

C-J

CHARPENTIER

:

BERLIN

SCHIVELBEIN

**Från sitt hyresrum på Schivelbeiner
Strasse betraktar C-J Charpentier
östra Berlin tjugo år efter murfallet –
tecknar med stor kunskap gatornas
antropologi.**

**Historia, kultur, Döblins landskap,
motstånd och förändring är nyckelord
i dessa inträngande utsikter från östlig
gata.**

**Berlin blir i hans tappning lika spännande som
det är. Närheten till ämnet bidrar till läsoplevelsen.
— Berlinälskare bör inte missa att ta
del av Charpentiers originella stil och erfarenheter.**

Ulla Siljeholm, Bibliotekstjänst

BERLIN
SCHIVELBEIN
utsikter från östlig gata

C-J CHARPENTIER

INNEHÅLL

Bagage	4
Positionsangivelse, utgång	6
Nattyra, befriat stål	16
Ombyten av namn	34
Hjorthägn, luftpilar	44
Grannskapsgator, vardag	54
Ladumark, hädanfärder	67
Omvärderingen av Hafizullah Amin	78
Bortre östern	83
Ljusen i örtagården	95
Taggtrådsmoder	101
Böcker där Engels hyrde	108
Fenix över murlandet	114
Berlin Alfred-Döblin-Platz	121
Vägen till Schivelbein	132

BAGAGE

Telegrafiska och protokollära fakta från skrivbordet.

Jag har varit i Berlin ungefär tjugofem gånger – före, under och efter muren; senast i maj 2009, samt i januari-mars och juni 2010 när jag samlade in material till den här boken. Och jag var på Bornholmer Strasse den underbara natten då betongen rämnade och ett nytt Europa började växa fram. Tyska har jag för övrigt talat så länge jag kan minnas, uppvuxen i funktionell flerspråkighet.

Vidare ett flitigt resande i de båda tyska staterna från barnår och framåt, senare i den återförenade republiken. Plus en schwabisk styvmor efter min mors död, och två arbetsår som Humboldtforskare vid universitetet i Heidelberg i mitten på sjuttio-talet.

Om Berlin skrev jag boken *Frihetens enklav* (utgiven 1983) – med avstamp i Alfred Döblins roman *Berlin Alexanderplatz*, kapitel i andra böcker, reportage och kulturartiklar. En och annan upprepning är därför ofrånkomlig. Dessutom är staden sedan länge ett ständigt samtalsämne, inte minst med min fru som av en tillfällighet befann sig i Västberlin när muren började byggas.

Den här texten handlar om gator, platser och människor i huvudsakligen samtidens östra Berlin, varvat med tillbakablickar och referenser till motståndet. Och om förändring, om yttre och inre rum som bytt skepnad. Utvikningarna följer sin egen logik – inkluderar därför bland annat ett nedslag i Pommern, omvärderingarna speglar historien.

Jag är antropolog som efter år i Afghanistan och Asien åter vänt blicken mot min egen världsdel – reser, kör motorcykel, läser, samlar fakta, skriver och fotograferar. Anteckningar, bilder och udda föremål blir stöd för minnet, uppdukade i arbetsrummet på Österlen. Dock kan – i mängden av årtal och namn –

något litet fel ha insmugit sig, eftersom tillgängliga källor ibland varit varandra motstridiga.

Algeriet – tidiga minnen, och omgivningens berättelser om nazisternas illdåd skapade en gryende politisk medvetenhet som, via Vietnam, ledde till Marx. Värefter verkligheten födde gradvisa omprövningar: först med Prag, senare med Kabul – sympatiserar sedan dess närmast med en partilös vänster, tillskyndar antimilitarism.

Min hållning till DDR har slutligen, rymt såväl fläckvisa plus-tecken som motsatsen: kultur och socialistiskt alternativ – vägt mot censur och inlåsning av människor

Därmed är bagaget kortfattat deklarerat. Stänger väskan med ett tack till Sveriges Författarfond.

POSITIONSANGIVELSE, UTGÅNG

Mitt viste ligger på Schivelbeiner Strasse nummer åtta i stadsdelen Prenzlauer Berg, *Bezirk* Pankow – ungefär tretusenfemhundra meter rakt norr om Alexanderplatz: in genom porten – nyrenoverad med tung glasdörr, genom ett stort ekande trapphus och sedan över gården och ytterligare en port – fast denna gång av massivt brunstruket trä som överlevt minst ett världskrig, elegant etsade glasrutor, och in i nästa trapphus, bottenvåningen till höger; rum i markplanet, mörkbrunt trägolv Och bakom dessa ytor öppnar sig ännu en innergård, som i sin tur ansluter till en motsvarande fastighet med fasad mot parallellgatan Paul-Robeson-Strasse.

Utsikten från det enda fönstret är tysta gulputsade husväggar – fem sex våningar höga, ett par lindar trampcyklar och ett dusin soptunnor delvis dolda bakom en låg ljus tegelmur över vilken man byggt en spaljé av tryckimpregnerat plank. Dessutom står en motorcykel parkerad på stenläggningen, en svart Harley men den tillhör inte fastighetens vanliga rekvisita, bär svensk registreringsplåt.

Det finns för övrigt tjugosex hushåll i fastigheten. Tjugofem är etniska tyskar, och den tjugosjätte har ett efternamn som vittnar om Afghanistan eller Iran.

Det första jag ser när jag tittar ut är just soptunnorna, synliga genom en öppning i murverket, och det är snygga moderna västtunnor av någon sorts blått och grått plastmaterial med tydliga märkningar för olika kategorier av avfall, *Pappe, Papier, Bio Gut, Leichtverpackungen*, och det är fjärran från DDR-tidens gamla tunga sopkärl av grålackerad outslitlig stålplåt – som väldiga sarkofager på hjul, sammansatta vid något folkägt industrikomplex långt innan begrepp som sopsortering och återvinning

var en realitet i gemene mans medvetande.

Det är en charmlös utsikt filtrerad av vita trådgardiner men det stör mig inte, innergårdarna stänger ute gatans alla ljud och rummet är gott, spartanskt och rent, tillräckligt för begränsad kassa och små anspråk, kanske tolv kvadratmeter med säng, nattduksbord, sänglampa, litet matbord med blommig duk, en pinnstol med rutig dyna, TV på metallstativ ut från väggen, och ett stort spegelförsett klädskåp som vittnar om att detta är det garderoblösa Mellaneuropa, där avsaknaden av fasta förvaringsutrymmen i folks boningar i alla tider fått klädskåpsnickerierna att blomstra. Och vid utgången mot korridoren finns ett avbalkat krypin med toalett, handfat och dusch, allt fräscht och vitkaklat. Men fönsterlöst.

Och utanför detta rum blott avsett för sömn, skrivande och tankar – bortom portar, trapphus och gård – löper Schivelbeiner Strasse, kanske tusen meter lång i östvästlig riktning mellan Malmöer Strasse och Schönhauser Allee, korsad av Seelower Strasse, Schönfliesser Strasse och Driesener Strasse; allt i den fallna murens närhet.

Schönfliesser och Driesener bär båda namn efter orter i dagens Polen, medan Seelow ligger i Brandenburg nära Oder, och det var i Seelow – på kullarna – som Röda Arméns förintande av tysk trupp möjliggjorde befrielsen av östra Berlin på våren 1945. Namn som speglar historien; allt, eller det mesta, är sidor i en historiebok.

Schivelbeiner Strasse. Namnet beredde mig ett lingvistiskt problem vid ankomsten, ty *wat ist ein Schivelbein?*

Språk har alltid intresserat mig, smakar av ord som på vinprovning. Och då sa den första tanken att det måste vara en sammansättning av *Schivel* och *Bein* plus ändelsen *-er*, som när *Arbeit* förlängs till *Arbeiter*.

Grunnar, låter funderingar avlösa varandra. Kan *Schivelbein* betyda ”skenben” – en annan form av den korrekta glosan *Schienbein*? Skenbensgatan med andra ord, och varför inte? Kanske. Men något säger mig att det förmodligen finns bättre alter-

nativ. Och tankarna ilar vidare, med en vindpust i håret.

En *Schivel* är måhända en dialektal *Schaufel*, som betyder skyffel/skovel, och *Bein*:et dess skaft.

Rullar orden i munnen: skyffel kommer från lågtyskan vilket förklarar likheten med vårt inlånade ord, medan skovel är fornsvenska.

Skyffelskaftsgatan alltså, och det låter rimligt; mer sannolikt än en gatstump döpt efter *tibia*, en anatomisk flöjt i människans skelett. Det stämmer dessutom bra med Prenzlauer Bergs historia.

Området, namngivet efter en stad nio mil nordost om Berlin, anlades i sent adertonhundratals efter byggnadsrådet James Hobrechts plan från 1862 – som av folkhälsoskäl även innehöll ett avloppssystem: elva kvadratkilometer arbetarstadsdel med höga kompakta *Mietkasernen*, hyreshus, otaliga sammankopplade bakgårdar, dåtidens verkstäder och det stora, en gång borneyande Schultheissbryggeriet.

Sluter ögonen, ser män som skyfflade kol, ved, sand, grus, malt, snö; eller spillning från de hästar som drog omnibussarna innan järnvägen förändrade stadsbild och samfärdsel. En gata uppkallad efter en yrkeskår som bott i kvarteret; i analogi med smedgator och krukmakargator.

Så måste det vara, resonerade jag. Men det var innan jag såg upplysningsskylten, som med svart text på vit botten visste att berätta att Schivelbein är det tyska namnet på staden Swidwin i Pommern, polsk sedan 1945, och då löste sig bryderiet – överensstämmande med omkringliggande gator, varav många har namn med östlig geografisk anknytning.

Schivelbein, tänkte jag redan när den lästa insikten trängt in, idag en *Kreisstadt* i vojvodskapet Zachodniopomorskie. En plats att besöka, tjugofem mil på motorcykeln; nordost om Berlin – borde kunna köra dit på fyra timmar. Och se gatans språkliga upphov, ta reda på exakt vad namnet betyder. Precis som när jag en gång jagade ett ortnamns innebörd i Flandern. Se hur staden ser ut. Men det är att gå händelserna i förväg.

Flera av gatorna i detta och angränsande kvarter drogs – eller upphöjdes från stråk till riktiga stadsgator – omkring 1903 och det var då Schivelbeiner Strasse fick sitt namn, varefter hon 1971 döptes om till Willi-Bredel-Strasse – för att ånyo bli Schivelbeiner Strasse 1993. Men då hade landet blivit ett annat.

De ständiga bytena av namn på gator och platser är en del av Berlin, och Willi Bredel blev efter andra världskriget och DDR:s födelse även en adress i Magdeburg, Halle, Leipzig, Stralsund, Schwerin, Rostock och Neubrandenburg. Men till detta, omvärderingar och nya namn, återkommer jag.

Och denne Willi Bredel: född i Hamburg 1901, son till en cigarrmakare, först verksam som varvsarbetare, fängslad av nazisterna 1933 och placerad i Fuhlsbüttel vid Hamburg varifrån han flydde till Moskva via Tjeckoslovakien, utgav romanen *Die Prüfung* – om ett nazistiskt koncentrationsläger – redan 1934, deltog i spanska inbördeskriget i Thälmannbataljonen, stred därefter på Sovjets sida under andra världskriget, pionjär inom den social-realistiska litteraturen, senare konstakademipresident; död i Östberlin 1964. Hyllad av DDR – bland annat med flera frimärken, flitigt läst och översatt.

Och på denna gata, som vandrat från pommersk stad via en motståndsmann och författare tillbaka till sitt ursprungliga namn, bor jag – och när en obesvarad fråga. Ty varför ströks just Willi Bredel?

Efter återföreningen dominerar väst på olika sätt öst, och Willi Bredel var en av de första som i litterär form och utifrån egna erfarenheter skrev om nazisternas läger och tortyr. Alltså föds en konspiratorisk tanke om att det var därför, att Bredels sanning fortfarande stör den konservativa tyska borgerligheten.

Min del av Schivelbeiner Strasse, den omedelbara utblicken när jag står på trottoaren utanför entrén, sträcker sig från Seelower Strasse till Schönhauser Allee, dubbla trädrader i gatans mitt, parkerade bilar, och stenhusen är alla varandra lika: bastanta por

tar med porttelefon, fem sex våningar höga, de flesta renoverade överlevare med verksamheter – varav merparten sannolikt etablerades efter murfallet – i gatuplanet, och bostäder ovanpå; kanske runt hundra år gamla.

På sydsidan, snett till höger framför mig och med hörn mot Seelower Strasse, ligger det kölnerägda snabbköpet Rewe – en halvny litet trist enplansbyggnad med fasad i vit puts och röd skylt – rymmer dessutom en liten asiatisk snabbmatsbutik, följt av Mini-Basar som säljer allehanda i enklare textilväg, och i samma hus delar advokaterna Lutz och Ralf Beyer – blå text på vit skylt – mottagning. Och efter advokatparet – förmodligen far och son eller två bröder, ligger nyare tiders inrättningar, sådana som definitivt inte fanns i arbetar- och bondestaten: en mäklare, försäkringsbolaget Allianz, receptionen som handhar det rum jag hyr, Skitiga Harrys pizzor, dockteatern Felicio, keramiker, barnstugan Bullerbü, Krügels *Wohnungsaufösungen* mm, dryckesboden *mit Spätkauf* som förestås av en vietnames som också säljer telefonkort, körskolan Success, Prokunde som fixar det mesta från kopiering till byten av blytlås och klockbatterier Maier som säljer och kör hem tygblöjor i storpack, Sommers Backwaren och BackAnstalt med färskt bröd, kakor, kaffe och bredda mackor från klockan halvsex på morgonen, en vinylbutik med vintageplattor i skyltfönstret, ett internetkafé, Kasatschok med ryska delikatesser, en blomsterhandel, en tobaks- och tidningsafär, och på det hörn som möter Schönhauser Allee en välsorterad boklåda som heter Wohlthat. Plus en modern mynttoalett mitt i gatan.

Och på nordsidan grönskar Arnimpark, anlagd 1903 sedan man torrlagt en liten sjö, och uppkallad efter författaren som utgav folkvisesamlingen *Des Knaben Wunderhorn*; oas i kvarteret, parksoffor och nerklottrat litet betonghus. Därefter kommer hörnet mot Seelower Strasse, och här ligger krogen Vita Hjorten med rökrum kloss på advokat Kunkel vars dammiga skylt i fönstret förflyttar tankarna bakåt i tiden, följt av tobak och tidningar, en specialbutik med kläder för gravida kvinnor – *Umstandsmode 9*

Monate, ännu en *Wohnungsauflösungen* och porten som via trapphus och gård leder till mitt rum, en butik med *treetwear*, ett nedlagt bibliotek som tagits över av den kristna organisationen *Assembleia de Deus – Sei willkommen in Namen Jesus*, ett litet kafé och den kvällsöppna rökbaren Friends i ung judisk regi och med små konstutställningar, en skatterådgiverska för inkomsttagare, en butik med licensfria vapen, sportartiklar, lås och paintballtillbehör, en liten firma som säljer dekorationer och dofter, en logoped, en skräddare, Kopatz frisörsalong, en läkare, en öppen infart till en skräpig gård, och slutligen på hörnet mot Schönhauser Allee – tvärs över gatan från boklådan – företaget Textilien TD&AM, som både skyltar med omoderna och litet tantiga kläder i syntetmaterial och trendiga jeans – de senare överdekorerade med sömmar, brodyrer, knappar, strass och paljetter – för unga kvinnor med trådsjala kroppar nästan bortom sinnevärlden. Och detta modets palats, drivet av ett par vietnamesiska familjer, är inhyrt i ett hus vars övervåningar bombades sönder och samman under kriget, varefter det hyvlades av till blott en med nytt tak iståndsatt bottenvåning.

Skitiga Harry gör reklam för sig på nätet – delar också ut avlånga *flyers*, som omtalar att ”alla som älskar eld och adrenalin kan på begäran få världens starkaste sås till pizzan”; nyper ett blad i flykten, lägger det till samlingarna, hans tjugotre centimeters gorgonzolapizza för två euro är en höjdare. Och skitiga Harry heter naturligtvis inte Harry, är turk från Gaziantep och har sin döda hunds namn tatuerat över hela underarmen: Ashraf med arabiska bokstäver. Vilket med tanke på hundens ställning bland muslimer gör honom unik, förkroppsligar dessutom det peiorativtrista uttrycket hundturk. Och grannen Krügel – han med *Wohnungsauflösungen* som betyder ungefär lägenhetsavveckling och flytt – trumfar med späckade skyltfönster: kassetter, data-spel, en ensam trädgårdstomte, antika ljusstakar och armaturer, två kommoder med marmorskiva, en gammal läkarbox av plåt med likaså gamla tinkturflaskor, tjugorullar packtejp i originalförpackning, ett par nya bowlingskor, dockor, remmare och

smurfar. Och på en stor skylt på fasaden upplyser samme man att han dessutom köper och säljer möbler, dataspel, märkesporslin och figuriner, telefoner, gamla leksaker, oljemålningar, guld, silver, modelljärnvägar, tillbehör till cyklar och motorcyklar, digital fototeknik samt hårdvara. I Frankrike skulle vi sannolikt sagt *brocante* om valda delar av verksamheten.

Detaljer staplade på varandra men det finns en bakomliggande tanke med uppräknningen, visar på den mångfald och diversifiering som utvecklats efter det kommunistiska Östeuropas upplösning. Och företagen på den här delen av gatan är huvudsakligen små och privata, ingår knappast – eller med få undantag – i kedjor och franchisearrangemang.

Och det stängda Willi Bredelbiblioteket, slutligen – bibliotek har alltid fångat mitt intresse: de gamla glasfönstren från öppningsåret 1975 sitter kvar med öppettider, en Berlinbjörn med böcker under ramarna, och upplysningen om att här bjuds *Kostenlose Ausleihe von Büchern, Zeitungen, Zeitschriften, Schallplatten, Tonbandkassetten – Leihfrist 4 Wochen*.

- Det är för illa, säger en förbipasserande man när jag fotograferar fönstren. Berlin är bankrutt, och myndigheterna tvingas till och med att stänga biblioteken. Sånt händer aldrig i DDR.

Jag nickar, tycker också att det är illa, och sedan pekar han demonstrativt på texten.

- Och titta, det var gratis att låna böcker!

Jag nickar igen, nämns inte påpeka att *Kostenlose Ausleihe* inte var något unikt för DDR, eftersom han verkar bry sig om böcker och bibliotek; är uppenbarligen en inbiten läsare.

- Idag handlar allt om pengarmuttrar han irriterat och fortsätter i riktning mot snabbköpet.

Något senare läser jag i en rapport från Humboldtuniversitet att nittioen bibliotek skrotats i Berlin efter återföreningen, de allra flesta belägna i gamla öst.

Fri företagsamhet och nedskärningar i offentlig sektor, tänker jag. Kulturen tar stryk, precis som i Sverige. Allt annat tycks viktigare än andlig spis.

Jag hade aldrig tidigare varit på Schivelbeiner Strasse och att jag hamnade just här var ett slumpens verk, kan tillskrivas det faktum att jag redan när jag körde in i Berlin från Reinickendorf bestämt mig för att rulla på till trakterna kring Schönhausen Allee i hopp om att finna ett någorlunda prisvärt boende. För det var i den här delen av staden jag ville bo, inte på den uppfordrande västra sidan, utan i kvarter som tidigare inte – eller först efter enorm byråkrati – tog emot övernattande besökare från den kapitalistiska världen.

Ett dylikt minne blixtrar förbi. Kallt krig och sjuttital, och det var klart att det lilla hotellet som hette Genfer Hof – inrymt i ett hus på Clara-Zetkin-Strasse där Engels enligt informerande skylt en gång bott – hade lediga rum, propra rum till lågt pris, och jag konverserade värdinnan en stund och skrev in mig sedan hon visat mig ett par olika alternativ – med och utan toalett, och allt var frid och fröjd tills hon slutligen bad om id-kort och fick mitt viserade svenska pass, varefter alla rum plötsligt var upptagna; hon sa sig ha läst fel i liggaren, rekommenderade istället Interhotel Stadt Berlin (idag det amerikanskägda hotellet Park Inn), ett fem gånger så kostbart dollarkomplex på Alexanderplatz. Underförstått: kapitalister ska sugas ut på samma sätt som dom suger ut den tredje världens folk; hårdvaluta är Gud. Det var så det var i arbetar- och bondestaten. Fast jag undrade vad hon tänkte när hon insåg att jag inte var östtysk och tvangs göra en helomvändning, förneka verkligheten, upphöja lögn till sanning. Men åter till det pågående.

Dyra hotell hittar man med lätthet, motsatsen är inte lika enkel. Visst, jag kunde sökt på nätet men det vore en sorts kapitulation; ingår inte i min uppfattning om resande. Allt ska inte vara i förväg planerat, det öppna sinnet kräver det oväntade. Sådant man bara stöter på. I tillåtande nyfikenhet. Eller som någon klottrat på en passerad lyktstolpe: *Routine kills*.

Och plötsligt – det var för några dagar sedan – när jag glidit

ner på Schönhauser Allee och spanande svängt runt en stund i stadslandskapet med halvt indragen koppling och kraschade insekter på visir och läderjacka efter att ha kört från färjeläget i Rostock, fick jag syn på en skylt på en tvärgata, och skylten sa Pension Marie, och i ett mikroskopiskt kontor satt en ung man som presenterade sig som Oscar, och som berättade att han och familjen skaffat fem lägenheter på olika adresser – varav tre på Schivelbeiner Strasse, renoverat och öppnat rumshotell, och jag svarade *prima* och på den vägen är det, fyrtio euro natten och gemensamt kök – fullt utrustat för frukost och vardaglig matlagning. Och euro är ett mångtydigt ord; är i bestämd form på svenska – *euron* – liktydigt med industrirobotar, ett neurologiskt forskningsprojekt och inkontinenshjälpmedel för kvinnor

Alltså, ett rum i öst. I det som en gång var *Hauptstadt der DDR*.

Och med dessa rader är positionen angiven, ett stort glas *Korn* smäller i buken, jag har ost och smör och tomater i kylen, tepåsar snabbkaffe och bröd i skafferiet, städerskan är från Lettland – utvandrad för femton år sedan och svårt blonderad i blanksvarta vinylbyxor, och ägarfamiljen är förutvarande DDR-medborgare som blivit entreprenörer.

- Nu är den onda kommunisttiden borta, sa Oscars pappa – före detta hantverkare och ett par år äldre än jag – när jag var på väg till Rewe för att proviantera. Idag får expediterna arbeta från sju på morgonen till halv tolv på kvällen, sex dagar i veckan.

Tänker på mitt första besök i DDR och Berlin: femtiotal i en Simca Aronde, färja till Sassnitz, stenansikten i långa uniformsrockar, kulsprutepistoler. I barnasinnets möttes spänning och rädsla. Och vägen söderut, den gamla vägen genom slitna städer och byar, smal, stensatt, sönderkörd och bitvis kantad av lövträd; trupptransporter och *Umleitungen*.

Berlin utan mur. Passager med id-handlingar mellan västliga sektorer och östlig, som i det ockuperade Wien. Eller så klev

man bara över gränsmarkeringar och låga taggtrådsrullar , som tanterna från väst och farbröderna från öst gjorde när de köpte bröd respektive tidningar.

Alexanderplatz med väldiga plakat, hammaren&skäran, klungor med utbytesstudenter från Afrika, bombskadade hus, kvardröjande ruiner, byggarbetsplatser, Stalinallee som ett linjalstreck genom staden; Zetti-choklad i kioskerna men ingen Kalle Anka.

Och i väst: glittret på Ku'damm, fyllda skyltfönstebilar. Men även här sår från kriget och stora byggprojekt.

Hundra meter ostvärt mitt viste rusar S-tågen sedan 1879, passerar stationen som överlevt kriget, följer gatans mitt i dess längdriktning, sammanbinder Pankow med Alexanderplatz; reptiler på väldiga stålkonstruktioner högt över marken. Och fundamenten ger flanörskugga, solskydd, regnskydd; blir yta för fotgängares tillfälliga pauser.

Korv med rälsen som tak, för naturligtvis bjuds här korv , korv från Konnopkes kiosk – *wenn's um die Wurst geht*, en klassiker startad av Max Konnopke med nattlig kärra och fällbord 1930, nattlig eftersom ambulansmatförsäljning på dagtid var förbjuden, uppehåll i hanteringen under kriget, och korvgubben – *der Wurstmaxe* – hamnade i fångläger, ställde upp sin vagn på Schönhauser Allee 1947, etablerade sitt permanenta gatukök av stålförstärkt aluminium 1960.

Före murbygget köpte han ketchup i Västberlin, och när den möjligheten inte längre fanns komponerade han sin egen blandning av rysk tomatpasta, ungerskt paprikapulver och kryddor , och den tillverkas fortfarande, receptet lika hemligt som Coca-Colas.

Currywurst för de hungriga, varma och kalla drycker, stängt på söndagar, dottern Waltraud Ziervogel (74) och hennes son Mario driver verksamheten vidare. Medan U-Bahn, färdigställd 1913, löper djupt under gatstenen.

NATTYRA, BEFRIAT STÅL

Det tar ungefär fem minuter att gå från Schivelbeiner Strasse till korsningen där Bornholmer Strasse möter Wisbyer Strasse: först runt hörnet till Schönhauser Allee, därefter rakt norrut, förbi hundrafyran där förbundskansler Angela Merkel bodde – rymmer idag förutom lägenheter bistro&café Laschet, internetkafé, Conexion smycken&piercing, futonbutik och restaurang Thanh Long, och sedan till vänster; kameran är laddad, en svettdroppe rinner över ryggen, njuter vädret.

Bornholmer Strasse. Gatan är bred och trädkantad, kunde vara en boulevard i vilken europeisk storstad som helst, höga solida stenhus, bostäder och verksamheter, anlagd 1903 som en östlig förlängning av den tio år äldre Christianiastrasse, som 1938 bytte namn till Osloer Strasse.

Trafik men ändå lugnt, tempot är nedskruvat, människor på trottoarerna, gräsmattor och lövverk, passerar en frisör som affischerar i fönstret om *Topdauerwelle* för tjugofem euro, ett par antik- och prylbodas, och sedan följer försäljare av hundartiklar – varav en erbjuder kurser i hundlig rumsrenhet, drycker tobak, blommor och cyklar, mexicansk restaurang, körskola, flyttfirma, dagis, VVS-installatör, Hotel Bornholmer Hof, en fotograf som även producerar sexiga reklambilder, ett par barer, en liten stämpelfabrik, glasmästare, kinesisk naturmedicin, datorer och tryck, tandläkare, *Bürogemeinschaft*, tennisartiklar, bokhandeln och förlaget Perl Planete, och taktäckare Losch som även murar skorstenar.

Motorcykeln är tryggt parkerad på gården, jag tycker om att promenera, sträcka på benen och ta ut stegen som när jag nu förflyttar mig från öster mot väster. Det är omkring tolvhundra meter från korsningen till den forna gränslinjen, fastlagd på den plats där Röda Armén stod vid krigsslutet, punkten där allt

hände senare; som markerar inledningen till *die Wende*.

Bösebrücke växer i förgrunden, hundratrettioåtta meter nitat nickelstål över rälslagd mark, tåg och bangårdar, byggd för en miljon guldmärk och färdigställd 1916 som Hindenburgbrücke; den första bro som konstruerats av detta material i staden. Dagens namn fick hon 1948 efter anti-nazisten Wilhelm Böse, avrättad 1944 av det tusenåriga rikets drängar. Och därför hyllad av den republik som gav sig själv namnet demokratisk.

Bron över järnvägen ligger nästan mitt på Bornholmer Strasse, förbinder dåvarande fransk sektor med lika dåvarande sovjetisk. Trettio meter av metallbygge och körbana låg i väst, lejonparten tillhörde öst, och det var här vid gränsövergången som murens svanesång steg mot den mörka natthimlen strax efter klockan elva på kvällen den nionde november 1989. Varefter bron renoverades för tjugosex miljoner D-märk.

Böse, adjektiv och egennamn; betyder ”ond, elak, arg”. Tyskar kan heta sådant. Jag brevväxlar med en herr Faul som förestår Hugo Ballsamlingen i Pirmasens, och min fakultetsopponent en gång hette Kussmaul. Herrar Lat och Pussmun, och nu en bro uppkallad efter en herr Elak; leker ofta med ord – funderar över betydelser och valörer. Och Bösebrücke låter som en omniös metafor: bron som leder till ondskan – östlig eller västlig beroende på vem som uttalade, eller uttalar, ordet.

Och denne Wilhelm Böse: född 1883 öster om Oder och upp-vuxen i Berlins hyreskaserner under knappa förhållanden, springpojke vid tio års ålder efter faderns död och senare elektriker vid AEG där hans kamp för arbetarnas rättigheter ledde till svartlistning, soldat under första världskriget och fångenskap i Ryssland, därefter medlem i kommunistpartiet (KPD) och från 1933 verksam i gruppen kring den av Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg grundade tidningen *Die Rote Fahne* vilket gav honom två år i tukthus, följt av fortsatt motstånd tills han greps av Gestapo 1942, för att två år senare dömas till döden tillsammans med Arthur Sodtke, Johann Pierschke, Walter Strohmänn, och

Hermann Tops. Straffet verkställdes i fängelset Görden-Brandenburg, där bland andra Erich Honecker (senare DDR:s ledare) och Robert Havemann (kemist och senare DDR-kritiker i husarrest) tillbringade flera år för sin opposition mot naziregimen.

Under murtiden fanns det åtta gränsövegångar (*GÜSt*), varav en var järnvägsbunden, mellan Öst- och Västberlin: Bornholmer Strasse, Chausseestrasse, Invalidenstrasse, Bahnhof Friedrichstrasse, Checkpoint Charlie, Heinrich-Heine-Strasse, Oberbaumbrücke och Sonnenallee. Dessutom hade man sex kontrollstationer huvudsakligen för den transittrafik med tåg och bilar som passerade DDR på väg till och från Västberlin och Västtyskland – alternativt färjelägena i Rostock och Sassnitz, plus ett par inomberlinska gränshamnar för gods. Och just den här övergången på Bornholmer Strasse var uteslutande avsedd för medborgare i de båda tyska staterna, och för diplomater; till fots eller i bil.

De klandestina spionutväxlingarna, slutligen, ägde rum vid kontrollen Glienicker Brücke, en stålbros från 1907 över floden Havel nära Potsdam i sydväst.

Direkt före Bösebrücke på vänster sida, sett från öst, låg den östtyska gränspolisens kontrollkomplex med baracker-portar-trånga passager-inspektionsytor-taggråd-bommar, idag rivet och bortschaktat, förvandlat till ett skräpland med kvardröjande vägbeläggning, gräsplättar, en hög byggavfall och hämningslöst växande buskar, och här står minnesmärkena över en demonterad stat, resta efter den historiska händelsen: en rostig nerklottrad järnpelare exakt placerad – som ett utropstecken – på ett ännu synligt spår av den inre muren i marken, och invid den en metallplatta infattad i natursten.

Jag stannar till och tar några bilder , ljuset är bra, röker en cigarrett, några pojkar spelar fotboll på asfalten. Av muren finns blott en handfull sparade block kvar på andra sidan gatan, nära ett lummigt koloniområde där betrodda medborgare en gång til-

läts odla frukt och grönsaker tätt inpå betong och spärrzoner . Datjor, som en trädgårdsstad i miniatyr; omhuldade och ompysslade. Precis som på andra sidan järnvägen i gamla väst.

Blicken sveper över området, noterar att spårvagnarna åter går, linjen från väst klipptes av DDR-myndigheterna 1953, ser vidare att den gråbrunputsade S-Bahnstationen med gatans namn i frakturstil på fasaden – och som stängdes 1961 – är öppen, att tåg rullar. Då, före murfallet, var delar av järnvägen *ausser Betrieb*, ur funktion, på grund av närheten till väst, och bron var i princip förbjuden mark för vanliga civila, för alla som inte hade någon form av tillstånd att passera mellan Öst- och Västberlin. Och utanför stationsbyggnaden ligger sedan 1999 en röd sittvänlig plastoval, konstnärsparet Twin Gabriels skulptur *Mind the gap*.

Ger stationsbyggnadens inre en blick. Även här sitter de gamla frakturstilsskyltarna kvar, *Fahrpläne, Zeitungen, Fernsprecher* och *Fahrkarten*, jämte en nyare i samma typsnitt med ordet *Croissanterie* över en stängd inrättning. Och i entrén hänger en ung vietnames, och honom kommer jag att se här vid minst tio tillfällen – från sprutande försommar till slaskig och isande kall snö vinter. Han säljer antagligen något, heroin eller sig själv

Tar stentrapporna ner från brofästet till Norwegerstrasse, gatan som följer mur- och spårområde söderut, går under småskräpiga valv och fundament och ser tvärgatorna löpa som korta tarmar mot Malmöer Strasse och Schivelbeiner Strasses västra del: Finnländische Strasse, Ueckermünder Strasse, Isländische Strasse och Helmut-Just-Strasse, som sedan 1993 åter heter Behmstrasse. Helmut Just var för övrigt en folkpolis som mördades här 1952 – hedrad med ett gatunamn 1960, och efterföljarnamnet Behm stammar från byggentreprenören Heinrich verksam på sjuttonhundratalet. Och sedan 2002 sammanbinder en ny bro över järnvägen den östliga gatstumpen med dess namne i gamla Västberlin, och därefter utbreder sig grönområdet Mauerpark, anlagt 1994.

Två stora kolorerade reklamplakat, båda placerade i gamla öst – och båda lika omöjliga under den tidigare regimen, slår hårt

mot synnerven; nitar fast förändringen. Det ena förkunnar SEX AND THE CITY, det andra meddelar att Airberlin tar oss ut i Europa; visar ett kramande och lyckligt ungt par

Norwegerstrasse. Det är vanliga alldagliga bostadskvarter , ursprungligen uppförda i tidigt nittonhundratals, och fasaderna har hunnit med att få ett par omgångar puts och färg under de gångna två decennierna, blivit uppfräschade och snygga. Och detta var också ett spärrat område, precis som allt land beläget inom ett hundratals meter från murzonens innersta – och mot Östberlin vettande – del.

Människorna i dessa lägenheter med fri sikt mot Västberlin, de som tilläts bo kvar eller tilläts flytta in efter 1961, var i detalj granskade av myndigheterna; pålitliga kommunister utan minsta tanke på republikflykt.

Republikflykt. Det hette så på den tiden i den officiella prosan; inte bara flykt – som om glosan måste förstärkas för att understryka hur allvarligt staten såg på denna typ av ”folkföraktande beteende”. Och i valet av detta ord rymdes också en utstuderad semantisk markering: att man flydde en stat som per definition var styrd av folkets valda ombud – från formellt fem politiska partier. Att man därmed satte sig över demokratins fundament.

DDR-språket var effektivt, hamrade in statens sanningar och värderingar. Precis som när George Orwell, med sitt ”nyspråk”, slog fast vad som gällde för grisarna i *Animal farm*.

Men de som bodde här levde samtidigt i ett surrealistiskt vacuum. Personer som ville besöka dem, släktingar och vänner, fick först skaffa ett passerkort från polisen för att överhuvudtaget få beträda den smala remsa som låg närmast den befästa gränsen.

Nere på gatan står en man och donar med sin bil, vi hälsar på varandra, han heter Nico, och det blir genast samtal.

- Vi var överkontrollerade och överkontrollerade, säger han och rullar eftertryckligt på ordet *überprüft*, och vi kunde bo här för att vi hölls för säkra.

Och när jag ställer den nästan eviga frågan om livet efter *die Wende* svarar han *teils teils*, ”både och”, och det är ett svar jag ständigt möter. Att DDR var *både och*; precis som nutiden.

Idag normalitet, stålet är befriat och det finns inga hinder. Och på andra sidan Bösebrücke, i det som var väst, ser jag en rad med höga hyreshus från 1950 – samtliga uppförda under uppbyggnadsprogrammet, då den moderna Förbundsrepubliken med amerikansk hjälp rent fysiskt reste sig efter krigets vanmäktiga förödelse, och bortom husraden kan jag skymta en Shellmack omvärd av grönska.

Uppfräschning av historiska och fysiska fakta. Efter Tysklands kapitulation och sammanbrott 1945 besattes landet av de fyra segrarmakterna, och över Berlin styrde en interallierad kommandantur. I hela Tyskland gällde då fortfarande riksmarken som betalningsmedel, tillsammans med den inflationsdämpande föregångaren *Rentenmark*, militärmark och cigarretter. En riksmark motsvarade vid den tidpunkten ungefär tre euro och trettio cent.

Den tjugoförsta juni 1948 beslöt de västallierade att införa D-mark (egentligen *Deutsche Mark der Bank deutscher Länder*) i alla av dem kontrollerade zoner utom Saarland. De nya sedlarna hade tryckts under fullständig sekretess, och varje medborgare i de berörda områdena fick i omgångar byta fyrtio plus tjugo riksmark mot lika många D-mark, och kunde därefter konvertera sina tillgångar enligt olika tariffer. Och två dagar senare, för att hindra ett ohämmat inflöde av värdelösa riksmark, kom den så kallade kupongmarken (riksmark med påklistrad kupong) i den av Sovjet kontrollerade delen av landet – följd av ”östmarken” (egentligen *Deutsche Mark der Deutschen Notenbank*) den tjugonde juli.

Valutareformen i väst ledde till att Sovjet blockerade samtliga vägar till västra Berlin, som fram till maj 1949 försörjdes genom en väldig amerikansk luftbro.

Samma år delades Tyskland; i september bildades BRD, och i oktober DDR. Förhållandet mellan de båda staterna var dock

redan från början spänt – och försämrades fortlöpande. Således erkände BRD till exempel inte östtyska medborgarskap, vilket gav varje östtysk laglig rätt att vid besök i BRD få ett västtyskt pass – nästan med omedelbar verkan, och denna rätt levde vidare till senhösten 1989.

I samband med gränsdragningen – till följd av tidigare ägo-förhållanden och gamla ”kommungränser” – uppstod dessutom tio västberlinska exklaver som isolerade öar i DDR, och fyra små obebodda DDR-enklaver i Västberlin. De västberlinska exklaverna omfattade omkring hundratio hektar, av vilka delar var jordbruksmark och kolonilotter. Den mest omtalade av dem var byn Steinstücken, sydväst om Dreilinden, med tvåhundra invånare: utsatt för ett annekteringsförsök 1951, muromgärdad efter 1961 för att hindra östtysk flykt och därefter enbart möjlig att nå med helikopter eller via två östtyska kontrollertills DDR-myndigheterna efter fyrmaktsavtal och förhandlingar 1971 gick med på ett *Gebietsaustausch*. Landområden byttes då mellan öst och väst tillsammans med en utbetalning på fyra miljoner D-mark, varefter Västberlin fick en förbindelsekorridor och kunde bygga en väg på eget territorium fram till det avskurna samhället.

Den formella delningen av Tyskland ledde till massflykt då omkring fyra miljoner människor – huvudsakligen unga och välutbildade – lämnade DDR, och för att hindra denna åderlåtning stängde DDR landgränsen mellan de båda tyska staterna 1952. Berlin förblev dock relativt öppet, och här kunde gränsen passeras utan nämnvärd pappersexercis vid hundrafyrtiofem bommar – eller ”privat” genom att man bara klev över gränsmarkeringarna.

Parallellt med dessa skeenden, och med accelererande fart, urholkades östmarken. Stora summor lämnade landet i samband med flykt och köptes upp till underpris av valutahajar i väst, och för att stoppa den omfattande svarta penninghanteringen ogiltigförklarade DDR-myndigheterna alla sedlar den trettonde oktober 1957. Då hade man i största hemlighet redan tryckt nya, som landets invånare kunde växla till sig enligt särskilda reglervilket

fick valutatrixarna i Västberlin att bokstavligen kasta ut miljarder östmark på Kurfürstendamm – där man vadade i sedlar, ungefär som när Pol Pot sprängde Nationalbanken i Phnom-Penh 1975 och införde ett penningfritt samhälle.

Men flykten från öst fortsatte, samtidigt som tonen i det kalla kriget skärptes: resultatet blev muren – och risk för ett nytt krig. Ackompanjerat av massiv propaganda från båda sidor.

Bygget av ”den anti-fascistiska skyddsvallen” påbörjades den trettonde augusti 1961 och förstärktes genom åren sedan ett stort antal hus tömtes-förslutits-rivits, och kom så småningom att bestå av ett dussintal olika hinderzoner i bredd. Den var sjuutton mil lång, varav fyrtyotre kilometer skar genom staden Berlin; från norr till söder.

Runt hela Västberlin, med centimeternoga exakthet visavi den territoriella gränslinjen, restes först en 3,6 meter hög betongmur. Den var ljus för att avslöja silhuetter av flyktingar och byggd för att stå emot tunga fordon. Ytan var vidare täckt med en sorts glatt cement, så att eventuella flyende inte skulle kunna få grepp med händer eller krokar. Krönet var slutligen utskjutande på båda sidor – som en lång rundad korg, omöjlig att klättra över.

Efter betongmuren – mot DDR – följde dödsremsan, en spalt med öppen mark som ibland kunde vara flera hundra meter bred.

Härefter kom ett elektriskt stängsel med ljud- och ljuslarm, och efter den en patrullerad asfaltväg. Direkt vid sidan om vägen stod strålkastarmasterna tätt med flödande ljus, och efter dem löpte ett tre till fem meter djupt dike. Efter diket låg en bred remsa med ljus sand tänkt att avslöja fotspår; sanden var dessutom på sina ställen minerad.

Mot sandremsan vette en hundzon där vakthundar gick i koppel anslutna till långa löpliner, och efter hundlinjen låg små bunkrar på rad. Därefter kom en zon med taggtrådshinder, som i sin tur avlöstes av en remsa med akustiska och optiska larm.

Nästa sektion var ett två meter högt ståltrådstaket, följt av en bred remsa med Stalingräs – eller spetsiga järnstänger. Därefter reste sig en tre till fyra meter hög betongmurell på sina håll ett

lika högt stålträdsstaket – allt bevakat av militärer från trehundra-två vaktorn på rad. Och först efter detta sista fysiska segment vidtog vanliga stadskvarter. I Västberlin kunde man däremot gå ända fram till gränsmuren och se ut över *Berlin Hauptstadt der DDR* från särskilda utsiktsplattformar, medan beväpnade – huvudsakligen – amerikanska soldater (av vilka femtiosex tusen fortfarande fanns kvar i Tyskland 2008) patrullerade längs betongen med jeep.

Murområdet bevakades av fjortontusen östtyska uniformer och sexhundra hundar. Ändå lyckades omkring femtusen människor ta sig igenom; tio procent av dem var soldater. Samtidigt under dessa år dödade DDR-milisen bara i Berlin ungefär tvåhundrafemtio flyktingar och skadade något fler. Dessutom arresterades mer än tretusen personer under flyktsituationer i anslutning till murområdet. Vid den långa landgränsen mellan DDR och BRD uppskattas antalet skjutna flyktingar till runt sjuhundra.

Och denna stat hyllades av såväl inbitna kommunister ur de pro-moskovitiska falangerna som av svenska socialliberala intellektuella – inte minst inom lärarkåren, där många vurmade för DDR:s ofta högkvalitativa men ibland något ensidiga kulturutbud; vilket Birgitta Almgren tydligt visar i sin digra bok *Inte bara Stasi...* (2009). Fast det är ändå svårt att förstå vad som fascinerade de som inte var gammalkommunister, att det troligtvis handlade om en dröm, om att man ville att det socialistiska systemet skulle fungera; att retoriken och det som selektivt visades upp skapade skygglappar.

Demokratiska Republiken Tyskland. Det totala fånglägret.

Vrider klockan tillbaka, för det var här jag stod den där natten och såg förändringen rent fysiskt. Fast egentligen startade den process som ledde till kommunistblockets upplösning redan 1980 med den nybildade fackföreningen Solidaritets aktioner vid Leninvarvet i polska Gdansk.

Nästa betydelsefulla fas i utvecklingen ägde rum i Ungern, där myndigheterna började montera ned övervakningsutrustningen

mot gränsen till Österrike den andra maj 1989, varefter man öppnade gränsen vid Sopron under tre timmar den tjugosjunde juni, så att omkring sexhundra östtyskar som turistade i Ungern kunde passera gränsen. Honecker protesterade högljutt, talade om ”habsburgska mutor”, och den nittonde augusti kom ytterligare liberaliseringar i samband med den ”pan-europeiska picknicken i Sopron”, och sedan klipptes taggtråden gradvis ned innan gränsen öppnades helt den elfte september.

Ungefär samtidigt inleddes massdemonstrationer vid Maria kyrkan i Leipzig – tusentals människor som skanderade *wir sind das Volk*, därefter vid Gethsemanekyrkan i Östberlin. Och den sjuttonde oktober avgick Erich Honecker, efterträdd av Egon Krenz, som då var en av landets högsta politiker (*Stellvertreter des Vorsitzenden des Staatsrates*); senare dömd till sex och ett halvt års fängelse som medansvarig för dödsskjutningarna vid muren.

De folkliga protesterna i Leipzig gav eko i svenska media, medan de i tiden något senare manifestationerna i Östberlin behandlades ganska sparsamt – åtminstone fram till jättedemonstrationen på Alexanderplatz den fjärde november, då mer än en halv miljon människor krävde reformer

Jag följde dessa rapporter hemmavid och kände plötsligt – som en ingivelse – att något var på väg att hända, tog nattåget från Malmö den åttonde november, fick mitt pass viserat på färjan och anlände Bahnhof Zoo med ett utkyllt ekipage tillhörigt Deutsche Reichsbahn i rå morgon, huttrade svårt tills varma drycker fått kroppen att vakna, skaffade hotell på en tvärgata till Kurfürstendamm, och rörde mig genom stadens västra del ett dussin timmar.

Under eftermiddagen kunde jag notera en svårfångad stämning i luften, en stämning som just då inte gick att analysera, en sorts spänning som förebådade vad som helst – utom just murfall. Och det pratades på kaféer och ölstugor om att någonting var på gång i Östberlin – med gissningar som spände mellan statskupp, ommöblering, valutareform, ökad sovjetisk militär när-

varo, och lättnader i DDR:s reselagar . Att DDR:s statsledning samtidigt satt i extramöte hade jag för egen del naturligtvis ingen aning om. Ej heller att man senare höll en presskonferens där politbyråmedlemmen Günter Schabowski, som svar på en fråga från en västjournalist, bekantgjorde att utreseförbudet – såvitt han förstod – skulle hävas *sofort*; genast.

Rykten avlöste varandra och flera personer berättade att de hade hört om växande folksamlingar på ömse sidor om Bösebrücke.

I fallande ljus och invällande sval kväll följde jag muren norrut, såg hela tiden grupper på väg i samma riktning.

Jag gick från Oranienstrasse, passerade Checkpoint Charlie, ett hörn av Tiergarten, snuddade Brandenburger Tor, över Spree, fortsatte utmed den trista Heidestrasse med sina väldiga järnvägsanläggningar, över kanalen vid Nordhafen, vidare österut längs den kluvna Bernauer Strasse och slutligen rakt norrut mot Bornholmer Strasse – en sträcka på omkring tio kilometer , huvudsakligen i betongskugga.

Bernauer Strasse blev en rad fotografiska hågkomster från murens första dagar, ty här – på den östberlinska sidan – fanns en handfull hus vars trottoarer låg i Västberlin. Folk hoppade från fönstren innan de murades igen, och här – den femtonde augusti 1961 – tog Peter Leibing den senare världsberömda bilden av den nittonårige folkpolicen Conrad Schumanns språng över taggtråden vid Ruppinerhörnet, och här grävdes senare flykt-tunnlar. Leibings foto blev snart vykort i väst – totalförbudet i öst, och Schumann fick så småningom arbete hos Audi i Ingolstadt, fruktade hela tiden en hämndaktion från Stasi, och hängde sig i ett skjul 1998.

Så kunde jag svänga in på Bornholmer Strasse. Bösebrücke och folkpolicens kontrollkomplex lyste som fyrbåkar från andra sidan, fler människor strömmade till, hela tiden samtal och spekulationer, och efter ett par timmar skedde det som alla hoppats på men som få ens vågat drömma om.

Jag dröjer vid den rostiga minnespelaren av järn, försöker

fatta att det var här det hände, försöker visualisera; har inte besökt denna plats efter den skickesediga veckan för tjugo år sedan – trots åtskilliga resor till Berlin efter murfallet.

Den topografiska miljön har förändrats, försvårar hågkomsterna. Men jag minns glasklart nattimmarna: hur jublande människor – tjugotusen enligt media – passerade den sista stålbommen och möttes av lika jublande västberlinare, hur flaskor öppnades och hur det bjöds. Och hur jag gick med en klunga från öst på för dem tidigare förbjudna gator, bombarderad med frågor om livet på andra sidan Bösebrücke.

Dagarna efter den nionde var en omtumlande folkfest. Jag såg hundratals västberlinare som angrep den nerklottrade muren från västsidan med hammare och släggor. Det kom till och med äldre oklanderligt kostymerade farbröder med portfölj, och fram ur lädret åkte allehanda verktyg – allt som kunde användas till att slå och bryta. Och folk klättrade upp, stod triumferande på krönet.

Den elfte november öppnade den sedan 1961 stängda U-Bahnstationen Jannowitzbrücke – med provisorisk passkontroll och handtextade skyltar, och samtidigt började DDR-myndigheterna att upprätta helt nya övergångsställen – sammanlagt omkring fyrtio under de följande månaderna – vid sidan av de åtta etablerade.

De nya passagerarna bevakades av folkpolis, och genom dem kunde östtyskar korsa gränsen med id-kort. Men när jag ville gå över med mitt svenska pass blev det stopp – och hänvisning till någon av de formella gränsstationerna.

1970 införde BRD ett system med *Begrüßungsgeld*, som innebar att varje östtysk som besökte Västtyskland erhöll trettio D-mark – höjt till hundra 1987 – som gåva, och denna hantering skapade kaos dygnet efter murens fall.

Tiotusentals DDR-medborgare köade utanför utbetalningsställena vid Gesundbrunnen, Moritzplatz och Tiergarten; trafiken bröt samman och myndigheterna fick kalla in polis, brandkår och räddningstjänst för att bringa läget under kontroll. Varvid

borgmästare Momper beslöt att sparkassor och banker skulle ha nattöppet för att klara anstormningen – ett beslut som också hörsammades av liknande penninganstalter i hela Förbundsrepubliken. Då hade ungefär tre miljoner östtyskar passerat gränserna till väst, och den siffran steg till elva miljoner under de följande nio dagarna.

Välkomstpengarna avskaffades den tjugonionde december, och härefter fick alla DDR-medborgare via en särskild fond konvertera tvåhundra östmark till D-mark; hundra mot hundra, plus hundra mot tjugo.

Vid den här tiden var hundra D-mark ungefär trehundrafemtio svenska kronor.

Kommersen var häftig. Ungdomarna, i bylsigt vadderade jackor och tidens stentvättade jeans från Rewatexfabriken, köpte musik och disketter till den första generationens datorer för pengarna – disketter var åtråvärda, kostade runt sjuttio mark styck i öst. De äldre valde ofta sydfrukt , särskilt den i DDR nästan okända bananen, som i princip blott såldes vid juletid – ransonerad till en banan per medborgare. Och Kreuzbergs turkiska livsmedelshandlare hakade på, öppnade stånd med extrapris vid åtskilliga murhåll.

Flera gånger kom jag i samspråk med grupper från öst, vanliga människor som kommit för att beskåda den kapitalistiska världen – och framförallt det enorma utbudet av varor.

Jag minns särskilt en sen kväll på Kurfürstendamm när vi stod utanför bilfirman BMW:s upplysta skyltfönster, och hur jag ideligen fick frågan om de bilar som exponerades gick att köpa: om man bara kunde gå in i butiken, betala och sedan köra därifrån. Utan förbeställningar, allehanda dokument, tillstånd och kötider.

Jag vet inte om jag blev trodd när jag nickande svarade att allt som behövdes var sextio- eller åttiotusen D-mark, och att det därefter var fritt fram; att väntetider i princip blott gällde om man ville ha en viss färg eller en speciell utrustning.

Många menade att jag nog drog en penna och förhäriligade

det kapitalistiska samhället – luttrade av vetskapen att det normalt tog ett dussin år, innan man kunde sätta sig bakom ratten i en åtråvärd Trabant. Om man inte hade tillgång till västvaluta så att man kunde handla genom det statliga östtyska Genex-systemet för åtråvärda varor.

Västberlins paradgata. Det var hela tiden tindrande ögon – som metaforens barn på julafton – men också en och annan besk kommentar när man såg priserna på exklusiva kläder och accessoarer. Pälsar för trettio tusen D-mark, tunga guldsmycken och läppstift för hundar ingick definitivt inte i världsbilden. Ej heller de paraderande hororna i lårhöga lackstövlar

Dag tre begav jag mig till Östberlin via Checkpoint Charlie, och det kändes märkligt att behöva gå igenom den sedvanliga proceduren med visum, valutadeklaration och tvångsväxling efter det som hänt och pågick – att gränsen plötsligt var helt öppen för östtyskar men inte för västmedborgare.

Och i Östberlin rådde en sorts kontrollerat lugn på bas av underliggande ovisshet. Allt tycktes vara som förut men möjligtvis var människorna på gatan öppnare och mer pratsamma visavi en utlänning. Men inget mer, och näringsställena var fullsatta.

Tvångsväxling. Enligt myndigheterna i DDR hade de båda tyska staternas valutor samma värde. Samtidigt kunde östmarken, som inte var konvertibel, köpas för omkring en femtedel av den officiella kursen på västtyska växlingskontor; dessutom förekom svartväxling i DDR – huvudsakligen för flykt och inköp av västvaror i någon av de statliga specialbutiker som enbart accepterade hårdvaluta, eller legala D-mark omväxlade till ”forumcheckar”.

För att hindra olika typer av olagliga transaktioner och samtidigt få eftertraktad västvaluta, införde DDR 1964 ett helt nytt regelverk för besökare från väst.

Det nya systemet hette officiellt *Mindesumtausch* – *Zwangsumtausch* i västlig folkmun – och gick i korthet ut på att man var tvungen att växla ett visst antal D-mark till östmark per dag för att överhuvudtaget få visum; kursen var hela tiden en på

en, och överblivna östmark kunde varken lösas tillbaka eller föras ut ur landet vid återresan till väst; småmynt undantagna. Reglerna ändrades flera gånger – med olika belopp dels för barn, vuxna och pensionärer, dels beroende på om man avsåg att besöka Östberlin eller andra orter i DDR.

För resor över dagen till Östberlin gällde exempelvis följande växlingskrav för vuxen icke-pensionär 1964: 5 D-mark, 1973: 10 D-mark, 1974: 6, 50 D-mark, och 1980: 25 D-mark.

Växlingen ägde rum inne på gränsstationen, där valutan överlämnades i en färdigpackad och försluten liten plastpåse.

Tvångsväxlingen upphörde först på julaftonen 1989, vilket tillkännagavs av finansminister Uta Nickel. Som därmed slog fast att östmarken inte var värd stort mer än hennes efternamn.

Själv drev jag runt ytterligare någon vecka i denna totala yra, bulldozers från öst stångade mot muren – lät betongsegment falla som barnets mjölkötändar, och när jag så småningom tog plats på tåget till Malmö var vagnarna fyllda av flyktade turkbulgarer med oformliga packningar

Samtidens stora exodus från fallande öststater hade börjat, och i Eslöv – där jag då bodde – satte de goda svenska myndigheterna upp ett skandalöst tältläger på en vintrig åkersom dagen efter flöt av lervälling. Det var en storslagen och empatisk gest, som gav Eslöv en plats i det nationella nyhetsflödet.

Resten av historien ligger vår nutid nära. I Rumänien protesterade arbetarna, och på juldagen 1989 avrättades landets enväldige och maktfullkomlige *conducator* Nicolae Ceaucescu – en gång hyllad av Sveriges konung med serafimerorden efter förslag från centerledaren Thorbjörn Fälldin.

Fast den svenska bonderörelsen har alltid haft svårt med verkligheten; prisade glatt nazisternas rasideologi när det begav sig – och har ännu inte velat ställa sig bakom ett förbud mot att människor utnyttjar djur för sexuella syften.

Våren 1990 var jag tillbaka i Berlin med min fru. Rivningen av

muren pågick för fullt, bevakningstornen stod som tysta påminnelser – vi kunde till och med klättra upp i ett av dem och fotografera, ytterligare ett par stängda U-Bahnstationer hade öppnats, alla kontroller var borta – alla passager fria, östmarken ratades mer eller mindre – blott mynt accepterades som pfennig för pfennig. Samtidigt hade de första västvarorna gjort sitt intåg i det ännu inte formellt upplösta DDR, och det var en veritabel triumfmarsch vars förtrupp hette cigaretten West, pommes frites med majonnäs, och begagnade västbilar. Och kring Berlins stora turistmål såldes östsouvenirer, bortknackade murbitar, DDR-parafenia och sovjetiska officersmössor, medan vietnamesiska cigarettligor etablerade verksamhet i stadens östra delar

Borta var också skogen med dåtidens propagandaskyltarvars klämmiga fraser upplyste befolkningen om att ”evig vänskap med Sovjetunionen är livets hjärtslag”. Och de sovjetiska trupperna, minst trehundrafemtiotusen man – ofta med familjer hade börjat förbereda återfärd.

West från BRD var visserligen den första icke-socialistiskt producerade cigarett som nådde vanliga butiker men den amerikanske jätten var snabbt på ingående, förkunnande att vi alla var *Welcome to Marlboro Country*.

DDR var på väg mot graven, och många bilar körde omkring med av isoleringsband delvis överkryssade registreringsplåtar , så att det istället för DDR blott stod D.

Folk var uppslupna men det fanns också de – huvudsakligen kommunister – som pratade om annektering; att väst annekterade öst ungefär som när Hitler genomförde *Anschluss* och inlemmade Österrike i Tyskland. Medan många västtyskar knotade över de stora kostnader återföreningen skulle medföra.

Och den första juli 1990 skrotades östmarken för gott, och befolkningen fick byta sedlar inför återföreningen; i normalfallet fyratusen östmark mot lika många D-mark för privatpersoner . För lån och affärsverksamhet gällde andra bytessatser.

Men det fanns de som utnyttjade situationen: östmark köptes upp – ibland för en tiondel av kursen, och slussades via bulvaner

till östtyska konti varefter de genom olika manövrar kunde konverteras till D-mark, som bland annat användes för spekulationsköp av fastigheter i Östberlin, etcetera.

Om detta vet jag ytterst litet. Blott att det förekom och skapade stora privata vinster – möjliggjort genom ett veckolångt glapp i systemet kring månadsskiftet juni-juli.

Och den tredje oktober återförenades de båda tyska staterna. Samma dag avskaffades formellt också dödsstraffet i de tre zoner som varit ockuperade av USA, Storbritannien och Frankrike; i östzonen hade det redan avskaffats i juli 1987.

När D-marken införts som gemensam valuta i hela Tyskland smältes först alla DDR-mynt ned, medan sedlarna förvarades i depå tills de 1991 kunde fraktas till en underjordisk militärbunker – byggd av krigsfångar mot slutet av andra världskriget och därefter använd av den östtyska Folkarmén – nära Halberstadt sydväst om Magdeburg. Här var det meningen att bortåt femtusen kubikmeter sedlar, checkar och bankböcker skulle få ruttna bakom betong och ståldörrar men sedan två unga män från orten lyckats ta sig in i bunkern och stjäla aldrig cirkulerade sedlar – som de sålt till samlare – beslöt den formelle ägaren *Kreditanstalt für Wiederaufbau* att bränna allt som lagrats, vilket skedde mellan april och juni 2002. Och med övergången till euro går D-marken samma väg. Bortåt sju miljarder i mynt och sedlar är fortfarande i omlopp (hösten 2009) och kan lösas in i bank, varefter de destrueras men det finns alltså butiker som accepterar den gamla valutan; däribland C&A. Samtidigt som röster höjs för ett återinförande av den ”stabila, trygga” D-marken.

Kallt krig och muḡ tänker jag. Ur den verkligheten föddes en ny genre inom spänningslitteraturen – med John le Carrés *The Spy who Came in from the Cold* (1963) som veritabel isbrytare; följt av otaliga böcker och filmer, alla med ekon från den absurt delade staden.

Och andra murar i andra länder: de kluvna städerna Gorizia och Nicosia, USA:s gräns mot Mexico, Hong Kong SAR:s mot folkrepubliken – förstärkt efter återgången 1997. Plus de som

tillkommit efter Berlinmurens fall; israelernas ”barriär” kring Gaza, spanjorernas runt Ceuta och Melilla. De två senare ett direkt resultat av EU.

Vänder befriat stål och minnet av nattyra ryggen, låter stövlarna återvända mot Schivelbeiner Strasse i sina egna spår. Som fotgängare kan jag slinka in någonstans, tära en öl och en *Korn* utan att riskera körkortet; sitta i ro med mina anteckningar, omvärld av hågkomster innan jag fortsätter hem till mitt viste.

Ingrid på Vita Hjorten har lovat att steka en forell under kvällen. På ”mjölnerskans vis”, sa hon igår

Den historiska bron har dock aldrig hetat Bornholmer Brücke som den australiensiska journalisten Anna Funder påstår åtta gånger i sin prisbelönta och läsvärda dokumentärbok *Stasiland* (2003, svensk utgåva 2005). Den kan för övrigt läsas parallellt med Christa Bernuths roman *Innere Sicherheit* (2006; svensk utgåva *Inre säkerhet*, 2008).

OMBYTEN AV NAMN

Gatornas antropologi: Schivelbeiner Strasse blev åter Schivelbeiner Strasse efter tjugotvå år som Willi Bredel, Hindenburgbrücke blev Bösebrücke, och Schönhauser Allee hundra meter från mitt rum fick sitt namn 1841, efter att dessförinnan ha hetat Pankowscher Landweg och Schönhauser Weg.

Ständigt har gator och platser i denna stad bytt namn, speglade historien; den avlägsna och den näraliggande – och behovet av politisk korrekthet. Med olika måttstockar vid olika tidpunkter.

Tag Alexanderplatz, ett av många hjärtan i den polycentriska kroppen, som illustrativt exempel!

Här i dåtida utkant låg boskapsmarknaden, och här började eller mynnade vägen till och från Frankfurt an der Oder, och här blev exercisfält vid sidan av handeln med kreatur och ull under tidigt sjuttonhundratalet, och då hade området fått namnet Paradeplatz efter marscherande soldater, innan den väldiga ytan gradvis smälte samman med den växande staden, döptes om till Königsplatz 1740, för att sextiofem år senare och med ett nytt namn hedra tsar Alexander I. Och denna väg som sammanband Alexanderplatz och Berlin med Frankfurt an der Oder, metropol och lärdomssäte med stadsrättigheter från tolvhundratalet, hette en gång bland annat Frankfurter Chaussee, innan den delades och ändrade namn 1872 till Grosse Frankfurter Strasse och Frankfurter Allee, varefter en del av gatan upphöjdes till Salinallee 1949 i samband med Sovjetledarens sjuttioårsdag, för att 1961 – efter omvärderingen av den då sedan åtta år avlidne georgiern – få namnet Karl-Marx-Allee, medan den östligaste utlöparen blev Frankfurter Allee igen.

När Stalins död bekantgjordes i Östberlin befann sig Sveriges Radios korrespondent Bo Järborg på plats, rapporterade

om sorgflor på röda fanor och av myndigheterna påkallade sorgtåg hyllande ”solen i vårt liv” tillika ”vår bäste vän och vise lärare” men såg samtidigt ”bara lättade ansikten”, som om vanligt folk upplevde diktatorns sortie som en möjlig ”vitamininjektion”.

Man kan något schematiskt tala om en räkka av politiska vågor i floran av berlinska gatu- och platsnamn; och det kan vara förvirrande.

Det började med växlande kungar, fältherrar och vetenskapsmän fram till något decennium in på nittonhundratalet och fortsatte med första världskrigets krigsskådeplatser och nazistiska frontgestalter, vars namn skrotades efter andra världskriget, varpå myndigheterna i Östberlin började döpa om sina gator och platser efter vänsterideologer och anti-nazistiska motståndspersoner vilka senare i stor omfattning skulle komma att rensas ut efter murfall och återförening – medan styret i Västberlin i stort behöll de traditionella namnen. Inklusivt ett som sedan 1906, i stadsdelen Charlottenburg, vittnar om en av historiens mest nattsvarta krigsteoretiker: den preussiske generalen Carl von Clausewitz som bland annat inspirerat både Moltke och Hitler

I takt med nationalsocialisternas växande framgångar hyllades Führern med ett torg nära Kaiserdamm i stadens västra del 1933: Adolf-Hitler-Platz. Detta torg med lokaltågstation hade anlagts 1908 som Reichskanzlerplatz och det fick tillbaka sitt gamla namn 1945, varefter det 1963 blev Theodor-Heuss-Platz efter Förbundsrepublikens förste president.

Även den dåvarande riksministern uppmärksammades på motsvarande sätt 1933: Hermann-Göring-Strasse. Och den gatan har också en skiftande namnhistoria, har vid olika tidpunkter och i olika delsträckningar hetat Kasernenstrasse, Schulgartenstrasse, Brandenburgische Kommunikation, Sommerstrasse, Königgrätzer Strasse – till åminnelse av slaget vid Königgrätz i Böhmen 1866, och Budapester Strasse. 1925 döptes den om till Friedrich-Ebert-Strasse – efter socialdemokraten och sadelmakaren som var Weimarrepublikens förste president, varefter den

återuppstod som Ebertstrasse 1947 – helt belägen i Östberlin med undantag för ett litet stycke trottoar ungefär mellan Riksdagshuset och Spree.

HorstWessel ärades dubbelt. Han var juridikstuderande, SA-Sturmführer och författare av nationalsocialisternas partihymn, död 1930 i blodförgiftning vid tjugotvå års ålder, sedan han skjutits av kommunistenAlbrecht Höhler som eventuellt varit hallick åt hans ex-prostituerade flickvän. Som nationalhjälte och martyr fick han ge namn åt ett torg i östra delen av staden, likaså 1933: Horst-Wessel-Platz. Och dessutom döptes den östliga stadsdelen Friedrichshain om till Horst-Wessel-Stadt.

Horst-Wessel-Platz hette före nazitiden Babelsbergerplatz och Bülowplatz, och blev efter kriget Liebknechtplatz, Luxemburgplatz och slutligen Rosa-Luxemburg-Platz 1969. Det senare efter den kommunistiska politikern och juristen, som mördades 1919 tillsammans med Karl Liebknecht i samband med en av president Ebert beordrad rensning bland kommunister . Vilket, som en nyfikenhetens parentes, får mig att undra varför DDR beslöt att namnge en Berlingata efter just honom: mannen som var ansvarig för två vänsterikoners våldsamma död.

HorstWessels kvarlevor gav avslutningsvis eko i februari 2000 när gruppen Autonoma Dödgrävare öppnade graven, stal kraniet och kastade det i Spree.

Horst-Wessel-Lied med sina bruna bataljoner. Fast texten till dagens överlevda tyska nationalhymn ger mig också kväljningar; hyllar fornstora dar. Även om man i officiella sammanhang blott sjunger den tredje strofen.

Och i dånet från östtysk fredsretorik försvann även krigsskådeplatserna som adresser, efter att ha prisat tyska segrar och massmord vid bland annat flandriska samhällen som Diksmuide och Langemarck under första världskriget.

Gatunamnen i Östberlin, liksom i hela DDR, politiserades med stor konsekvens under merparten av landets existens.

Men även i Västberlin bytte gator namn – om än i betydligt

mindre omfattning – till följd av händelser i tiden.

Mest iögonenfallande var när det långa stråk som löper genom Tiergarten till Brandenburger Tor – och som i olika avsnitt under historiens gång hetat Allee nach Berlin, Chaussee nach Berlin, Charlottenburger Chaussee, Berliner Strasse och Ost-West-Achse – förvandlades till Strasse des 17. Juni.

Det namnbytet skedde till åminnelse av det blodiga arbetarupproret i Östberlin och andra östtyska städer 1953, då militären öppnade eld och dödade fredliga demonstranter som protesterade mot de höjda arbetskvoter, som i praktiken innebar en lönesänkning.

Och markeringarna fortsatte att sätta avtryck i det västberlinska gatunätet. 1959 blev till exempel Schlieff fenufer, tidigare Zeltenallee, John-Foster-Dulles-Allee efter den samma år avlidne amerikanske republikanen och utrikesministern.

Skotten i Dallas den tjuogoandra november 1963 uppmärksammades också när man tre dagar senare döpte om Rudolph-Wilde-Platz, tidigare Rathausplatz, till John-F-Kennedy-Platz.

Liberalen Rudolph Wilde var för övrigt stadsdelen Schönebergs förste borgmästare, och det var här som Kennedy – den demokratiska papisten som trappade upp Vietnamkriget – offentligt uttalade orden *jag är en syltmunk* inför hela världen den tjugosjätte juni 1963.

De flesta och mest genomgripande namnförändringarna i modern tid ägde rum 1990-1995; i östra Berlin och i resten av det upplösta DDR. Då ströks mängder av kommunister och anti-nazistiska motståndskämpar ur gaturegistren, dock inte utan protester från framförallt de grupper som senare – huvudsakligen – skulle komma att ingå i vänsterpartiet *die Linke*.

Listan kan göras lång, jag skummar litet på ytan, väljer omkring ett tjog representativa exempel.

Leninplatz och Leninallee, som fram till 1950 respektive 1973 hetat Landsberger Platz och Landsberger Strasse, bytte 1992 namn till Platz der Vereinten Nationen och Landsberger Allee. Då

fälldes också den gigantiska Leninstatyn och ersattes med en springbrunn, sedan man styckat revolutionären i hundratjugonio delar som begravdes i ett grustag i Müggelheim – men det finns färska planer på att gräva upp honom för en utställning i Spandau 2013. Själva det spektakulära bortforslandet av det tretusen-femhundra kilo tunga huvudet ingår för övrigt som en inklippt sekvens i Wolfgang Beckers film *Good Bye, Lenin!* från 2003. Och längst bort i öster på den elva kilometer långa gatan ligger det första berlinska hus som befriades av Röda Armén den tjugoförsta april 1945 – idag nummer 563 och inrymmande en familjerådgivningsbyrå.

Wilhelmstrasse – efter kejsaren naturligtvis och en gång makens centrum med ett dussin ministerier, kom efter Berlins delning att klyvas av muren. Östtyskarna döpte om sin del av gatan 1964 till Otto-Grotewohl-Strasse efter landets förste ministerpresident, medan västtyskarna behöll det gamla namnet, varefter hela gatan ånyo blev Wilhelmstrasse året efter återföreningen.

Vid en av tvärgatorna i detta kvarter, Prinz-Albrecht-Strasse – senare östlig gräns mot Västberlin, låg bland annat Gestapo:s högkvarter, och denna gata – av många förknippad med terror – bytte redan 1951 namn till Niederkirchnerstrasse, till minne av sömmerskan och den kommunistiska motståndskampen Käthe ”Katja” Niederkirchner, som avrättades av SS i Ravensbrück 1944. Efter återföreningen ville stadens konservativa ge tillbaka gatan det belastade namnet Prinz-Albrecht-Strasse, och debatten stod hård mellan dem och vänstern – som segrade. Namnet Niederkirchnerstrasse fick vara kvar, leva vidare som en hyllning till de tusentals människor som offrade sina liv i kampen mot det tredje riket.

Clara-Zetkin-Strasse från 1951 – efter juristen och kvinno-rättskampen som bland annat skapade den internationella kvinnodagen, blev Dorotheenstrasse igen 1995; efter kurfurstinnan av Brandenburg, vars namn den gavs 1822.

Wilhelm-Pieck-Strasse från 1951 – efter DDR:s förste och ende statspresident, tidigare och i olika sträckningar Schönhauser

Communication, Thorstrasse, Wollankstrasse, Elsasser Strasse och Lothringer Strasse, gavs 1994 namnet Torstrasse med annan stavning.

Hans-Beimler-Strasse från 1966 – efter den kommunistiske riksdagsledamoten, tidigare Rennweg, Bernauer Strasse och Neue Königstrasse, blev Otto-Braun-Strasse 1995 efter den siste preussiske ministerpresidenten.

Artur-Becker-Strasse från 1974 – efter en kommunistisk politiker och Spanienkämpe, tidigare Verlohren Weg, Am Friedrichshain och Kniprodestrasse, fick tillbaka namnet Kniprodestrasse 1995 efter Winrich von Kniprode, som var stormästare i Tyska Orden under trettonhundratalet, och medansvarig för Tysklands kolonisering av Polen och Baltikum.

Dimitroffstrasse från 1950 – efter den för Riksdagshusbranden 1933 anklagade men frikände kommunistledare som senare blev Bulgariens regeringschef, tidigare Communicationsweg och från 1874 Danziger Strasse, blev 1995 åter Danziger Strasse. Medan U-Bahnstationen med Dimitroffs namn förvandlades till Eberswalder Strasse, efter staden Eberswalde femtio kilometer nordost om Berlin.

Torget och U-Bahnstationen Thälmannplatz från 1950 i Mitte – efter den kommunistledare och presidentkandidat vid valet 1932 som sköts i Buchenwald 1944 på Hitlers order, tidigare Kaiserhof och senare Wilhelmplatz, döptes 1991 om till Mohrenstrasse. Samma namn bär också gatan sedan omkring år 1700, då Friedrich Wilhelm I fick en muslimsk nordafrikan i gåva av den nederländska regeringen: en mor som han inkvarterade här och utbildade till militärmusiker.

Thälmann-Park i Prenzlauer Berg, anlagd 1986 – hundra år efter hans födelse – på platsen för ett gammalt gasverk, fick dock behålla sitt namn; liksom och eftergivligt en handfull gator som uppkallats efter de anti-nazistiska motståndskämparna Arthur Sodtke, Georg Blank, Erich Küsel, Otto Schieritz och Ella Kay. Och på samma sätt behölls ett antal kända personer från den politiska historien i de östliga gaturummen, bland dem Marx,

Liebknecht och Luxemburg; samt konstnärinnan Käthe Kollwitz. Medan lärofäderna Engels och Lenin raderades helt.

Att en ö utanför Kubas kust sedan 1972 bär namnet Ernesto Thaelmann är definitivt överkurs, illustrerande den kommunistiska världsgemenskapen. Rämmande men fortfarande en beklämmande realitet.

Budskapet efter DDR:s hädangång och marknadskrafternas intåg i östra Tyskland från väst var tydligt: stryk så många anti-nazister som möjligt. Så att vi slipper bli påmind; som om deras kamp inte förtjänar vår hågkomst i en tid när brunskjortor återger skall.

Således avlägsnades också flera *Gedenktafeln* över anti-nazister, bland dem skyltarna som hedrade Hermann Tops på Kopenhagener Strasse 46 – fortfarande med kulhål på fasaden, och Gustav Schiefelbein på Fröbelstrasse 17 – idag tillhörigt *Bezirksamt* invid en stor gammal industrifastighet. Sportmannen och verktygsmakaren Tops avrättades av nazisterna 1944, och lokalpolitikern Schiefelbein fängslades i Neuengamme men omkom den tredje maj 1945, när Royal Air Force terrorbombade fartygen *Kap Arkona* och *Thielbek* i Neustädter Bucht varvid omkring sjutusen just frigivna lägerfångar dödades.

Vänsterskräcken lever i väst, piskar fortfarande upp stormande känslor hos den borgerliga högern och deras gelikar.

1994 väcktes, till exempel, förslag om att uppkalla en gata i västberlinska Charlottenburg efter Walter Benjamin men CDU protesterade, eftersom den Berlinfödde skriftställaren och filosofen – exilerad 1933 – både var jude och radikal. Resultatet blev en kompromiss sex år senare, då en trist stenlagd yta mellan två stora moderna huskroppar invid Kurfürstendamm förvandlades till Walter-Benjamin-Platz. Och ungefär samma toner hördes innan ett kort stycke av Kochstrasse – nära Checkpoint Charlie – kunde döpas om efter den en gång från DDR flyktade vapenvägraren och marxistiske sociologen Rudi Dutschke 2008; under högljudd vecklagan från framförallt det mäktiga Axel-Springer-Verlag.

Och av dessa kompakta och innehållstäta stycken framgår att utsikterna-utgångarna-vandringarna i – framförallt östra – Berlin kräver multipla kartor för den som söker kunskap om var saker och ting låg och skedde: fotokopior av blad från före de två världskrigen och från femtiotalet, jämte *Stadtpläne* med och utan mur; de senare med DDR-tidens gatunamn, och med de nya.

Kartorna är nödvändiga rekvisit, liksom läsglasögon och ibland förstoringsglas, minskar risken för sammanblandning och ökar möjligheterna att lokalisera förfluten tid i en stad vars fysiska verklighet påverkats dramatiskt av bomber med efterföljande nybyggen, av rivningar när murzonen anlades, av gators växlande namn, och åter av den byggnation som igångsattes på de stora ytor som en gång var murens landskap.

Jag är i Berlin för att samla material och skriva den här boken, teckna ett utsnitt av stadens myllrande antropologi. Minnesbilder, igenkänningar från tidigare besök, bleknar och jag behöver veta när jag jämför gårdag med samtid; mäter förändringar med ögon och hjärna.

Mycket handlar om före och efter den underbara natten. Korta sektioner med murblock står visserligen kvar som memento – ibland turistifierade, och demarkationslinjen kan fläckvis följas-skönjas-anas som spår i asfalt och vägbeläggning tillsammans med andra vittnesbörd, som dock inte är lika pålitliga: i öst var gatuskyltarnas typsnitt – svarta bokstäver på vit botten – vanligtvis litet tunnare än i väst, vilket ger en fingervisning om vilken sida man befinner sig på när man rör sig utmed den gamla gränsen, och på samma sätt kan de boendes parkerade bilar ge upplysningar genom små skillnader i utformningen av deras registreringsplåtar. Men kartorna segrar ändå, nitar fast det bakomliggande i den nya urbana topografin.

Att leta. Det var svårare förr då man handgripligt fick konsultera encyklopedier och besöka arkiv – och fråga äldre människor på gatan. Personer som visste vad gator och torg en gång hetat.

När jag i början av åttiotalet arbetade med boken *Frihetens enklav* – och bland annat försökte följa Franz Biberkopfs vand-

ring knappt sextio år tidigare och hitta Alfred Döblins olika bostäder, platserna där han satt och skrev – var informationsbristen stundtals påtaglig, och Biberkopf är huvudpersonen i *Berlin Alexanderplatz*, en från Tegel frigiven fånge med livsfrågan hur den lilla människan ska kunna leva ett anständigt liv när till och med själva staten är ohederlig.

I öst, där lejonparten av boken utspelas, hade folkpolisen synpunkter på mina förehavanden när jag strövade omkring med kamera, karta och anteckningsbok och pratade med folk i kvarteren; på bakgårdar, drickerier och bland illa åtgångna och krigsskadade hus, där flera av invånarna trodde att jag kom från *Bauamt* – att jag noterade och fotograferade inför stundande och behövliga renoveringar. Jag blev förvisso aldrig stoppad eller hindrad av polisen, presskortet var till god hjälp, men jag hade hela tiden blickarna på mig under de tio femton dagliga timmar jag vistades på östberlinsk jord.

Såriga miljöer. Att saneringen/renoveringen dröjde berodde inte bara på planekonomisk tröghet – i många fall var ägoförhållandena fortfarande inte utredda efter kriget; husägarna döda, försvunna eller flyttade till väst.

Dagliga timmar. Jag bodde på ett litet enkelt hotell nära Wittenbergplatz (döpt efter stormningen av Wittenberg i Sachsen-Anhalt 1814) i väst, hade inte råd med de dyra rummen för utläningar i öst, och passerade under en vecka gränsen varje morgon och kväll vid Checkpoint Charlie eller Friedrichstrasse. Det var valutadeklaration, tvångsväxling och visum, kontroll av mina tillhörigheter och frågor in absurdum – särskilt vid återvändandet till väst då nitiska *Genossen* i uniform noga förhörde sig om hur jag spenderat mina tjugofem östmark för att utröna om jag gjort av med mer än det växlade beloppet. Vilket i så fall indikerade att jag var ett valutastvin med insmugglade östmark köpta i väst.

Man granskade kvitton, räknade och inspekterade det jag köpt under dagen – vanligtvis en bok, en flaska sprit, eller ett paket Orwo fotopapper; allt för att få slut på pengarna efter att ha ätit

och druckit, och utnyttjat olika kommunikationsmedel.

DDR. Mig veterligt den enda stat i världen från vilken utresande med hemvist i icke-socialistiska länder enligt lag, exempelvis, ej fick medföra tapetklister. Vilket tydligt angavs på inresans officiella blanketter.

Sedan dess har informationsteknologin gjort det betydligt enklare – med historiska fakta utlagda av olika institutioner på nätet: gamla stadskartor, fotografier, officiella dokument, tidningsartiklar, referenser, länkar, adressböcker och gatuförteckningar.

Och rörelsefriheten är fullständig. Inga stängda kvarter som i militärstadsdelen Karlshorst eller villaområdet vid Majakowskiring (norr om Bornholmerstrasse) där Ulbricht, Pieck, Becker, Grotewohl och Honecker bott, inga kontrollzoner, inga fingrar i plånboken, inga vakande ögon.

Parentes. Fast fingrarna i plånboken har faktiskt kommit tillbaka. Sedan Tyskland, precis som Sverige och övriga EU-länder, omkring 2007 infört valutadeklaration för alla former av betalningsmedel överstigande tiotusen euro vid in- och utresa; jämte i fallet Tyskland även för smycken av ädel metall och med ädla stenar. Vilket torde vara en för de flesta okänd omständighet i den fria rörlighetens Europa. Liksom att asylsökande flyktingar i Tyskland alltfört får speciella eurokuponger istället för riktiga sedlar; som under D-marktiden.

Blickar norrut. Stockholm hade visserligen en namnrevision 1885 men till följd av en historia nästan helt utan våldsamma och omstörtande händelser ströks knappast några gatunamn av politiska skäl; varken då eller senare.

Det närmaste man kan komma i Sverige skedde i Karlstad 2009 när kvarteret Negern från 1866 döptes om till Tingvalla-staden jämte ett antal nummerbeteckningar, vilket kristdemokraternas gruppledare ansåg vara en onödig åtgärd.

HJORTHÄGN, LUFTPILAR

Gästerna på *Weisser Hirsch*, Vita Hjorten, i hörnet av Schivelbeiner Strasse och Seelower Strasse spelar dart, värdparet också, alla känner alla, det är kväll och vardag och gatlyktorna är tända, och dartzavlan är elektronisk – här som på bar efter bar efter bar . Varje träff får lampor att blinka, framkallar ljud och registreras med röda digitala poängsiffror på en display som kröner monstret. För det är ett monster , ser ut som ett flipperspel ställt på högkant, en robot som sprakar av ljus och rasslar , *die grosse Hure, die Hure Babylon*. Men själva träffytan, den sektionerade cirkeln av något gummiartat material följer traditionen; som på engelska pubar och deras motsvarigheter världen över.

Horan Babylon är ett tillskott, och överallt finns – sedan *die Wende* – spelhallar i de östra stadsdelarna – i väst har de funnits så länge jag kan minnas, lokaler med enarmade banditer och spel vars namn jag inte känner, öppna tjugotre timmar per dygn; stäl- len där man betalar för en stunds mekanisk avkoppling eller njut- ning.

Under DDR-tiden fanns inga *Spielothek*, påminner om skol- stadgan i ett svunnet Sverige: ”spel om penningar eller penningars värde varde lärjunge förbjudet”.

Vita Hjorten, i ett ljusputsat stenhus med turkosfär gad bot- tenvåning – krog och bostäder sedan 1908, har kommit att bli mitt stamlokal: först ett hägn med barstolar och några bord – ser ut som tyska barer plägar, därintill en liten matsal, och efter en hall ligger rökrummet med sitt dartspele i tobaksdimma, möblerat med fåtöljer, soffa och bord mellan väggar klädda med brun- struken plywood, fönster ut mot Schivelbeiner Strasse, och för detta betalar Ingrid – *die liebe Wirtin* – tvåtusen månatliga euro i kallhyra.

Och i baren svart griffeltavla som aviserar svinkotlett, forell,

kyckling; allt kostar strax under en tia. Och hon får slita för att få det att gå runt, pendlar trettio två dagliga kilometer mellan bostad och krog; det är en lokal för kvarterets folk, besöks sällan av strögäster eller turister.

Sannolikt är det dryckerna som ger ekonomi, enkel huvudräkning: en helflaska *Korn* inköpt för sex euro inbringar glasvis försåld omkring femtio, och eftersom ett glas rymmer två centiliter måste hon sälja omkring hundra supar om dagen för att klara skatt, hyra, värme och övriga omkostnader. Och sedan ska hon själv ha lön, måste därför ständigt hoppas att törsten i grannskapet är konstant.

Småkrogarna här i öst har det tufft, har ofta fått höja priserna – framförallt på mat – ett par hundra procent efter murfallet, bland annat, till följd av stigande hyror när privata värdar tog över och marknadskrafterna gavs fritt spelrum.

Och gästerna i detta vattenhål, de återkommande – som hellre dricker än äter, är S som är översättare, K som är musiklärarinna, D som är pensionerad kemilektor från Humboldtuniversitet, W som är pensionerat befäl från Folkarmén och en gång som barn medlem i Hitlerjugend, herr och fru G med bakgrund i jordbruket, en handfull yngre män – alla arbetare – från omkringliggande hus, vänner, bekanta och grannar, och så maken Frank som hela tiden varvar pilkastning med sysslor

Alla pratar, dricker, röker och kastar pil, blott någon enstaka beställer mat, och det är som ett vardagsrum för kollektiv gemenskap; med åsikter som hagelskurar. Och redan vid mitt första besök slogs jag av värme och frispråkighet visavi ett för gästerna och ägarparet okänt ansikte från utlandet; kanske berodde det på min tyska, på att jag visade intresse. Det var alltså lätt att känna sig hemma, och av bekantskap utvecklades snart en sorts intimitet. Inget *Sie*, inget titulerande; bara du och förnamn.

Och plötsligt, mellan pilar och ölglas, kommer en sammanfattning.

- Mielke var ett supersvin, Honecker var intelligent men ett rövhål, Ulbricht var OK men inte helt begåvad, Grotewohl var

prima, och *der alte* Pieck prima-plus.

Rövhål. Det ord som används är *Arsloch*, vilket – precis som i danskan – inte är fullt så grovt på tyska som på svenska.

Och denne Erich Mielke: född 1907, lokalreporter på *Die Rote Fahne*, flyktad till Sovjetunionen 1931 efter att ha mördat två nazistiska poliskaptener på det som då hette Bülowplatz och som idag är Rosa-Luxemburg-Platz, militärutbildad i Sovjet, deltog i spanska inbördeskriget följt av en underjordisk tillvaro i Belgien och Frankrike innan han återvände till Berlin efter kriget för att, via *Hauptverwaltung zum Schutz der Volkswirtschaft*, 1959 avancera till chef för *Ministerium für Staatssicherheit* – grundat 1950, ordförande i fotbollslaget Dynamo, gripen efter murfallet och dömd 1993 till sex års fängelse för mordet på de båda poliserna, dessutom misstänkt för att ha beordrat flera mord – bland annat på fotbollsspelaren Lutz Eigendorf som flytt till väst 1983, övertygad kommunist med generals rang och direkt ansvarig för Stasis gigantiska expansion och paranoida verksamhet; död på ett ålderdomshem 2000 och jordad i en anonym urngrav på Zentralfriedhof Friedrichsfelde.

På samma kyrkogård med sitt *Gedenkstätte der Sozialisten* vilar också Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Ernst Thälmann, Walter Ulbricht, Otto Grotewohl och Wilhelm Pieck tillsammans med hundratals andra personer från det dåtida motståndet.

Fast kring Rosa Luxemburgs grav råder viss oklarhet. Möjligtvis var kistan tom. Hennes kropp stympades svårt efter mordet och slängdes i en kanal, och så sent som 2007 ansåg sig en ledande rättsläkare vid Berliner Charité ha funnit hennes kropp – utan huvud, händer och fötter – i de anatomiska samlingarna, varefter dessa kvarlevor begravdes på Neuen St-Michael-Friedhof i Tempelhof.

Och namnen som virvlat förbi i sammanfattningen; förutom polisgeneralen fyra avsuttna ledare – alla med ett förflutet i kampen mot nazismen: Wilhelm Pieck – före detta snickare som satt i

fängelse under första världskriget för sin kritik av tysk militarism, Otto Grotewohl – före detta boktryckare och socialdemokrat, Walter Ulbricht – före detta möbelsnickare som jublade när sovjetiska tanks rullade in i Prag, och Erich Honecker – före detta byggarbetare som efter *die Wende* välkomnades i Chile.

Om Ulbrichts klena begåvning skämtades det vilt mellan skål och vägg. Som när han vid sitt statsbesök i Kina frågade Mao hur många fiender denne hade i sin folkrepublik, och fick svaret sjutton miljoner. Varvid den östtyske gästen replikerade att det var ungefär som i DDR.

Det fanns en rik flora av dylika skämt i Östtyskland, där den svarta humorn blev ett sätt för många medborgare att släppa ut litet av sin frustration. Och om detta har språkvetaren Jürgen Schiewe, tillsammans med hustrun Andrea, skrivit boken *Witzkultur in der DDR – Ein Beitrag zur Sprachkritik* (2000).

- 1953, säger någon och lyfter glaset; du vet väl vad som hände då? Det var vårt Tiananmen.

Flera hävdar, och det är något jag ofta hör, att 1953 – med skotten mot fredliga demonstranter och kanske bortåt hundra döda – var ett ödesår, den första avvikelsen; eller sprickan i ”ett gott fundament”. Att staten kunnat bestå om inte partiledningen kommenderat ut sina knektar, om inte Stasi utvecklats från den säkerhetstjänst som alla stater har och behöver till en totalt övervakande och repressiv maktapparat. Men W rynkar pannan, vill se muren återuppbyggd – fast dubbelt så hög. Och han får mot-hugg: ingen mur!

- I DDR hade vi varken horor eller droger, kommer det bitert, och vi gjorde upp räkningen med nazisterna efter kriget.

Droger. På den punkten har han i princip rätt men det fanns kvinnor som servade partitopp och utländska besökare, och W nickar bekräftande – lägger sedan ut texten. Menar att det inte fanns någon direkt marknad för prostitution, att kvinnorna i DDR var jämställda och hade en liberal syn på sexualitet, att människor som träffades och trivdes tillsammans också delade säng, att tillfälliga förhållanden ingick i det vanliga levnadsmönstret.

Och G:s fru instämmer, säger att hennes generation var mer frigjord än dagens, och i nästa andetag berättar hon att hon och maken samlade tomglas hela senhösten 1989 för att kunna finansiera sin bröllopsresa med östtysk charterbuss till Paris.

- Tre dygn var vi i Paris och sen åkte vi hem igen, och gud vilka priser, det var fullständigt ofattbart!

Glas höjs och alla skålar , och W fortsätter sin utläggning, trivs med att ha ordet.

- Den som ville ha sällskap, man som kvinna, fick det; behövde inte springa till fnask och betala för sig. Och titta hur det ser ut idag, sexbutiker och luder överallt, precis som under Weimartiden då hela Berlin var ett horhus.

- Homosexualitet då, hur var det med homosexualitet?

- Det var ingen som brydde sig, och heller ingen som trakasserade *Schwule und Lesben* ... möjligtvis fnittrade vi litet åt dem, *aber det war Alles*.

Möjligtvis var det så. Och jag såg aldrig någon uppenbar gatuprostitution i Östberlin, aldrig någon pornografi i tobakshandlarna, vet att det dock fanns barer där homo- och heterosexuella kontakter knöts. Vet att det var annorlunda under Weimarrepubliken med utbredd prostitution och kokain på lokalerna runt Alexanderplatz, har läst min Döblin och Isherwood, sett Zilles och Grosz's bilder; de senare med groteska skildringar av ett hektiskt och depraverat nöjesliv.

Åter den stora horan: en vanlig måndag hittar jag enbart i *Berliner Zeitung* – östlig tidning numera västägd – tvåhundra-nittiotvå annonser om sexuella tjänster

Uppgåelsen med *NS-tiden* – som är det uttryck man använder i öst – är en viktig parameter, ty även om en brutal diktator som Stalin hyllades under en period nagelfors landets national-socialistiska förflutna tidigt, och funktionärer förpassades.

I den västra halvan av landet gick man inte lika hårt fram. Den absoluta naziledningen hade förvisso fått sina domar i Nürnberg men ännu tjugo år efter kriget satt åtskilliga gamla nazister på viktiga poster, däribland femton ministrar och statssekreterare,

åttahundratjugoåtta högre ämbetsmän inom rättsväsendet, tvåhundrafyrtiofem inom utrikesförvaltningen, och tvåhundra-nittiosju inom polisen; samt generalinspektören för *Bundeswehr* – efter önskemål från den kristdemokratiske förbundskanslern Konrad Adenauer.

Någon hämtar öl och snaps, någon kommer – sällar sig till oss andra vid bordet, ett cigarrettpaket går runt, samtalet fortsätter.

- Alla utlänningar som kommer hit från väst spottar på DDR men du kan åtminstone se några positiva saker och inse att återföreningen också gav oss avigsidor. Så jävla dålig var inte den gamla tiden. Vi hade mat på bordet och behövde aldrig bekymra oss om pengar, och nu får vi betala dyrt till försäkringsbolagen för sånt som tidigare var en självklar och kostnadsfri rättighet.

W skrattar, försjunker en stund i minnen, tänder en tunn Meharis. Hans urtyskt blå Vegamössa ligger på stolen bredvid honom, och hans jacka är av omisskänligt DDR-snitt.

Och plötsligt seglar J in, sextiofyra år och järnvägare, reparatör vid S-Bahn och med passerkort till väst för att underhålla de av DDR administrerade tåglinjerna, och när jag frågar honom om han aldrig var frestad att hoppa av så skakar han på huvudet, säger att han och hans familj hade allt de behövde.

- Men jag blev utesluten ur partiet 1983 för att jag öppet kritiserat regimen... hade trots det ingen lust att lämna *unser Republik*.

- Samma här, säger S och berättar att även han hade tillstånd att passera gränsen. För behandling av en ögonsjukdom i väst.

Och sedan kommer någon med en uppgift om husen på den här sidan av Schivelbeiner Strasse, att man under kriget tog upp hål i alla brandmurar mellan byggnaderna – på vindar och i källare – så att man kunde gå under och över hela husraden i händelse av allierade bomber men att hålen murades igen senare för att minimera brandrisken.

Så sitter vi i timmar, kväll efter kväll. Återföreningen ”var ingen

eufori”, ett DDR med blandekonomi, pressfrihet och öppna gränser hade kunnat vara en möjlighet. Och hela tiden denna klivenhet, somt var dåligt, somt var bra; *teils, teils*.

Idag rider arbetslösheten som en mara men det finns också vinnare – som Oscar och hans familj, folk som gjort möjligheter av det tidigare omöjliga.

Ostalgie, av ”öst” och ”nostalgi”, är ett ord i tiden, en längtan tillbaka till den trygga ofria helheten – eller till enstaka ingredienser som jobb, kostnadsfri läkarvård och barnomsorg, och framförallt rimliga priser. Och som en ostalgisk tråd, eller tröstande livlina, mellan idag och det gamla livet tillverkas fortfarande de klassiska cigaretterna – om än uppköpta av internationella västbolag: *f6* (från 1959) – i oförglömligt designad ask och numera saluförd i ungefär femton olika utseenden och smaker *Juwel* – en kvalitetscigaret, och *Cabinet* – oparfymerad och kryddig; pris 4,35 euro för en nittonpack. Medan merparten av DDR:s andra inhemska produkter gått i graven med undantag för bland annat, Niveakopian Florena, tvättmedlet Spee, ett antal öl- och spritsorter. Samt det mousserande festvinet Rödluvan – tillverkat i Freyburg/Unstrut sedan 1894.

När man pratar med människor som levt i DDR och gör jämförelser med utvecklingen efter *die Wende* handlar mycket om pengar, om dåtidens kostnadsläge och dagens. Det är dylikt man i allmänhet lyfter fram: att priserna stigit kraftigt efter murfallet, inte att man fått resefrihet eller att censuren avskaffats.

Att skriva om ekonomi på mikroplanet är vanskligt. DDR var en planekonomi med i stora stycken artificiell prisbildning, vilket försvårar om man vill bedöma utifrån exempelvis svenska förhållanden.

Efter bygget av muren, och framförallt under sjuttioalet och framåt, förbättrades östtyskarnas levnadsstandard väsentligt. 1953 var den genomsnittliga månatliga bruttoinkomsten för en arbetare/anställd trehundra- och trettio mark, 1971 hade den stigit till sjuhundra- och trettio mark, för att 1989 uppgå till trettonhundra- och trettio mark – med tjugo procent som högsta skattesats. I

Västtyskland var, parentetiskt, lönerna under sjuttio- och åttio-talet ungefär de dubbla.

Någon arbetslöshet existerade i princip inte i DDR och folk i allmänhet hade gott om pengar till konsumtion – låt vara att väst-varor inte ingick i det vanliga butikssortimentet, utan blott tillhandahölls för valuta i specialaffärer.

Priserna på varor och tjänster i DDR var statligt reglerade och nivån väl anpassad till lönerna. En tretrumslägenhet i en större stad kunde kosta tjugofem mark i månaden (vilket var en tolfte-del av min hyra i Heidelberg i mitten på sjuttioalet), och för livsmedel betalade man väsentligt mindre än i det kapitalistiska Västeuropa. Några exempel får belysa.

Hundra gram korb kostade sextiotvå pfennig, fem kilo potatis åttiofem, ett halvt kilo socker åttiofem, en fralla fem, ett kilo rågbröd femtiotvå, en liter mjölk sextiosex, ett kilo vetemjöl en mark, och sjuttiofem centiliter brännvin omkring femton. Riktigt kostsamt i hushållsbudgeten var egentligen bara prima, äkta kaffe som betingade ett pris på åttaochsjuttiofem för hundratjugofem gram.

Att gå ut och äta var också överkomligt. S tudenterna betalade till exempel bara sextio pfennig för matsalslunch, och på ordinarie serveringar kostade standardrätter som gulaschsoppa med bröd respektive korb med bröd åttiofem pfennig. Medan man på bättre restauranger kvällstid fick en hygglig varmrätt för omkring tre mark. Självt minns jag, inte utan saknad, en utsökt måltid i centrala Östberlin något år innan murfallet – med oxfilet, sparris och diverse tillbehör jämte mineralvatten och bulgariskt rödvin för sex mark; en fjärdedel av priset i BRD.

Och för sparade pengar kunde man åka på subventionerad ferie till Binz, eller till Bulgariens stränder

- Fast där höll dom oss åtskilda så att vi inte skulle kunna fraternisera med charterturister från den kapitalistiska världen, dom hade nästan byggt en mur genom hela hotellanläggningen och ända ut till vattnet.

Den eftertraktade bilen Trabant – med kaross av sovjetisk

överskottsbomull och fenolharts – bar slutligen en prislapp på runt notusen (omkring 1979), Wartburg kostade betydligt mer.

De låga priserna i DDR utnyttjades flitigt, och inte utan risk, av besökare från främst Västberlin, vars insmugglade östmark gjorde att varor för en hundralapp – sprit, cigaretter , böcker, grammofonskivor, film, livsmedel och så vidare – blott kostade en tjuga.

Minnet av löner som räckte och socialt skyddsnät gör att många längtar tillbaka, betyder mer än att kunna resa på semester till Medelhavet, eller ta en långhelg i någon västlig storstad. Eller som damen i parken påpekade med ett frågetecken i rösten.

- Vad tjänar det till att man kan flyga till London imogon när man ändå inte har råd...

Samtalen speglar hela tiden just denna kluvenhet, ett vacklande mellan då och nu. Man vill ha det bästa från två världar , klagar över ekonomin och lovprisar samtidigt att allt numera finns att köpa i butikerna: jeans, mode, musik, kosmetika, amerikanska cigaretter, whisky och bilar. I grunden är det mycket mänskligt, och det man vill ha är ett öppet samhälle där staten sörjer för sina medborgare; ett tyskt folkhem utan murar och *Staatssicherheit*. Blott gammalkommunisterna drömmer om en fullständig återgång, affischerar just nu över hela Berlin med Lenin, Engels och Marx på röda plakat – där denna trojka dessutom kallas *UNSERE KRISENBERATER*, våra krisrådgivare. Och det är inget skämt.

Det fanns visserligen mycket gott i DDR men för dem som inte ställde upp på samhällets värderingar och politik – och som därför ville lämna landet – gällde, med få undantag som pensionärsvisum och utköp, *flykt med livet som insats*. Och det räcker som dom över arbetar- och bondestaten. Att man höll sina medborgare inlåsta.

Kommer plötsligt ihåg en annan Ulbrichtvits: Han var nittonhundralets främste fältherre – drev fyra miljoner på flykt och höll sjutton miljoner som fångar

Pilar i luften, sorl, och på bandspelaren rullar *Podmoskovnye*

vetchera eller *Moskauer Nächte* varvat med Creedence Clearwater Revival. Några sjunger med i de moskovitiska nätterna, alla kan ryska.

När jag går hem en av dessa kvällar stoppas jag av en israelisk man i trettioårsåldern, en turist som tillsammans med sin fru hyr ett av Oscars rum i en annan lägenhet på gatan.

- Jag hörde att du är svensk journalist, säger han.

Och när jag nickar skäller han ut mig, råskällerför att Aftonbladet haft oförsämldheten att publicera påståenden om förmodade organstölder i Israel.

Neutraliserar min irritation på rummet, sitter på pinnstolen med rutig dyna, smuttar ett glas vodka, och vodkan heter Schilkin, och *wird nach einem alten Rezept der aus St. Petersburg stammenden Familie SCHILKIN in Berlin hergestellt*.

Det var Apollon Schilkin som emigrerade 1921, köpte land i Alt-Kaulsdorf nära Marzahn ett kort stycke öster om Berlin och började bränna vodka, såg fabriken förstatligas och bli ett *Volkseigene Betrieb* 1972, varpå tillverkningen återprivatiserades 1990. Flaskan har blå etikett, innehållet smakar som vodka brukar göra; *macht jut*.

Och cigaretten därtill är rysk, tjugo år gammal (!), svårt torr och med papphylsa, heter Kazbek efter berget i Georgien – köpt i obruten originalförpackning hos ryska livsmedelsbutiken Kasatschok några hus härifrån; den enda kvarblivna papyrossom hade när jag förgäves frågade efter Stalinklassikern Belomorkanal.

GRANNSKAPSGATOR, VARDAG

Det näraliggande, det omkringliggande. Jag rör mig i den del av Prenzlauer Berg där jag bor, och blicken sveper, möter fasader-portar-skyltar-bilar-människor. Det ligger något inbott och sympatiskt över dessa gaturum, känns som väl använda skor eller en skjorta som tvättats hundra gånger, och folk hälsar på varandra, stannar upp och växlar ord som man alltid gjort, och då blir nytillskotten efter *die Wende* – databutiker, spelhallar, espressobarer och hämtmat, liksom puts och färg – en sorts ytans dekor; kristyr över gammalt bakverk.

Folk som pratar . Berlin har alltid haft en egen ton, kanske som ett metaforens Göteborg i Tyskland, en sorts humor och lust till samtal som eventuellt kan ha sin grund i all den råhet och turbulens som präglade stora delar av det förra seklet; skrattet och småpratet som ventil och överlevnadsmekanism. Precis som DDR-tidens politiska vitsar mellan skål och vägg.

Kristyr över gammalt bakverk. Prenzlauer Berg, med bebyggelse huvudsakligen från sent adertonhundra- och tidigt nittonhundratal, klarade kriget bättre än många andra stadsdelar . Ett par kvarter nära Volkspark Friedrichshain sprängdes visserligen av SS under slutstriderna för att ge fritt skottfält men man undgick i stort förödande allierade bomber. Blott tio procent av husen i stadsdelen totalförstördes, sju procent skadades svårt och elva procent bedömdes som möjliga att återställa, medan sjuttio-två procent förblev mer eller mindre intakta.

Under DDR-tiden fick stora delar av Prenzlauer Berg förfalla och när muren byggdes revs ett flertal byggnader i anslutning till spärrzonen, varefter man från ungefär början av sjuttioalet fläckvis inledde ett renoveringsarbete, då åtskilliga bostadshus iständsattes till flärdfritt bruksskick. Men det totala intrycket av slitenhet och bitvis slum bestod länge; med kvardröjande kulhål från

slutstriderna mellan Röda Armén och Wehrmacht.

Den stora förändringen kom efter återföreningen när de gamla husen gavs en verklig ansiktslyftning, fick den förskönande puts som på något decennium förvandlade kvarter efter kvarter , avlägsnade de sista spåren av krigsskador och armod.

Färg! I DDR fanns, med en mild överdrift, blott en kulör – oändligt lik den som på svensk militärprosa förkortades *grbrgr*; uttytt gråbrungrön. Och den tonen dominerade, gör dagens spektrum till ett veritabelt mått på förändring för den minnesgode.

Prenzlauer Berg är alltså i grunden och under ytan samma stadsdel som för hundra år sedan, en gammal kropp med nya kläder, och i dagens kvarter – *Kieze* på lokalt idiom – med sammanlagt nära åttatusentvåhundra hus bor omkring hundrafyrtiotusen människor – varav adertontusen är utlänningar i runt åttioåttatusen lägenheter; boningar som på tjugotalet hyste mer än det dubbla antalet invånare.

Det gamla präglar alltjämt Prenzlauer Berg, skapar vardags-trådar bakåt i tiden när olika grader av imperfektum växer samman med presens. Och då känns helheten naturlig, fylld av plus-tecken.

Svänger runt vietnamesernas textilhörn och ut på Schönhauser Allee, förbi ett par tomma butikslokaler , frisör, telefonkiosk, dönerservering, Spar Markt med lågprisvaror , Soklows polska specialiteter, bläck till skrivare, naturprodukter, bageri med servering, fotoaffär och solarium, sammanlagt hundra meter norrut och sedan till vänster, och här löper Paul-Robeson-S trasse parallellt med Schivelbeiner Strasse ner mot det som var murlandet efter Malmöer Strasse; samma lugna kvarter som där jag bor , samma grannskapets vardag.

Paul-Robeson-Strasse hette Stolpische Strasse mellan 1902 och 1978 efter staden Stolp – sedan 1945 polska Slupsk , och dagens otyska namn rymmer en hyllning; fick leva kvar efter återföreningen.

Man stryker inte en färgad artist, det är politiskt inkorrekt, kan ge en felaktig bild av den utvidgade Förbundsrepubliken.

Kanske var det så man resonerade. Jag vet inte men tanken finns där.

En del av husen på det som då var Stolpische Strasse beskötts under andra världskriget när Röda Armén bokstavligen slog sig fram meter för meter, och herefter fick gatan ligga i träda som så många andra, innan staden 1973 igångsatte ett stort renoveringsarbete som omfattade hundratals lägenheter. Moderniseringen lär ha kostat åttiotre miljoner mark, gav bostäderna centralvärme, varmvatten, egna toaletter, bad, kök och kopplade fönster.

*Och denne Paul Robeson: född 1898 i Princeton – son till en förrymd slav som senare blev presbyteriansk präst – beskrev en lysande karriär. Han fick stipendier som möjliggjorde advokatutbildning, lärde sig flera språk, spelade baseball-basket-fotboll, uppmärksammades av Eugene O'Neill som gav honom flera roller – bland annat i *The Emperor Jones*, följt av framgångar på Broadway och i Hollywood med *Othello* och *Teaterbåten*, basbaryton och kanske mest känd för *Ol' Man River*, och med ett brinnande politiskt patos. 1934 besökte han för första gången Sovjetunionen, såg i kommunismen ett sätt att bekämpa rasdiskrimineringen i USA, hårt drabbad av McCarthy redan 1946 – med indraget pass och långvarigt utreseförbud från 1950, tilldelad Stalins fredspris 1952 – vilket han tilläts hämta 1958, hela tiden aktiv för bättre levnadsvillkor i den tredje världen, och vederfaren den stora äran att få namnge en sovjetisk tomat; död i Philadelphia 1976 efter en tillbakadragen tillvaro i Harlem, varefter DDR-myndigheterna posthumt gav honom en gata i Östberlin. Jämte ett frimärke med texten *Für Frieden gegen Rassismus*.*

Paul-Robeson-Strasse liknar Schivelbeiner Strasse med höga välhållna bostadshus, varav många har verksamheter i bottenplanen. Här finns Citibank och Hotel Abell på hörnet, en kvartersbutik som legat här sedan DDR-tiden – med den gamla svartvita plåtskylten *Lebensmittel-Obst-Gemüse & Getränke* på fasa-

den, och en frisör – likaså med femtiotalsskylt, följt av en rad inrättningar som sannolikt kommit efter *die Wende*. Noterar en mjölkbar, en tvättinrättning med bistro, bar och kafé – sammankopplat med innergårdarna där jag bor på Schivelbeiner Strasse, en cykelreparatör, en pianoverkstad, en tandläkare, en läkare, en homeopat, en bokbindare, en secondhandbutik med barnkläder och babyutrustning, den nattöppna bögbaren Stahlrohr med reklam för Beck's Bier, espressobaren Falling Down, en agent för paketförsändelser, en resebyrå som dessutom enligt den halvgamla glasskylten säljer kläder, organisationen Kristen Vetenskap, och så vidare.

Bokbindare, pianon och cyklar kan förstås vara överlevare som undergått renovering; det fanns gott om dylika små privata verksamheter före murfallet – firmor vars småskalighet gjorde dem svåra att foga in i de statliga företagskonglomeraten. Som fick vara kvar, och som beskattades betydligt högre än löntågarna.

Baren för män är däremot etablerad efter återföreningen, signalerar fetischer och hårda tag, slavsex varje fredag, nakenträffar ett par gånger i veckan; kondomtvång gäller. Och det finns åtskilliga liknande lokaler i den här delen av Prenzlauer Berg, och alla skyltar öppet med inriktning och specialiteter – ljusår från DDR-tidens tassande på det fåtal *Kneipen* som med stor diskretion överlevt myndigheternas rensningar i början på femtioalet. Ställen där homosexuella blott träffades, innan man drog vidare till något privat.

Vandringen blir en U-sväng, jag flanerar inte eftersom flanören per definition saknar mål, vet vart jag ska gå och vad jag vill se, betraktar de mänskliga rummen, gläds åt folkliv och rörelse, njuter intrycken.

Åter på Schönhauser Allee, huvudstråk mer präglad av multinationell samtid än tvärgatorna, nerv och pulsåder, trafikljus, cyklister, mobilskrikare och *latterusare* med varma pappmuggar, och bland det första ögat möter efter stationen är den stora

gallerian *Einkaufscenter Schönhauser Allee Arcaden* från 1999; fyra våningar med ägarsäte i västliga Essen.

Affärskomplexet är delvis sammanbyggt med stationens sentida delar, är lika opersonligt som alla andra moderna inköpscentra, rymmer butiker med jeans – som nästan var omöjligt att köpa i DDR – och mode alla kategorier, plus flera kaféer, bokhandel, H&M, Mango, Fitnessstudio, optik, Bio-Frisch, postbank, Netto och klädfirman C&A men också en Nordsee, som förutom färsk fisk även säljer färdiglagat.

Vänster sida och söderut. Bibliotek, klockor, smycken, mobiltelefoner, kineskrogen China Box, tobak, ungdomsmode, solarium, vietnamesisk sushi, orientbutiken Himalaya, video, glasögon från Fielmann som köpt det slott i Plön varifrån Dönitz offentliggjorde Hitlers död, frisören Cut&Go, måttbeställda jalousier, *Spielothek*, cyklar, frisören Monika som både förlänger hår och skulpterar naglar, Pussy Deluxe med umbärliga prylar, musik, läderväskor, presentbutik för män, yoga, bageri, cocktailbaren Absinth, licensfria vapen, headshop med allt cannabiströkaren behöver utom cannabis, internetkafé, begagnade militärkläder, drycker och Studio B 4 – Tattoo&Piercing. Plus leksaksaffären De Vilda Svanarna, Axel Menges verktyg, konstgalleriet Klax för barn, teaffär, Xtrax häftiga klubbkåder för den underjordiska scenen – öppnad redan 1991, och *Bundeswehr Verband* i ett kolossalt tegelkomplex.

Xtrax i nummer 48 öppnade redan 1991, företaget – med västliga ägare – har även butiker i Ulm, Karlsruhe och Leipzig, och huset är byggt efter *die Wende*, hårbärgerar bland annat också jurister, läkare, fastighetsagenter, optiker, privat arbetsförmedlare och kursverksamhet. Och i en föregångare till denna byggnad, med samma gatuadress, verkade en gång glasmålaren och litografen Dehn hos vilken Max Skladanowsky (1863-1939) gick i lära, följt av fotografiska experiment omkring 1892 hos Fenz i nummer 147 tvärs över gatan (ett *Gründerzeithaus* som idag – förutom bostäder – rymmer Ginas lagerförsäljning av kläder, en fotograf, urologen Suckow, bögbaren Bärenkeller, elektrikern

Gramsch och förlaget Contact Publishing Media), innan han tillsammans med brodern Emil uppfann bioskopet, de rörliga bildernas – och därmed filmens – upptakt två månader före bröderna Lumière. För att 1908 öppna egen studio i nummer 56 – idag *Spielothek*, varefter han 1951 ärades med ett gatunamn i gamla öst, när Wrangelstrasse bytte namn till Skladanowskystrasse.

Och på hus nummer 39b sitter sedan 1958 minnesplattan över motståndsmannen och smeden Arthur Sodtke: *von faschistischen Henkern ermordet, die Toten mahnen die Lebenden*. Det är en skavd byggnad med balkong som en gång varit elegant och med en smal plantering mot trottoaren, hyser idag Jugendliche Krisendienst.

Sodtke hedrades dessutom redan 1952 med en gata i ett bostadsområde femhundra meter nordost om S-Bahnstationen Prenzlauer Allee, och den gatan hette tidigare Kimmelweg, namngiven av nazisterna 1933 efter en krigsskådeplats i Flandern under första världskriget.

Om motståndet i det röda Prenzlauer Berg – *Hochburg des Widerstandes* – har Hans-Rainer Sandvoss skrivit *Widerstand in Prenzlauer Berg und Weissensee* (2000) i den fjortonbandiga skriftserien *Widerstand in Berlin: massdemonstrationer på Schönhauser Allee ett par dagar före Hitlers makttillträde, det summariska lägret vid vattentornet – idag bostäder – på Kolmarer Strasse där SA misshandlade och dödade olikänkande i maskinhallarna under våren 1933, arbetare och fackföreningsfolk som organiserade sig i anti-nazistiska celler, sabotage mot järnvägar och fabriker, kampgrupper ledda av Käthe Niederkirchner Anton Saefkow och Heinz Kapelle, motståndsenheten Falkplatzgruppen (efter ett torg nära Schönhauser Allee) där även Oskar Schindler ingick innan han fortsatte till Polen, tapetseraren och pacifisten Otto Weidt som genom att muta Gestapo lyckades rädda det trettiotal blinda och döva judar som arbetade i hans borstfabrik på Rosenthaler Strasse 39 – idag museum, underjordiska tryckerier, skådespelerskan Ursula Meissner som gömde*

judar i sitt hem på Schivelbeiner Strasse 48 – som en av tusen i den berlinska skara av modiga som kallas ”obesjungna hjältar”, judarna som hängdes i träden på begravningsplatsen 1944 sedan en angivare avslöjat deras viste i en cistern, och slutstriderna på Schönhauser Allee när soldater från *Wehrmacht* gjorde utbrytningsförsök två dagar efter Hitlers död.

Och samtidens bruna återkomst med ständiga konfrontationer mellan rakade skallar och vänsterungdom, som när hundratal nynazister den första maj 2010 samlades vid Bösebrücke – efter en intensiv ”klistertappskampanj” – för en planerad marsch längs Bornholmer Strasse och ner för Schönhauser Allee men stoppades av sittande demonstranter – bland dem flera ledande socialdemokratiska politiker.

Dåtida siffror. Vid det sista helt fria riksdagsvalet i november 1932 röstade 83,2% av befolkningen i Prenzlauer Berg med följande utfall: KPD 36,9%, SPD 26,7% och NSDAP 22,1%. Och för 1933 ges följande uppgifter om befolkningsammansättningen, baserat på de knappt trehunderttrettontusen personer som då levde i kvarteren: 67,2% protestanter, 9,4% katoliker och 5,8% judar. Arbetslösheten uppgick till 34,4%, och av de yrkesverksamma var 50,1% arbetare, 23,9% anställda och tjänstemän, och 9,9% egenföretagare.

Vid Danziger Strasse viker Pappelallee, anlagd 1826, in mot nordost; några popplar har dock, namnet till trots, aldrig funnits på gatan. Här, i tjugotvåan – som idag hyser japansk restaurang och kampsportskola – bodde Käthe Niederkirchner, och i nummer femtio hade svarvaren Siegmund Sredzki – vars hela familj deltog i motståndet – sin bostad. Senare hedrade med gatunamnet Sredzkistrasse norr om den judiska begravningsplatsen.

Efter korsningen Danziger Strasse tronar Schultheissbryggeriet – där jag vid ankomsten trodde att män en gång skyfflade malt med *ein Schivel* – imponant i ljust tegel: byggt 1878, totalt tjugofemtusent kvadratmeter, sex gårdar, högt torn och ett tjugo-

tal byggnader. Här tillverkades öl till 1967, varefter bryggaren flyttade verksamheten till Lichtenberger Strasse, sedan 1985 Indira-Gandhi-Strasse. Komplexet kulturskyddades 1974, innan det efter förfall och varierande tillfälliga verksamheter renoverades i omgångar, och rymmer sedan 1990 kulturhuset *Kulturbräuerei*; med restaurang, kafé, lokaler för konst och musik, och det progressiva bokförlaget Christoph Links. Samt snabbköpet Rewe.

Men det var inte bara öl som fabricerades på gatan, för här – i nummer hundrafyrtiotre och senare femtiosex som idag är hemvist för bank och Trattoria Popolare respektive spelhallen Casino – låg juden Josef Garbátys cigarrettfabrik med storsäljaren *Königin von Saba* fram till 1906, då verksamheten flyttade ett stycke norrut till Hadlichstrasse (uppkallad efter en medicinare); med vidare expansion till Berliner Strasse.

Mångfalders mångfald. På White Trash kan man tatuera sig, äta, dricka, röka, se på film; granne med restaurang Marrakesh och *die legendare Horror Rock Bar Last Cathedral*, och längst ner – efter den judiska begravningsplatsen – fortsätter gatan till ett litet grönområde vid Senefelderplatz, anlagd 1896 och namngiven efter Johann Senefelder från München – pjäsförfattare och uppfinnare av litografitekniken; staty invid pissoir av gjutjärn. I synfältet vidare en överlevd DDR-kiosk, Rosa-Luxemburg-Platz och den klassiska teatern Volksbühne – byggd 1913-1914, svårt skadad under kriget och återställd 1950-1954. Och distant i fonden TV-tornets glob som ett svävande ufo i lufrummet.

Den motsatta sidan av gatan bjuder samma pluralis. Som till exempel Kamps smörgås- och kaffekedja efter bokhandeln, Balzac Coffee, Oxfam, nagelskulptur, Netto, Vodafone, Deutsche Bank, Kaisers livsmedel, kontorsvarubutiken Papiertiger, kosmetikaffär med glad kondomskylt ute på den trottoar som också är cykelbana, Schleckers lågpris, Brunos gayshop, bögfilmstället Duplexx med ragningsrum och knullkabiner, hattaffär, frukt och grönt, fysioterapi, sopprestaurang, bistro, optiker, modebutik, budgethotellet Alcatraz för backpackers, sushi, cyk-

lar, ”hyresgästföreningen”, sportskor, frisör, madrassfirman Concord, ytterligare en Schlecker, *Spielothek*, fyrstjärniga Hotel Zarenhof i ett kulturskyddat ungdoms hus, kort tvärgata till Friedrich-Ludwig-Jahn-Sportpark – uppkallad efter den tyske ”gymnastikfadern”, evangelisk bokhandel, indisk mat, italiensk restaurang, Commerzbank, slaktare, Deutsche Bank igen, currywurst, evangeliska Segenskirche från tidigt nittonhundratalet, piano- och cembalofabrikant, Dresdner Bank, Sparkasse, 147:an där Skladanowsky gjorde sina filmexperiment, och Zamans vattenpiperökeri. Innan gatan slutar nedanför katolska Herz-Jesu-Kirche, byggd under adertonhundratalets sista år.

Idrottsplats och träning pågår, Ling-Ling-hopp-och-skutt-armar-utåt-sträck, och att döpa ett kafé till Balzac är välfunnet: firman grundad i Hamburg 1998, fyrtio kaféer i fyra tyska städer – varav sju i Berlin, och Gonoré de Balzac – som ryssarna säger – drack så mycket kaffe att han fick ett moln i sina byxor där han satt i sin lantliga pariservilla på rue Basse 19 – idag rue Raynouard 47, granne med franska radion – och skrev sin Mänskliga Komedi ovetande om att en ännu inte född Ulbricht skulle komma att dela flera egenskaper med Rastignac i *Père Goriot*.

Och där gatan skär järnvägen som gångbro högt över spåren bakom mig – mellan kioskerna med Alains Snack och Kaplans döner, *lecker und vital* – finns Günter Schütz fyra bronsreliefer avbildande torn krönt med Sovjetunionens fana, hemligt tryckeri i anti-fascismens tjänst, hjälpande soldater och soldater som bär en stupad, och mellan dessa bilder en gjuten text på tyska, engelska, franska och ryska: *alle, die ihr hier vorübergeht, erweist jenen die ehre, die gefallen sind, damit ihr leben könnt.*

Men här på detta långa stråk ligger också Filmtheater Colosseum – byggd 1924 utifrån ett sjuttiosju meter långt spårvagnsstall från 1894 och lasarett under kriget – med sin klassiska neonskylt i östtysk konstruktivistisk postfunkis från 1957, privatiserad efter *die Wende*, och på gaveln till hus nummer 135 med skräpig buskplantering exploderar graffitin – ett skäligen okänt fenomen innan muren revs och gav landets byggnader and-

ra färger än olika nyanser av gråbrunt.

Det är en snygg och tät dekoration, täcker hela den höga väggen med mustig kolorit: ett stadsporträtt med staplade boningar torn och kupoler, en tuff cigarrettrökande tjej i grön t-shirtklänning med ordet *citythrill* målat på bältet och en kortbyxpojke med svärd, byggkranar, ett monster som skakar en lyktstolpe, en maskerad Björnliganbroder, en hund som snarkar ovanpå sin koja, textmeddelanden som THE NEW GREEN CITY, och i ett hörn en svärtad schablonmålad man med änglavingar – urinerande på en grav, vilket förflyttar mina tankar till Wim Wenders film *Der Himmel über Berlin* och en boktitel av Boris Vian, skriven under pseudonymen Vernon Sullivan: *J'irai cracher sur vos tombes*. Och på kanten, där väggmålningen slutar, gör en resebyrå reklam för billiga flighter; *Berlin-Stuttgart ab 29 Euro, Berlin-Prag ab 29 Euro*. Jätteplakat uppsatta av reklambyrån Koschwitz under en gigantisk Berlinbjörn, *al fresco* sedan decennier.

Prag gick att resa till under åttiotalet, och dit – liksom till Warszawa – tog östtyska ungdomar tåget för att köpa ungersk- eller polsksydda licensierade jeans – för eget bruk och för svart avsalu. Men Stuttgart var en dröm, något ouppnåeligt om man inte var pensionär. Och nu finns världen igen, som en realitet efter decennier av isolering.

S-Bahn löper bitvis i ränna, gula spårvagnar smeker tågen i samma riktning, och *die Hochbahns* övre del – själva fundamentet mot rälsen – är betald reklamplats: här och nu med åtta meter långa tygbänderoller som uppmanar de förbipasserande att köpa Dildokings löskukar, butiken lär ha öppet dygnet runt, visar grafiskt illustrativt tre erigerade svarta pittar högt över gatan, och det stör mig, var något man slapp under DDR-tiden. Tänker åter på *die grosse Hure, die Hure Babylon*, på perverterad profithunger och superkapitalism, och på W som ville ha en dubbelt så hög mur för att stänga den sexuella exploateringen ute.

Allt är sexualiserat, ölglasunderläggen av pressad papp med reklam för Berliner Kindl – bryggt sedan 1872 och sålt till Schultheiss 2005 – visar en blek demimonde med plutande röda

läppar och utsträckt hand; budskapet är tydligt: jag vill, ge mig en sedel! *Kiss Me Kind!* Och Schultheiss ägs numera av DrOetker i Nordrhein-Westfalen, ett livsmedelskonglomerat sprunget ur bak- och puddingpulver i sent adertonhundredatal.

Minns att Döblin skrev att innan den sexuella retningen lämnar hjärnan måste den passera ”hämningarnas bromsfjädrar dessa företrädesvis själsliga hämningar, vilka i form av moraliska betänkligheter...rädsla...och fruktan...spelar en stor roll”. Och när jag ser dessa stråk, där allt numera tycks vara möjligt och försett med prislapp, saknar jag ibland de befriande rena östtyska gaturummen utan kommersialismens avarter och själlösa McDonaldsskyltar. Men *Gott sei Dank*: det finns fortfarande hundra McDonaldsfria huvudstäder på jorden – metropoler som Tirana, Ulan Bator, Malabo och Port Vila; men ej Minsk.

Bilar och inbromsningar, människoklungor vid trafikljusen. Det är en häftig gata, spännande och intrycksgivande, beskriven av Wladimir Kaminer – född 1967, författare och teaterman som flyttade från Moskva till Berlin 1990 – i boken *Schönhauser Allee* (2001), där han i fyrtioåtta korta texter berättar om livet kring denna pulsåder; pendlande mellan skröna och vardag.

Här tycker han sig möta Elvis, Einstein och Niels Bohr, och här tappar en av vännerna ett dött vildsvin utanför lägenhetsdörren så att det rullar med ett brak nerför trapporna. Och efter dessa fantasins flykter äter man oaptitlig hönskebab på en märklig servering, vars ägare lämnar intäkterna till kurdernas väpnade kamp, pratar med nersupna ryssar – Kaminers landsmän – i exil, medan tillvaron rullar på.

Och även här bör Biberkopf ha slagit sina lovar... hört när *Die Elektrische knirscht um die Ecke, Nr. 9, Ostring... Kniprodestrasse, Schönhauser Allee, Stettiner Bahnhof...*

Etniska matställen, överallt etniska matställen, kineser, mongoler, vietnameser... kan inte påminna mig att det fanns några sådana i den östtyska huvudstaden men väl att man kunde köpa *arkhi* – mongolsk vodka efter rysk förebild, eftersom den producerades i ett vänligt sinnat socialistiskt broderland; blå etikett

med ett stiliserat veteax – sex sju mark för en flaska på Leipziger Strasse, där Hegel för övrigt en gång bodde. Men det etniska ger också ett frågetecken: ser åtskilliga personer från Monsunasien men knappast några muslimer eller svarta, inga kalotter eller slöjor i vimlet av människor. Minns dessutom att östra Berlins enda moské öppnade i oktober 2008, på en tomt som tidigare hyst en senapsfabrik nära S-Bahnstationen Pankow-Heinersdorf två kilometer norr om rummet där jag bor; och att nynazisterna protesterade mot bygget. Då man också hittade en gömma med tusentals vapen från andra världskriget.

Det hackas och det grävs vid S-Bahnuppgången, från sommaren 2010 och framåt ska stationen hålla stängt, en del av gatan är ett öppet sår, här ska kablar eller rör dras-lagas-bytas så att elektricitet eller vatten kan fortsätta att strömma under marken, värma bostäder och spola toaletter, män i overaller, maskiner slamrar, och själv plockar jag upp en liten gatsten från tiden då stråket fick riktig beläggning, en oregelbundet huggen kub på ungefär femgångeryragångeryra centimeter, låter den glida ner i väskan för att senare ligga som en påminnelse på skrivbordet hemmavid. Ett stycke Berlin på Österlen, en del av Schönhauser Allee i arbetsrummet i Järrestad; ett objekt att fästa tankar kring – tillsammans med klassiska östtyska cigarrettpaket, begagnade S-Bahnbiljetter, fotografier, kvitton och reklamblad.

Gleimstrasse och Gaudystrasse – båda uppkallade efter författare – ansluter till stråket från väster, anlagda 1892 och 1903, grenadjärsånger och dikter, kejsarsånger och romanser, ritsch-ratsch-filibom-bom-bom, och Gaudy hade den goda smaken att byta svärdet mot gåspennan.

Och här på Schönhauser Allee ägde Östberlins första husockupation rum i augusti 1989, då ungdomar tog ett hus – tomt sedan 1972 – i besittning för att hindra rivning. Det hela gick lugnt till utan några nämnvärda konsekvenser, ett tecken i tiden på ett samhälle som antingen börjat förlora kontroll eller fann aktionen bagatellartad. Ett par år tidigare hade myndigheterna antagligen svarat med kännbara straff, och ungdomarna hade knap-

past ens vågat.

Hos tatueringen – han med Studio B 4 – avslutar jag min vandring, vill göra en komplettering på vänster arm, fullborda tidigare bilder.

Tatueringen är en ung man, och han berättar att ateljéerna kommit efter murfallet, att DDR-tidens gravyrer på huden var hemgjorda, och att det idag finns minst ett dussin studios i Prenzlauer Berg – varav tre på Schönhauser Allee.

Lokalen är nästan kliniskt steril, blädderböcker med förlagor drakar-dödsallar-symboler-tribal, fotografier på väggarna, en disk med titanskruvar, stift och ringar att fästa i olika kroppsdelar, och kunderna är unga och jeansklädda. Alla tjejer bär för mig anonyma jeansmärken, gärna artificiellt skitiga, inga Levi's femhundraettor, det mesta är åtsmitande och med dekorerade bakfickor, blåbyxbenen uniformt nedkörda i svarta stövleskaft, höga och halvhöga klackar, piercade underläppar, piercade navlar och piercade tungor – det senare för att bättre kunna stimulera en manslem vid oralt coitus. Medan killarna är nedhasat säckiga, visar gärna sina kalsonger; converse och baseballkepsar.

Den surrande nålen, bläcket som tränger in, framkallar väl-lust. För tatueringar är något addiktivt, passar dessutom bra till jeans, skinnpaj, boots och Harley – ikoner som tillsammans med musik, hamburgare och Coca-Cola störtade muren. För det är många som menar att det var just suget efter dessa nästintill oåtkomliga västvaror som bidrog till Östeuropas upplösning, att en yngre generations längtan efter att bli delaktiga i en för dem stängd omvärld påskyndade utvecklingen; att starka symbolladdade varumärken slutligen blev en första murbräcka.

LADUMARK, HÄDANFÄRDER

Oscar ropar genom öppen dörr , ber mig komma in, har gjort några utskrifter åt mig, frågar vart jag är på väg – vet att jag alltid är på väg någonstans, vet som så många andra på gatan att jag skriver om Berlin; är nyfiken och hjälpsam.

- Mulackstrasse, skrattar han när jag anger målet. Första gången jag såg det namnet trodde jag att det var nån sorts svordom... eller nån folkgrupp... fast jag hade aldrig hört talas om nåranulacker tidigare men sen berättade pappa, och det är förresten en jäkla bit att gå, varför tar du inte motorcykeln istället?

- *Egal*, svarar jag. Jag vill kunna dricka ett glas vin efter vägen.

Oscar nickar och ger mig papperen. Som prydnad på skrivbordet prunkar en treliters Chiantiflaska i en träställning, troligen en gåva från någon gäst, och innehållet är än mer än troligen odrickbart, eftersom buteljen stått upprätt en längre tid snett under en brinnande varm läslampa.

Schönhauser Allee rakt söderut, någon hälsar bekant – det är bagarns fru, hon som står i butiken på Schivelbeiner Strasse. Och sedan förbi Senefelderplatz, tar en bild av kiosken, en trist låda som är en östtysk klassiker från tiden, heter Falk's Zeitung Shop och tillhandahåller numera givetvis också västvaror och västlig press, skyltarna gör reklam för cigaretten West, Coca-Cola, Süddeutsche Zeitung, Berliner Kurir och Berliner Zeitung, och raden av fönster är överlastat fylld med flaskor – från alkohol till läsk. Plus cigaretter, tidningar, tidskrifter och godis; betongfundamentet mot stenläggningen är svårt nerklottat.

Mot Rosa-Luxemburg-Platz, trampa på trampa på, stövlar mot gatsten, kameran slänger i sin rem runt halsen, höger ett kort stycke på Torstrasse, i förgrunden Rosenthaler Platz som var en central adress i Biberkopfs värld, och ner till Gormann – anlagd

omkring 1699 som Laufgasse och namnbytt 1867 efter en konstnärligt lagd krukmakare i kvarteret, korsar den långa Linienstrasse där Biberkopf gömde sig för Lüders, och några hundra meter senare säger skylten på hörnhuset Mulackstrasse, och det är en gata jag inte besökt efter *die Wende*.

Här utbredde sig en gång *Scheunenviertel*, ladukvarteret, sedan kurfursten Friedrich Wilhelm 1672 låtit uppföra tjugosju lador för att minska den brandrisk som hanteringen av hö och halm medförde – belägna nära stadsmuren och i omedelbar anslutning till jordbruksland och den boskapsmarknad som senare blev Alexanderplatz.

Tiden skrev vidare, stadsmur och lador revs, och de lantliga ytorna började bebyggas men benämningen Scheunenviertel levde kvar i folkmun.

1737 beordrade Friedrich Wilhelm I alla stadens judar som inte ägde egna hus att flytta till Scheunenviertel, och eftersom lagen föreskrev att judar bara fick passera genom de två nordliga stadspportarna kom kvarteret att utvecklas till en judisk hemvist med synagoga och begravningsplats i dess närhet – den senare vid den gata som 1841 blev Schönhauser Allee.

Under mitten av adertonhundratalet anlände en våg av östjudiska invandrare, som bland annat försörjde sig på cigarrett-tillverkning och småhandel, trångboddhet och misär blev skriande, och med industrialiseringen på adertonhundrasjuttioalet och ökad inflyttning proletariserades området ytterligare. Folk tvingades sova i skift, bostäderna var undermåliga, ledig tid tillbringades på gatan, och för att dämpa tristessen etablerades småkrogar och destillerier i förstärkt pluralis.

För en av dessa invandrade cigarrettrullande judar gick det däremot galant: Julius Israel Fromm som kunde flytta från Scheunenviertel till Prenzlauer Berg, för att efter kvällskurser i kemi börja tillverka kondomer – patenterade 1916 – i den sydöstliga stadsdelen Friedrichshagen. Och Fromm ”gjorde sig arisk”, tilläts sätta upp gummiautomater, köpte Berlins första Cadillac,

blev en gigant i branschen – och fick Biberkopf att undra ”vad alla dessa kådisar skulle användas till”.

Själv köpte jag Fromms *gummiskydd* på apoteket i Heidelberg i mitten på sjuttioalet – de påminde om leverfärgade inner-slangar, och varje förpackning var i förväg av personalen inslagen i ogenomskinligt papper så att inte andra kunder skulle se vad man inhandlade.

Situationen i Scheunenviertel förvärrades i stegrande fart och 1906 beslöt magistraten att sanera och bygga om hela området, bland annat de kvarter där dagens Rosa-Luxemburg-Strasse, Zolastrasse och Weydinger Strasse ligger. Men första världskriget avbröt arbetet och en stor del av slummen i Scheunenviertels västra del lämnades kvar orörd.

Efter kejsardörets fall – i en tid präglad av kaos, sociala konflikter, kupp försök och gatustrider mellan kommunister och frikårer – antog Tyskland en demokratisk författning 1919.

Den nya förbundsstaten, Weimarrepubliken, ledd av den folkvalde socialdemokratiske presidenten Friedrich Ebert, drabbades snart av hyperinflation till följd av strejker, den fransk-belgiska ockupationen av Ruhr och betungande krigsskadestånd, vilket fick sedelpressarna att gå varma.

Den ekonomiska krisen skapade oro som utnyttjades av agitatorer, ledde till en anti-semitisk pogrom i Scheunenviertel i november 1923, sedan falska rykten gjort gällande att östjudar manipulerat de arbetslösas understöds kuponger. Judar pryglades av den nationalsocialistiska mobben på gatorna, och tvåhundra-sju butiker slogs sönder; de flesta dock ägda av kristna.

Döblins beskrivning av kvarteren: *Rechts und links sind Strassen. In den Strassen steht Haus bei Haus. Die sind von Keller bis zum Boden mit Menschen voll. Unten sind die Läden./ Destillen, Restaurationen, Obst- und Gemüsehandel, Kolonialwaren und Feinkost, Fuhrgeschäft, Dekorationsmalerei, Anfertigung von Damenkonfektion...*

Mulackstrasse! Gatan har sin historia, gavs namnet Mulackgasse

1699 efter murarmästaren Jakob Mulack, vars bostad och verkstad låg i hörnet mot dagens Alte Schönhauser Strasse – tidigare Steinweg nach Schönhausen och Pankower Strasse. Och här byggdes omkring 1770 ett hus med krog, och krogen fick senare namnet *Gastwirtschaft 15* efter gatuadressen.

Mot mitten av adertonhundratalet var Mulackgasse ett etablerat hor- och füllestråk, och det gick så långt att borgarna protesterade när den 1862 upphöjdes från *Gasse*, gränd, till *Strasse*, gata. Man ville då bli av med det belastade namnet, petitionerade förgäves om ett byte till Winter- eller Bernuthstrasse.

Men gränden som blev gata, med tjugonio krogar och aderton bordeller, hade också ett annat namn, kallades *Mulackkritze* – där ordets andra led, *Ritze*, är liktydigt med det vulgära uttrycket för kvinnans könsorgan.

Krogen i hus nummer femton för historien vidare – nu känd som Mulackkritze efter gatans öknamn.

Här härskade omkring år 1900 Marie Mannfrass, som senare sålde etablissemang till Hermann Lodtke varvid det bytte namn till Lodtkes Restaurant, innan det 1922 överläts till Fritz Brandt och hans hustru – den senare kallad Tante Else, och ungefär nu kommer Franz Biberkopf in på scenen. Ty det var på Mulackstrasse och i angränsande kvarter som huvudpersonen i *Berlin Alexanderplatz* drev runt, kvarter med omfattande prostitution, och över denna halvvärld styrde de kriminella mafialiknande organisationer som kallades *Ringvereine*, hemliga sammanslutningar med namn som Immertreu, Apachenblut och Berliner Ring.

På Mulackkritze träfades *Ganoven*, småbrottslingar, horor och deras kunder, transvestiter och homosexuella av båda könen, och på vinden fanns ett antal rum där det mesta erbjöds; inklusive bondage, spanking och könsöverskridande erotik. Samtidigt omtalade ett handskrivet plakat att *Protistuierten* enligt polisens förordningar inte ägde tillträde, varvid den medvetna fäststämningen indikerade att ägarparet struntade i myndigheternas regler.

Men Mulackkritze attraherade också konstnärer och intellek-

tuella. Döblin studerade lokal och publik, Zille fann miljöer att avbilda, och här satt film- och teatercelebriteter som Gustaf Gründgens, Marlene Dietrich, Claire Waldoff, Henny Porten, Fritzi Massary, Max Pallenberg, Hubert von Meyerinck, Wilhelm Bendow, Siegfried Breuer och Bertolt Brecht, och hit kom även sexualforskaren doktor Magnus Hirschfeld för att samla material.

Dessutom gissar jag att Francis Bacon levte ut sina homoerotiska lustar på Mulackritze under de två månader han tillbringade i Berlin på våren 1927 – ditskickad av fadern tillsammans med faderns vän hästuppfödaren Harcourt-Smith för att bli ”botad” från homosexuella böjelser.

Den då sjuttonårige Francis bodde tillsammans med den betydligt äldre Harcourt-Smith på Hotel Adlon. De inledde ett förhållande, varefter Harcourt-Smith reste hem efter en månad och lämnade Francis ensam i en stad beskriven som ”ett Mecca för bögar”.

Sannolikheten för att Mulackstrasse ingick i Bacons eskapader är därför stor, och därav följer att den blivande konstnären bör ha träffat den fiktive Biberkopf och det klientel som höll till på gatans många etablissemang.

Den beryktade krogen. Under krigsåren – med klappjakt på ”avvikande” – drevs verksamheten på sparlåga men efter Tysklands sammanbrott blomnade den upp igen, såldes 1945 till Alfred och Minna Mahlich, han arier och hon judinna, båda tidigare i svår onåd och ständigt chikanerade av renrasiga myndighetspersoner, som krävde skilsmässa och tvingade hustrun att bära tunga kolsäckar på Lehrter Bahnhof.

Ägarbytet gav lokalen smeknamnet *Minnafick* efter fru Minna och verbet *ficken* som är slang för kopulera, och livet på Mulackritze fortsatte som förut, tills DDR-myndigheterna 1951/52 beslöt att stänga de trettiotvå ”bö- och horbarer” som fanns kvar i kvarteren. Varefter byggnaden revs 1963.

Inför Mulackritzets förestående hädanfärd startade Charlotte von Mahlsdorf – transsexuell och förmodad Stasirapportör – en

räddningsaktion, så att han kunde bygga upp interiören i sitt privatmuseum om perioden *die Gründerzeit* 1870-1895, och denne Charlotte beskriver likaså en speciell historia.

Han föddes 1928 som Lothar Berfelde och var redan från barnsben en inbiten samlare – då han plockade föremål från deporterade judars hem, intvingad i Hitlerjugend av sin nazistiske far som han senare slog ihjäl med en brödkavel, dömd till fyra års ungdomsfängelse, och frisläppt efter kriget.

I Mahlsdorf upptäckte han ett nergånget och rivningsshotat gods från 1815 – beläget vid Hultschiner Damm som fram till 1937 hette Köpenicker Strasse och Allee, innan den döptes om efter den schlesiska staden Hultschin, idag Hlucín i Tjeckien – och här fann hans samlingar en fristad, och här träffades också homosexuella regelbundet.

1991, efter att ha blivit angripen av nynazistersålde han museet till staden Berlin och flyttade till Porla i Närke, tilldelades *Bundesverdienstkreuz* 1992, och dog av hjärtsvikt vid ett besök i den gamla hemstaden 2002.

Men Mulackritze har också satt andra avtryck, som kuliss i filmerna *Das Mädchen aus der Ackerstrasse* (1920) och *Mutter Krausens Fahrt ins Glück* (1929), samt inte minst i Hans Pollaks bok *Tatort Mulackritze* från 1993 – om den undre världen i Berlin på tjugotalet; liksom i Volker Kutschers historiska kriminalromanserie – inledd 2007 med *Der nasse Fisch*.

Mina minnesbilder av gatan från DDR-tiden är eftersatthet och förfall men månaderna före murfallet planerade myndigheterna att spränga flera av husen och bygga nytt, vilket ledde till folkliga protester, och i oktober 1989 kunde man läsa följande budskap målat med vit färg på en av fasaderna: *Was der Krieg verschonte, überlebte im Sozialismus nicht* – det som kriget skonade överlevde inte socialismen.

Meddie *Wende* stoppades rivningsplanerna, och mellan 1993 och 2009 renoverades husen i området för över en miljard euro, varav trehundra miljoner kom från stad, stat och EU medan resten finansierades av olika privata investerare.

Mulackstrasse i nutid. Smal gata med ett tjog fyra-femvånings-hus, nybyggen och kulturstämplade överlevare, alla snyggt putsade i grått-sand-vitt.

Och nummer femton – där Mulackritze låg – är ett krogöst modernt bygge, rymmer en butik med exklusiva damkläder i skyltfönstren och macoweda institut, och över dem bostäder.

Macoweda har ett ställ med reklamkort fäst på väggen. Jag tar ett och får veta att man sysslar med *massage, coaching, wellness, dance* och *aloha hawaii*, att man dessutom har ett *spielRaum* med kurser för spädbarn, samt att man hyr ut ett sextio kvadratmeter stort och ljusst rum för seminarier, *event* och fester; att hela verksamheten bakom den anonyma fasaden handlar om ”omfattande och personlig helhet, där man ledsagas, skäms bort och utbildas, så att man känner sig tillfreds med livet”, och för allt detta svarar Franziska och hennes kvinnliga medarbetare.

Antagligen är etablissemanget ett psykoterapeutiskt center med *Heilkunde* på agendan – tyskar älskar dylikt, kanske litet *new age* och kvacksalveri men beskrivningen skulle också kunna passa bra in på en bordell, en mer sofistikerad Mulackritze för tjugohundratalets stressade storstadsbor.

Och på resten av gatan finns en butik med kläder från Filippa K, en rumsförmedling, klädbutiken Firma, en liten skola för barn med tyska som andraspråk, Akelius investeringar, fler fräcka damkläder, vietnameskrogen Manngo, pappershandeln Papier in Mitte, en butik med designmöbler och en italiensk vinbar

I ett av dessa hus med kostbara kläder, nummer sju, bodde Franz Mett – avrättad 1944 – som tillsammans med Wilhelm Böse ingick i Uhrig-gruppen, en motståndscell som bland annat utförde sabotage mot rustningsindustrin.

Av den gamla tidens sedeslösa puls finns inget kvar men på den lilla parallellgatan Steinstrasse – Nagelgasse från omkring år 1700 till 1827, och därefter Steingasse till 1862 – hittar jag en liten rest: ett lätt förfallet och delvis nerklottrat hus med fasad i ljusröd puts, och på fasaden två kvardröjande gamla skamfilade skyltar – kanske från femtiotalet – som med kemiskt röd text på

gul botten förkunnar BAR ODESSA CAFÉ. Men drickeriet är stängt, tillbommat med plåtjalusier och fönstegaller.

Skyltarna, en rektangulär på fasaden ovanför dörren och en kvadratisk på stativ ut från väggen, slår an en nerv. I Sverige hade de varit kulturmärkta, eller flyttade till något museum; här vet jag inte, anar inte deras framtida öde.

Och om Odessa fortfarande varit öppet skulle jag gått in, tagit plats på en snusbrun pinnstol vid ett rangligt bord, druckit en pilsner, rökt tre f6 och trivts, blundat och sett Franz Biberkopf stå vid disken med ett glas i handen. För det är sådana här väl använda lokaler jag helst besöker, inte de sterilt nya med designinredning som alibi för höga priser.

Istället blir det ett glas röd och siciliansk Kaid på den italienska vinbaren, en syrah serverad i elegant tulpanglas, kyparna bär svarta förkläden till jeans och gymnastikskor, flaskor och glas i rustikt bruna träskåp, och namnet Kaid är kopplat till historiens kungliga provsmakare – ofta med muslimsk bakgrund, ibland eunucker.

Dessvärre rökförbud, dessa jävla renlevnadsmänniskor, dom är säkert papister också, bär den korsfäste Människosonen i kedjor runt halsarna, sippar mitt vin, stövlarna njuter vilan, antecknar i blocket.

Utanför hänger ett plakat från *die Linke*, vit text på blå botten: *Raus aus Afghanistan. Auslandseinsätze und die Aufrüstung Europas schaffen keinen stabilen Frieden. Für zivile Konfliktlösungen und konsequente Abrüstung.* Deras partihögkvarter ligger ett par hundra meter härifrån, i Karl-Liebnecht-Haus på Klein Alexanderstrasse 28: ursprungligen en fabriksbyggnad från 1912, köpt av KPD 1926, stormad av nazisterna 1933 och omdöpt till Horst-Wessel-Haus, polisstation och tortyrkammare, finansministerium från 1935, skadat under kriget, iståndsatt 1948 och därefter bland annat centrum för marxist-leninistisk vetenskap.

Raus, ut! När jag som barn besökte Västtyskland fanns ett motsvarande budskap som klotter på väggarna, och det saYAN-

KEE GO HOME; idag femtio år senare ett memento så gott som något när fredspristagaren Obama beslutar om ökade militära insatser på världens tak. Och förespråkar dödsstraff i USA.

Baren och dess omgivning är gammeljudiska kvarter men jag ser inget av det mosaiska, inte ens ett butiksnamn på någon fasad, och ändå måste dessa gränder – inbillar jag mig – ha sett ut ungefär som det fortfarande gör på Rue des Rosiers i Paris; minus det maghrebinska inslaget.

Läsefrukt och återkommande tankar. Sommaren 1933 bodde drygt hundrasextiotusen judar i Berlin; nittiotusen utvandrade/flydde, minst femtiotusen miste sina liv i förintelselägren, sju-tusen dog i staden – de flesta genom självmord.

Efter Tysklands kapitulation fanns ungefär åttatusen judar kvar i staden, av dem hade omkring fyratusensjuhundra levt i blandäkenskap med så kallade ariska partners. Av de cirka femtusen gömda judarna klarade sig runt fjortonhundra.

Och tankarna som aldrig försvinner: ty hur kunde detta ske, och hur såg de hjärnor ut som låg bakom? Och de, utanför Tyskland, som ville veta vad som pågick hade tillgång till kunskap. Men många regeringar och statsmän teg och spelade med. I Sverige protesterade svenska läkare mot kollegial judisk invandring, delar av kungahuset prisade Hitler, regeringen exporterade järn till hans krigsmaskin, tillät trupptransporter genom Sverige till det ockuperade Norge, internerade svenska anti-nazister, och fick tyskarna att införa ”judepass” så att våra gränspoliserna visste vilka de skulle avvisa.

Och det cyniska nyttjandet av slavarbete, som gjorde lägren till en lönsam affär för nazisterna. Eller som den östtyske dramatikern Heiner Müller skrev i *Tänkande är skuld*.

- Utgår man från den kapitalistiska strukturen är myran den ideala människan. Människan själv är ett störmingsmoment. Därför måste hon ibland röjas undan, när hon inte helt och hållet kan mekaniseras och därigenom tömmas på sina egentliga behov och företräden...

Det judiska Berlin. V, som jag träffar ibland över ett sent nattglas på en rökbar nära min boning, hävdar att det har skett en påtaglig invandring av judar till staden från Östeuropa efter murens fall.

Han är född i Bulgarien av judiska föräldrar, är något yngre än jag och inflyttad till Berlin under nittioalet, och han berättade när vi drack israelisk arraq – opaliserande som Pernod – igår att han inte visste att han var jude förrän han fyllt tolv, och att hans föräldrar aldrig brydde sig om *b'rit milah*.

- Jag är en utövande jude med förhud.

Och när jag frågade om det överhuvudtaget var möjligt sa han bara att han var ett levande exempel.

När murarmästare Mulack arbetade på gatan, där jag sitter med mitt rödvin, brändes gips i närheten av hans verkstad, och så tillkom gatunamnet Gipsgasse omkring år 1700 – upphöjd till Gipsstrasse 1824 efter begäran av invånarna.

Under nazitiden kom fastigheten Gipsstrasse 3 (uppförd 1823 och 1836 som katolskt sjukhus) att bli ett av många nav i kampen mot den framväxande ondskan, ty här – i farmakologen Martin Kochmanns bostad – bildades och verkade den judiska motståndscellen Baum-gruppen, uppkallad efter ungkommunisten och elektrikern Herbert Baum, inflyttad till Berlin som barn från Poznan. Åtskilliga judiska kvinnor ingick i organisationen, som bland annat utförde ett antal attentat – inklusive en brandattack mot ett av Goebbels anordnat propagandaarrangemang i Lustgarten i maj 1942, varvid ett flertal medlemmar greps och avrättades medan Herbert Baum begick självmord i fängelset.

På Gipsstrasse låg också ett av Berlins äldsta koscherslakterier fram till 1939, då ägaren Selmar Kaufmann tvangs i landsflykt. Idag är gatan pietetsfullt renoverad, och i nummer tre finns sedan 1997 konststiftelsen Poll – i lokaler som tidigare rymt en musikskola.

En bit härifrån – söder om TV-tornet – löper Jüdenstrasse, med namn sedan sent trettonhundratals och anlagd som ett stängbart ghetto, och här låg Grosse Jüdenhof, bombat under

kriget, rivet på sextiotalet.

Hädanfärder, allt är hädanfärder: ladorna som namngav kvar-
teren revs, judarna skickades till koncentrationsläger, hus bomba-
des, Mulackritze försvann, DDR upplöstes...

Betalar och går, tänder en f6 ute på gatan.

OMVÄRDERINGEN AV HAFIZULLAH AMIN

Året var 1979, december gick mot sitt slut, och jag satt med *Bier und Korn* på en liten *Kneipe* någonstans i ett råkallt Östberlin – sport på radio, tobaksrök i luften – och läste med växande förvåning *Neues Deutschland*, som denna dag över en hel sida hyllade Hafizullah Amin: före detta lärare och rektor – utbildad i USA, *khalq*partist, *hardliner*, och en av de män som – tillsammans med skribenten Noor Mohammad Taraki och juristen Babrak Karmal – i april 1978 genomförde en Sovjetorienterad statskupp i Afghanistan. Varefter han påföljande höst lät mörda president Taraki, grep makten, och beordrade massavrättningar av tusentals politiska fångar i det av västtyskar omkring 1970 byggda Pul-e Charkhifängelset öster om Kabul. Och denne utstuderat brutale Amin prisades vitt och brett i det östtyska partioorganet, med tirader av lovord och superlativer staplade på varandra.

En dryg vecka senare invaderade Sovjetunionen Afghanistan, lät skjuta Hafizullah Amin och installerade Babrak Karmal – influgan efter exil i Östeuropa där han hållits gömd sedan han sommaren 1978 kommit i kabulesisk onåd. Och med de sovjetiska truppernas närvaro i landet utvecklades – med bland annat amerikansk hjälp – det folkliga missnöjet med den tjugo månader gamla regeringen till ett långvarigt befrielsekrig, som i sig bar fröet till den talibanrörelse som – likaså understödd av USA – växte fram i mitten av nittioalet.

Kort efter den sovjetiska inmarschen omvärderades Hafizullah Amin – först i Pravda och därefter i satellitpressen, som enhälligt slog fast att den tidigare så prisade socialisten i själva verket varit ”ett verktyg för CIA och USA-imperialismen”.

Jag kände Taraki, som jag hyste viss sympati för, och har

träffat både rivalerna Karmal och Amin, och det enda som den maktfullkomlige Amin *inte* kan beskyllas för var just att stå i CIA:s sold.

Och jag minns att jag, när jag med den första artikeln i färskt minne läste alla dessa nya påståenden, frågade mig hur den vanlige östtyske tidningsläsaren reagerade när hjälten efter någon vecka plötsligt förvandlades till förrädare; när vitt blev svart. Om den snabba vändningen gav upphov till spekulationer, eller om man helt enkelt inte brydde sig – visste av erfarenhet att tvära kast var en del av den politiska verkligheten. Eller om man var så till den grad indoktrinerade att de officiella orden alltid hölls för sanna; som hos Orwell.

Men några måste ändå ha undrat eftersom lovtal och fördömanden låg varandra så nära i tiden, undrat och ställt sig berättigade frågor. Insett att det var något som inte stämde. Att sanningen konstruerades i Moskva.

Tidsaspekten spelar en viktig roll i sammanhanget, ty om det gått längre tid mellan jubel och motsatsen – som fallet exempelvis var med Stalin – hade folk måhända hunnit glömma en del, och befriade från aktualitet sett saker i ett annat ljus. Men här handlade det bokstavligen om dagar. Och detta – själva metodiken – påminde osökt om hotellvärdinnan några år tidigare, hon som efter bara ett par minuter gjorde sin helomvändning och omformade verkligheten så att lediga rum blev belagda.

Vana och mentalitet, sannolikt var det så bland de trogna – i en värld där två plus två aldrig behövde bli fyra.

Något svar på mina frågor fick jag aldrig men väl en nyttig insikt, handgriplig kunskap om hur DDR:s ledning manipulerade folket på Kremles order. Vilket för min privata del kom att revidera den redan falnande bilden av de socialistiska paradisen, stärkte tvivlet på Östtyskland.

Ett år före omvärderingen av Hafizullah Amin arbetade jag som kultursekreterare vid Malmöhus Läns Landsting i Lund, och här fanns sedan tidigare en etablerad – och skattefinansierad – tradi-

tion av utbyte med DDR: svenska delegationer for till Östtyskland, och östtyska besökte Sverige.

För landstingets del hade detta utbyte ingen som helst praktisk betydelse, utan var blott ett sätt för skånska politiker och ledande tjänstemän att få festa ostört och gratis på arbetstid: som värdar på hemmaplan, och som gäster i DDR – med svenska utlandstraktamenten trots att allt var betalt.

Båda sidor bjöd flott, varvade besök på olika kulturinstitutioner med alkoholbemängda måltider som ibland följdes av groggbänkar och eftersitsar.

Vid ett par veckolånga tillfällen blev jag av min arbetsgivare ombedd att tjänstgöra som tolk när dessa delegationer kom till Skåne, att översätta vid officiella föredragningar, under rundresor, och vid mer informella möten och samkväm.

Jag tänker inte förneka att det var ganska trevligt att gå på teater, museer och bibliotek – och dessutom både äta och dricka furstligt men det var också mentalt ansträngande, eftersom mitt uppdrag som *dragoman* sträckte sig från tidig morgon till efter midnatt – dag efter dag, och utan annan ledighet än några korta timmars lätt rusig sömn.

De östtyskar som kom till Sverige anlände alltid sammanpressade i en tjänstebil av fabrikat Volvo till färjeläget i Trelleborg, vanligtvis fem personer, och alla var *Genossen* ut i finger-spetsarna – annars hade de aldrig fått utresetillstånd från DDR, än mindre en statlig tilldelning av hundrafemtio svenska hårdvalutekronor per capita; som fickpengar.

Det var höga politiker och framträdande kulturpersoner, och de medförde väskor fyllda med presenter: dussintals spritflaskor – införda med diplomatpass i en tid när vanliga resenärer blott fick ta med sig en hela till Sverige, grammofonskivor med klassisk musik, vackra bokverk, och fint nytillverkat klassiskt Meissenporcelain. Och i Lund väntade en tjugohövdad mottagningskommitté vid dukad taffel; med snålvattnet rinnande i mungiporna.

Det var alltså ärkekommunister , fundamentalister, som

landstinget utan minsta eftertanke eller kritisk hållning lierade sig med, och en av dessa visade sig efter murfallet vara den senare mycket omtalade och omskrivne G – Stasiagent med täcknamnet Friedhelm. En man som fullständigt oförblommerat hela tiden försökte kartlägga sin svenska omgivnings politiska åsikter, när han inte levererade sarkasmer. Som när han vid ett tillfälle i ett nyinvigt bibliotek började skälla på den svenska kulturpolitiken efter att ha sett några titlar av den anstuckne tyske bestsellerförfattaren Heinz Konsalik i hyllorna; varvid varje replik om ytt-randfrihet och mångfald som garanter för demokratin i ett öppet samhälle föll ohörda.

Och på Kulturen i Lund gick han i taket inför ett par silvers-tånkor i en högreståndsmiljö, skrek *Ausbeutlerhaus*, utsugarhus, flera gånger samtidigt som han eftertryckligt konstaterade att de ädla kärlen tillkommit *auf Kosten des Volkes*, på folkets bekost-nad.

Men samme man berättade också förtroligt en historia om när han vid en middag under ett officiellt besök i BRD blivit dunkad i ryggen av en västtysk minister , som uppmanade ho-nom att ”passa på att äta så mycket som möjligt, eftersom ni inte har det så fett hemma”. Och ministern hade inte sagt *essen* utan *fressen*, som normalt bara används om djurs intagande av föda.

- Det var den grövsta förolämpning jag fått i hela mitt liv , konkluderade G.

Det var för övrigt denne G som figurerade i det uppmärk-sammade Stasimålet mot Günter Wallraff, och som greps av po-lisen i Hamburg med falska identitetshandlingar.

Och när nästa delegation kom fick en av de betrodda funktionärerna, en äldre man, tårar i ögon en på Skeppsbron i Malmö, när det stod klart för honom att man som nordisk med-borgare bara kunde ta flygbåten till Köpenhamn; utan pass och formalia.

Med honom kunde jag prata, och ett umgänge utvecklades. Han var förvisso kommunist men samtidigt en pragmatisk realist, hade när vi satt ostörda hemma hos mig i Lund och drack Onkel

Bräsig kritiska synpunkter på Sovjet, tillskyndade en östtysk mot-svarighet till Pragvåren.

Onkel Bräsig – gata i Berlinstadsdelen Britz sedan 1927 – var förresten ett omsorgsfullt val, en *Weinbrand* med namn efter inspektorn i Fritz Reuters boksvit *Ut mine Stromtid* (1862-1864), filmatiserad i Skåne 1924 och 1943 med titeln *Livet på landet*; i huvudrollen Axel Ringvall, senare Edvard Persson.

Men vi pratade också om annat, om när diktaren och musikern Wolf Biermann – inflyttad från BRD till DDR – tvangs lämna landet, och om NS-tiden; inkluderande drottningfadern Walther Sommerlaths ideologi och verksamhet.

Och detta umgänge fortsatte med brevväxling och telefonsamtal, och vid några tillfällen diskuterade vi den sovjetiska inmarschen i Afghanistan – som han tveklöst kallade förkastlig. Men efter ett av dessa samtal inträffade något: all kontakt upphörde plötsligt, och när jag med viss försiktighet ringde till hans arbetsplats fick jag veta att någon person med det namnet aldrig existerat.

Saltgruvor eller nackskott. Saker och ting hände bakom järnridån, och jag vet fortfarande inte – trots efterforskningar i modern tid – vad som skedde med den frispråkige funktionären. Den nyfikne kan läsa hela historien i *Säd över Minsk* (2004).

På detta – liksom på omvärderingen av Hafizullah Amin – tänkte jag ofta när Kremles dödspatruller försvarade den afghanska socialismens obefintliga framsteg mellan Registans öknar och stäppen i norr. Minns från denna tid av ockupation och krig med största tydlighet *Saur*-revolutionens enda påtagliga, tillika fullbordade, projekt i Kabul: en gångtunnel under Mohammad Jan Khan-gatan där jag bodde.

BORTRE ÖSTERN

Bred spänner Karl-Marx-Allee mot öster, blir Frankfurter Allee där Petersburger Strasse möter Warschauer Strasse vid de två tornkrönta, höga kolossalbyggnader som bildar hörn vid Frankfurter Tor, åttahundra meter väster om den gamla stadspört som ingick i den rivna befästnings- och tullmuren.

Det är ett monumentalt hörn, ritat som en ”välkomnande entré” till staden – efter moskovitiska förebilder – av Hermann Henselmann i mitten på femtiotalet. Och Petersburger Strasse har haft sitt namn sedan 1874 med ett mellanspel som Bersarinstrasse 1947-1991 efter generalöverste Nikolai Erastowitj Bersarin: en av de militärer som efter slaget vid Seelows höjder ledde Röda Arméns intåg i april 1945, därefter Berlins förste sovjetiske kommandant, vars stora teaterintresse fick honom att redan några veckor efter befrielsen inleda samtal med Heinrich George, Gustaf Gründgens och Paul Wegener om att snarast möjligt öppna stadens teatrar och biografier, för att ge den hårt drabbade befolkningen kulturell näring; död i en MC-olycka i juni samma år. Och även om gatunamnet ströks fick Bersarinplatz med minnestavlan vara kvar efter *die Wende*, måhända som en historisk eftergift inför fakta som inte går att radera. Inte ens av nyliberaler och anstuckna.

Namnet Bersarin väcker dock fortfarande starka känslor. Röda Armén plundrade och våldtog, och Bersarin blev posthumt utnämnd till hedersmedborgare i Östberlin 1975, ströks 1992 efter beskyllningar om medverkan i deportationen av fyrtiosjutusen balter 1941 men återfick hederstiteln 2003. Således uteblev inte protesterna när ”invasionsbron” över floden Wuhle i Marzahn-Hellersdorf 2005 gavs namnet Nikolai-Bersarin-Brücke, efter förslag från bland andra *die Linkes* kultursenator Thomas Flierl.

Övergrepp. När jag på sjuttioalet diskuterade RödaArméns framfart med en kvinna från Östberlin, född omkring 1930, sa hon ordagrant att det var bättre att ha en ryss mellan benen än en amerikan över huvudet. Underförstått att de senare bombade människor till döds.

Min styvmors syster blev också våldtagen som barnAv amerikanska soldater som hade tvångsrekvirerat hennes anti-nazistiske fars hus nära Stuttgart och förvandlat det till logement.

Jag går från Alexanderplatz mot Friedrichshain (Horst-Wessel-Stadt under nazitiden), kilometer efter kilometer på det paradstråk som hyllade Stalin fram till omvärderingen sedan Sovjetunionens grymheter gradvis blivit allmän kunskap, och husen är gigantiska, kompakta ryssbyggen från femtioalet men linjerna i arkitekturen är rena, förmedlar på sitt sätt ett visst mått av estetisk upplevelse. Eller mer korrekt: historisk-estetisk upplevelse. Och en del av byggnaderna, som till exempel den klassiska DDR-biografen International, har kulturmärkts.

Det var här som arbetarna, inledningsvis de som byggde Stalinallee, protesterade 1953 – och mötte militärt övervåld. Som i Ådalen, som på Tiananmen.

Så träffar blicken ett mått på förändring, McDonald's gyllene M, en kapitalets och amerikanismens triumfbåge på en av den svunna dogmatiska kommunismens fasader, symbolen för imperialism i ett land som fram till återföreningen bjöd sina medborgare *Bouletten*, nersköljda med Vita Cola och Club Cola. Och detta är något som skapar vrede bland många i en äldre generation, floden av laddade varumärken från väst, produkter som enligt dem står för en dekadent livsstil.

Första gången jag gick på den här gatan, som aldrig tycktes ta slut, var i mitten av femtioalet; barnahänder i föräldrars och nästan inga bilar – som i samtidens fåtaliga journalfilmer från centrala Pyongyang, och det blev fler vandringar i dessa kvarter genom åren.

Ett av nedslagen på FrankfurterAllee, det bör ha varit sent på

hösten 1980, har särskilt etsat sig fast.

Jag hade just inlett mitt sökande efter Döblins bostäder och miljöer, och jag visste att han efter två år på Blücherstrasse 18 i Kreuzberg flyttade 1913 till FrankfurterAllee 194 där han också hade sin praktik, tvärs över gatan från järnvägen, innan han drog västerut till Kaiserdamm 28, som blev hans sista adress i Berlin.

Berlins järnvägar påbörjades 1838 med en linje till Potsdam, i öster invigdes Frankfurter Bahnhof – senare Ostbahnhof – 1842. 1851 kom *Verbindungsbahn*, 1877 stod den trettiosju kilometer långa *Ringbahn* – kallad Hundhuvudet efter sträckningens form – klar, och när tiden skrev 1882 hade staden nio stationer . Järnvägsbyggandet var omfattande, och i början av nittonhundratalet inleddes arbetet med elektrifiering och en parallell tunnelbana, som i stort färdigställdes under mellankrigsåren.

S-Bahnstationen FrankfurterAllee anlades 1872 som hållplatsen Friedrichsberg, och fick sitt nuvarande namn omkring 1891, då också stationshuset byggdes – hette dessutom som en historiens parentes Station Stalinallee från 1949 till 1961, och i december 1930 invigdes tunnelbanedelen, ritad av svensken Alfred Grenander: född i Skövde 1863, ursprungligen murare och utvandrad för studier och arbete till Berlin, där han i jugend- och klassicistisk stil skapade ett sjuttioal tunnelbanestationer , bland dem Potsdamer Platz 1907, Wittenbergplatz 1912, Alexanderplatz 1913, och slutligen Gesundbrunnen kort före sin död 1931. Dessutom utvecklade han systemet med olika igenkänningsfärger för varje station och linje, samt uppförde två hus i Skanör

Bakom mig denna dag för snart trettio år sedan låg en lov runt slakthuset på den närliggande Eldenaerstrasse – uppkallad efter en stadsdel i Greifswald 1881, en blodig verksamhet som symbolmättat fyller flera sidor i *Berlin Alexanderplatz*: ”det svallar, het ångande svärta, svart-rött väller blodet ut över kniven... det heta blodet...av sol är ditt blod kommet...”

Jag tog några bilder , och uppsökte sedan en pissoar av grå

betong i parken vid Forckenbeckplatz – döpt 1895 efter Max Forckenbeck, jurist, liberal och överborgmästare i Berlin fram till sin död 1892 – urinerade och läste på väggarna: kåta par sökte vänner, ung man bjöd ut sig, bög omtalade stakens längd, och här runkade Heinz; bara sexklotter, inga rasistiska budskap.

Tio minuter senare stod jag med kameran utanför Döblins hus, högt och slitet, granne med apotek och stadsmission, och därefter en öppen plats med provisoriska baracker; tomma ytor efter bomber och rivningar, schavighet och förfall. Och på andra sidan gatan – invid stationen – i hus nummer 101, som bara och till följd av kriget bestod av en brunputsad bottenvåning försedd med svart takpapp, låg två inrättningar: en butik som patetiskt skyltade med fyra dammiga bysthållare och ett dussin döda flugor, jämte en namnlös krog med ordet *Gaststätte* på en vit skiva i fönstret; trådgardiner, bruna paneler, stora träinfattade speglar och en gammal metallisk kassaapparat.

Jag bad om ett glas *Korn* och gick in på toaletten för att tvätta händerna, och det var ett sorgligt bås mot gården: brunfläckigt sanitetsporsslin med sprickor som ådror över en spänd handlov, ensam kallvattenkran av mässing ovanför en igenbeckad zinktratt, och fuktig frottéhandduk på en rostig spik indriven i väggen.

Drickeriet föreföll intakt sedan seklets början, och jag tänkte att här kanske Döblin suttit, druckit något och funderat på ”hur egendomligt vårt samhälle är – utan klara gränser mellan kriminella och icke-kriminella, och hur detta samhälle blivit helt underminerat av brottslighet”.

Och efter supen rundade jag kroghörnet varifrån en trång stenglagd tarm ledde mot stationsbyggnaden och Pettenkofersstrasse, namngiven 1905 efter en hygienprofessor, och i tarmen fanns stånd med frukt och blommor och en kiosk med sprit och cigaretter, och i tegelnischerna i denna *Passage* stod tonårstjejer – tuffa i häftiga frisyrier, svartabörsjeans, stövlar och svarta skinnjackor – och bedrev kommers med rockplattor, punkknappar – PISS OFF, SEX PISTOLS, STRAY CATS, nitarmband och

andra ungdomskulturens attribut, hela tiden med någon på vakt om polisen skulle komma förbi, och de taxerade mina kläder , bjöd tolvhundra mark för jeansen.

Det var ”klassfientliga” Levi´s som gällde, och DDR:s jeanspolitik var ett kapitel för sig; har dessutom blivit föremål för en akademisk studie: *Jeans in der DDR* av Rebecca Menzel (2004).

Före muren kunde man köpa jeans i Västberlin men i DDR var till och med själva ordet förbjudet, och artister fick till exempel inte framträda i TV i amerikanska blåbyxor. Och på nöjeslokaler kunde man vidare läsa en skylt med orden *Zutritt in Niethosen verboten*; ungefär som i Skåne på sjuttioalet när danshakens annonser i *Sydsvenskan* alltid avslutades med ”jeans, motorkläder och tofflor medför entréförbud”.

1968 medgav Ulbricht import av ungerska ”Cottino-byxor”, och några år senare kapitulerade regimen; började tillverka surrogatjeansen Wisent, Boxer, Shanty och Goldfuchs.

Strax före julafton 1978 fattade politbyrån ett historiskt beslut – undertecknat av Honecker personligen: statligt inköp av en miljon par Levi´s i USA, sålda i speciellt inrättade affärer utanför centrala Berlin för att så få utländska besökare som möjligt skulle notera den extraordinära begivenheten. Men partiet tog omedelbart slut, och svarthandeln fortsatte. Minns samtidigt, som en historisk parallell, att amerikanska jeans inte fick importeras till Sverige före den förste april 1960.

Och sedan stationen, måttfullt proportionerad i ljust tegel; sympatiskt ostorstadsmässig. Block och penna kom fram, allt nedtecknades *in situ* och publicerades senare i *Frihetens enklav*.

Nu är jag på väg till exakt samma plats, driven av den nyfikenhet som alltid styrt mig, har inte varit så här långt österut i Berlin efter *die Wende*, vill se hur där ser ut idag och åter mäta förändring, väga minnesbilder mot det nuvarande, registrera återföreningens yttre manifestationer. Kamera, anteckningsbok och kartor; ständiga följeslagare. Och i bakhuvudet finns det jag skrev 1980 till-

sammans med mina fotografier, allt genomgången innan avresan från Sverige.

Viker av mot slakthusområdet, den gamla verksamheten har upphört, istället rymmer tegelhusen Rewe Supermarkt och Rewe Getränkemarkt – extrapris, tjugo flaskor Beck's för elva och nittionio, *sehr günstig* – plus lågpristextilfirman Kik, dagis, kafé och ungdomsteater.

Och Forckenbeckplatz har fått en snygg betaltoalet med myntinkast, förvandlats till lekplats med gungor och bollplan vid sidan av äventyrslekeriet Kokon med rund EU-finansierad paviljong för barn och personal, folk slappar i värmen, hundar rastas, och efter det korta återseendet tar jag Samariterstrasse ner till Frankfurter Allee, förbi rödtegelkyrkan från sent adertonhundratalet, krogar, barnkläder, tobak, post- och paketkontor, datorer, cyklar, blommor, litet civiltryckeri, secondhandkläder och krogen Hanoi, och från ett snyggt bemålat hus visar anti-fascistisk aktionsbanderoller: *NAZIS RAUS*. Och det är ett budskap som värmer, liksom vetskapen att det finns en yngre generation som tar strid mot det bruna som åter växer i östra Tyskland.

Nynazister. Det fanns en liten scen från tidigt åttiotal i DDR:s större städer – bitvis sprungen ur punken, och som gav rubriker i oktober 1987 när ett trettiotal östtyska skinnskallar attackerade en rockkonsert med västbandet *Element of Crime* och östgruppen *Die Firma* i Zionskirche vid Kastanienallee nära Schönhauser Allee. Och parallellt med den framväxande högerextremismen följde också rasistiska stämplingar, något som tidigare knappast förekommit.

Frankfurter Allee, kommer närmare målet. I förgrunden rusar järnvägen, *die Hochbahn*, på bron över gata, människor och bilar, och på ömse sidor om spåren – till vänster i synfältet – reser sig två stora grå gallerior som inte fanns här förra gången; den hitersta där BH-butiken och det namnlösa drickeriet låg i resterna av det bombskadade huset – avhyvlat och snarlikt vietnamesernas textilhörna på gatan där jag har mitt viste.

Först kvarteret där Döblin bodde. Huset, nummerbytt till 104,

rymmer över bostäder Hoa Mais asiatiska supermarket – gul och röd skylt, restaurangen Thai Küche och Steinke's Gaststätte med reklamskylt för Berliner Kindl, och i angränsande fastigheter mynthandel och Berliner Bank, Vodafone i hörnhuset och apoteket Friedrich på nästa hörn; allt putsat i vitt, grått, ljusgult och ljusrött.

Apoteket är det enda som skapar igenkänning, minns plötsligt en rad i Joyce's *Ulysses* när Bloom köpte citrontvål till Molly hos Sweny's – *chemist&druggist* – vid Lincoln Place i Dublin: ”droghandlare flyttar sällan”, och Sweny's låg kvar i hundra-femtiosex år.

Ulysses och *Berlin Alexanderplatz*, det finns likheter; båda trollbinder. Och på andra sidan Atlanten Dos Passos *Manhattan transfer* (1925). Storstädernas Bloom, Biberkopf och Korpenning i en väv av människor

Betraktar, kan inte omedelbart avgöra om husen är gamla och ansiktslyfta eller nyare tiders *Plattenbauten* av prefabricerade betongelement eftersom stilen knyter an till urban tradition, går in på Steinke's krog och ber om en pilsner, och bakom disken står två gamla män i arbetskläder, den ene nästan tandlös, och de meddelar som svar på min beställning att det inte finns något att dricka, ”vi reparerar *die Biersäulen*”, ölpumparna. Nickar och pekar istället på en flaska med *Korn*, frågar om husen: gamla och renoverade, eller av yngre dato?

- Vet inte men du kan prata med mynthandlaren.

Spritens värme och lokalen är förutsägbart halvmodern – med inredning som köpt på katalog, plus röda West-askkoppar och spritindustrins speglar på väggarna: Underberg, Southern Comfort, Tuborg, White Horse och Harp; märken som under DDR-tiden blott såldes i valutabutikerna. Och på ett anslaget, datorutskrivet litet plakat uppmanas besökarna att anmäla sig till nästa och regelbundet återkommande *Eisbeinfrossa*, då tillagade grisaskankar på mellan tolvhundra och fjortonhundra gram per portion serveras för sex och en halv euro, måste förresten snart ha något i magen; något som inte är gris.

Och efter supen går jag till mynthandlaren, säkerhetsdörrar och ringklocka, köper en militärsedel för att kunna samtala en stund, en turkostonad pappersmark med tegelfärgad baksida, tryckt 1944 av *ALLIIERTE MILITÄRBEHÖRDE* och *IN UMLAUF GESETZT IN DEUTSCHLAND* för fyra euro, får veta att nästan hela husraden byggdes 1984-1986, och att blott hörnhuset med Vodafone och thaiserveringen är en överlevare.

Stoppar sedeln, sjuttiofem gånger femtiofem millimeter, i plånboken – tänker lägga den på arbetsbordet när jag är tillbaka i Sverige, bredvid gatstenen från SchönhauserAllee, biljetter, kvitton och reklambladet från Skitiga Harrys pizzor

Över gatan, på trottoaren under järnvägsbron hänger en ung kvinna i hårt åtdragna slitna bruna läderjeans med snörning i sidorna, säljer de hemlösas tidning *Strassenfeger* för en euro och tjugo; bredvid henne filt, pappkartong och stor svart hund.

Situationen är svår för många, staden är i ekonomisk kris, mer än var femte lever helt eller delvis på bidrag; begreppet *Obdachlos* – utan tak – har blivit en realitet. Men samtidigt frodas en satirisk humor, som när de bostadslösa valt att kalla sin träffpunkt på Prenzlauer Allee för Kafee Bankrott.

Die Linke:s blå plakat sticker ut från en lyktstolpe: *Millionäre zur Kasse. Für die Krise sollen jene zahlen, die sie verursacht haben. Deshalb: Millionärs- und Börsenumsatzsteuer, kontrollierte Finanzmärkte und Banken.* Medan andra ljusbärare på gatan gör reklam för en strippklubb med nakendansöser på borden.

Ett gäng ungdomar drar förbi, mohikanfrisyrer och kemiskt kolsvart hår, gamla militärjackor, trasiga jeans, rödrutiga punkbyxor, hängande nitbälten och kängor.

Galleriorna heter Ring-Center 1 och 2 efter *Ringbahn*, uppförda 1995 av ett Hamburgföretag som från postorder expanderat till saluplatsägare i fjorton länder; läser skyltarna: Görtz, Vero Moda, H&M, Sparkasse, apotek, Nordsee, McDonald's, Kaufhof, Douglas parfymeri, Aldi, Medimax, Real, Rossman och Apollooptik som just öppnat sin sjuhundrade butik.

Dånande kommers, kväver en gäspning: enbart företag och produkter från det som litet slarvigt kallas den kapitalistiska världen, inga kedjor med östlig proveniens; trots genomförd marknadsekonomi är dominansen från väst ensidig och total. Och hungern för mig till Nordsee, köper ett bröd med hästräkor , *crangon crangon* på latin, och en mugg kaffe; äter stående.

Tyskar står ofta och äter, möjligtvis för att det blir billigare än att sitta på lokal, och detta är ett land fyllt av *Stehimbisse*, ståkaféer, serveringskiosker och utskänkingsluckor. Framför mig paraderar korggubben Wurst-König med fräsande grill på magen, erbjuder fet-tjock med senap för en och tjugo. I den lilla parken snett över gatan super några fyllon, halsar brännvin, röker och släpper sitt vatten i buskarna. Men skrävar inte.

Den trånga tarmen som leder till stationen finns kvaVänster-sidan är det ena inkösparadisets gavel, medan högersidan mot järnvägen är intakt, en lång smal tegelhusrad med modernt kafé, Göldners resebyrå och butiker, och i en av dessa af färer säljer man samma häftiga nitar, dödskallesmycken, *badges*, och rockiga modeattribut som tjejerna gjorde i nischerna 1980; plus trendiga strumpbyxor, läder och sexiga trosor . Som om deras döttrar skaffat lokal och tagit över

Det är ett tjog meter till stationen, Döblin måste ha gått i den här passagen på väg mellan huset och S-Bahn: *Die Elektrische Nr. 68 fährt über... Rosenthaler Platz, Alexanderplatz, Straussberger Platz, Bahnhof Frankfurter Allee, Lichtenberg... Die drei Berliner Verkehrsunternehmen... bilden eine Tariffgemeinschaft. Der Fahrschein für Erwachsene kostet 10 Pfennig...*

Och denne Alfred Döblin: född 1878 på Am Bollwerk 37 (idag Bulwar Piastowski) i Stettin, uppväxt på Frauenstrasse 16 (idag Panienska) i samma stad och av judisk börd, fadern var skraddare och konfektionsfabrikant, och 1888 flyttade Alfred och hans mor till Berlin sedan fadern stuckit med en kvinnlig medarbetare till Amerika, senare studier i medicin och filosofi, medicine doktor 1905 med en avhandling om Korsakows syndrom – minnes-

störningar hos alkoholister, verkade som neurolog och ”fattigläkare” (*Kassenarzt*) i Berlin, medgrundare av den expressionistiska tidskriften *Der Sturm*, vänsterorienterad publicist, flera historiska romaner med förklädd samhällskritik, gav 1924 ut framtidsskildringen *Berge, Heere und Giganten* – om mänsklighetens utveckling mot barbari – och 1929 *Berlin Alexanderplatz*, som redan när den kom väckte stor uppmärksamhet och översattes till flera språk, prisades för realistiska verklighetscollage, inre monologer och medvetandeströmmar; flydde undan nazisterna till Schweiz i februari 1933, varefter hans böcker brändes på det stora bokbålet vid Opernplatz i maj samma år, fortsatte till Frankrike (där han skrev *Pardon wird nicht gegeben*) och USA, konverterad till katolicismen 1943, flyttade tillbaka till Tyskland i oktober 1945, tillbringade tre år i Paris och återvände märkt av sjukdom, död i Emmendingen vid Freiburg/Breisgau 1957, och fick slutligen en liten plats uppkallad efter sig i Västberlin/Kreuzberg 1978. Jämte en bronsbyst 1992 vid den klassiska biografen Kosmos (byggd 1960-62) på Karl-Marx-Allee och sedan 2006 ”eventpalats”, varefter bysten stals i början av augusti 2010.

Och hans bok *Berlin Alexanderplatz* filmades av Piel Jutzi 1931 med Heinrich George som Franz Biberkopf, och 1980 av Rainer Werner Fassbinder – som ett niohundra-trettioen minuter långt epos – med Günter Lamprecht i huvudrollen.

Döblins födelsekvarter blev för övrigt också film, förevigades dokumentärt 1896 av Max Skladanowsky i den korta *Am Bollwerk in Stettin*.

Stationen är sig till det yttre lik i sin småskaliga, nästan provinsiala, framtoning – uppförd, liksom tvillingen Prenzlauer Allee, i klinkerbränt ljust tegel med fina utsmyckningar och strax nedanför ligger U-Bahnstationen, och här i underjorden lyser anläggningens historia från väggarna: texter med historiska data och svartvita fotografier från sent adertonhundratals och framåt; elegant och informativt.

Studerar bilderna noga, försöker jämföra med idag. En visar en frivillig arbetsbrigad med män och kvinnor i alla åldragslagen i juli 1954 när man byggde Stalinallee, medan andra ger gatuvyer fram till 1992.

Från bortre östern till bortersta östern, ”vilda östern” enligt många *wessies*, ett kort stycke och in i Lichtenberg på Möllendorfstrasse, och även denna gata har en historia, hette Jacques-Duclos-Strasse 1976-1992 efter den franske kommunisten, politikern, vicepresidenten i Nationalförsamlingen och motståndsmannen men återfick sitt ursprungliga namn ”för att hindra ett förevigande av DDR:s politik”, och Möllendorf var en preussisk general och fältmarskalk, tillika Berlins guvernör 1783. Och jag frågar mig för tionde eller tjugonde gången om gamla krigsherrar är mer rumsrena än halvgamla kommunister och anti-nazister

Förbi rådhuset och in på Normannenstrasse, uppkallad 1906 efter vikingarna, och därefter kommer Ruschestrasse – sedan 1893 minnande om en gammal bondesläkt från trakten, och här öppnar sig ett väldigt område med oformliga grå betongkolosser från femtiotalet, en gång Stasis högkvarter och efter *die Wende* huvudsakligen läkarhus men de beryktade arkiven finns kvar tillsammans med ett senare upprättat Stasimuseum. Och jag korsar en gård mellan huskropparna, går in genom en hörnentré med vakt i bås, och fyller i min ansökan till *Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik*, vill veta om jag varit registrerad, följer blankettens uppmaning att trycka hårt med kulspeppennan. Och detta är något jag tänkt göra flera gånger tidigare, något som hittills inte blivit av något jag dragit mig för Tills vännerna på Vita Hjorten insisterade, sa att jag måste.

Medförda dokument i ett kuvert i innerfickan: ett stämplat bevis om min existens från Skattekontoret, en förteckning över mina hittillsvarande adresser som vuxen (Uppsala, Kabul, Heidelberg, Lidköping, Lund, Paris, Eslöv, Simrishamn) samt myndighetsvidimerade kopior av pass och presskort.

- Svar inom tolv veckor, säger vakten.

Tolv veckor. En nerv dallrar, framkallar en liten känsla av obehag. För huset där jag står är trots allt det gamla Stasipalatset, symbolen för förtrycket i DDR. Och min ansökan är inlämnad, stämplad och försedd med diarienummer.

Återstår att vänta, få vetskap om någon av de många DDR-funktionärer jag träffat gjort anteckningar, om det jag skrivit om landet framkallat några reaktioner

Nyfikenheten övergår i tomhet, gör varje gissning omöjlig, krona eller klave, antingen eller, går in någonstans och dricker en kopp kaffe.

Sedan återfärd: U5, brun linje mellan Hönow och Alex från Magdalenenstrasse, gata från omkring 1900 uppkallad efter det hebreiska kvinnonamnet, musikanter ombord, småmynt skänks i pappmugg, byte från Frankfurter Allee, S-Bahn vidare till Schönhauser Allee, monitorer fästade i vagnens innertak flashar ut dagens nyheter, varvar med reklam.

LJUSEN I ÖRTAGÅRDEN

Efter den måltid som skulle bli den sista sökte Jesus ro i en örtagård vid foten av Oljeberget där han fängslades av Herodes män varpå han ställdes inför Pilatus, och 1890 skänkte Caroline – änka efter den betydande markägaren Wilhelm Griebenow – ett stycke land i Pankow i Prenzlauer Berg till den evangeliska församlingen, och på den platsen kunde man i februari 1893 in- viga ett stilblandat rödtegelbygge med romanska rundbågar och rosettfönster omgivna av gotiska element: Gethsemanekirche; hundra meter öster om Schönhauser Allee.

Och samma år började kyrkans granne R Seidel påpassligt att tillverka *Sarge*, likkistor, för jordbegravning och eldbegäng- else – *ERD U. FEUER* – i huset där jag sitter tillsammans med Monika och Klaus, skylten finns kvar på väggen, gråtonade bok- stäver på svart botten, byggnaden är fem våningar hög, ljust gul- putsad med fina antikiserande detaljer, och Monika är pensione- rad servitris – betjänade bland annat påVolksbühne, maken Klaus pensionerad kock.

Huset ligger i hörnet av Stargarder Strasse och Greifenhagener Strasse, båda uppkallade –1891 respektive 1895 – efter de pommerska städerna Stargard och Greifenhagen, som efter 1945 tillföll Polen och sedan dess heter Stargard Szczecinski och Gryfino; den senare förstörd och besatt av svenskarna 1653- 1679. Och i denna byggnad – i kvarter som vandrat från arbetar- stadsdel till medelklass – ligger baren Nordring, vars namn an- knyter till *Ringbahns* nordliga sträckning. På fasaden görs re- klam för Berliner Pils, och i ett av fönstren får man med gula bokstäver veta att *Molle&Korn* kostar två och tio, och hela ba- ren är dekorerad med järnväg: tågmodeller , gamla fotografier, skyltar och inramade tidtabeller; samt reproduktioner av Zille; de klassiska bilderna från Berlins krogliv

Molle är *berlinisch* för öl, kommer från lågtyskans *Mulde* som betyder tråg, och efter fem glas galler Döblins konstaterande: ”jag svalkar dig, jag svalkar männen, sen gör jag dom varma och sen tar jag bort deras överflödiga tankar... ja, de flesta av alla tankar är överflödiga”.

Bardisken är belagd med högpolerad stålplåt i mörk träinfattning, ut från väggen en gammal stationsklocka märkt VICTORIA STATION, bruna trästolar och bord, barstolar med tåliga galonsitsar, och på toaletten finns två urinoarer – en för vindrickare och en för ölkonsumenter enligt ett anslag på det vita kaklet.

Skämtare, skämtare! Barens ägare är en lustigkurre, ger oss ett skratt så att vi ska orka dricka mer stora sejdlar, immiga pärlor!

Vi röker och smuttar Goldkrone, en alkoholsvag östtysk *Weinbrand* från den sorbiska staden Wilthen i *Landkreis* Bautzen – storsäljare och uppköpt 1992 av en spritfabrikant i Niedersachsen; extrapris en och tjuugo för två centiliter vilket en display med rörliga röda siffror omtalar. Och sorberna, som kallades vender på medeltiden, är en västslavisk minoritet, idag kanske sextiotusen människor varav gissningsvis hälften fortfarande talar sorbiska, och de var uttalade motståndare till naziregimen, arbetade ofta som ammor, brevbärare och bränsleförsäljare i Berlin. *Holz u: Kohlen* som det stod på de små nederlagen på bakgårdar och i källare, och det var verksamheter som dröjde kvar in i modern tid – kunde fortfarande läsa skyltarna innan de stora renoveringarna började i öst, minnen från näraliggande gårdag.

Monika och Klaus bor på en granngata, berättar att deras hyra stigit från tjugosju mark i månaden till sjuhundra euro under åren efter *die Wende*, att de måste svartjobba för att få pensionerna att räcka; att de inte längre har råd med telefon.

Och plötsligt kommer en äldre välklädd man in, morsar på alla och presenterar sig för mig som Schorschi, och Klaus säger att han är Östberlins kändaste bög, kallas omväxlande för olika

sammansättningar med *Bockwurst* sedan han sålt korv iförd kvinnokläder på Alexanderplatz, mångsysslare och ibland kabaretartist, ”transvestit när andan faller på”, och han ger mig genast sitt telefonnummer, dröjer lystet vid bordet en stund.

Två underfundiga och moderna tavlor på väggen får oss att dra på smilbanden. På den ena sitter James Dean, Elvis och Marilyn i en bar och super – omgivna av blinkande lampor, på den andra parafraseras *Casablanca*: Bogey står som Rick vid pianot i vit smokingjacka, Nat King Cole – jag tror det är Nat King Cole men är inte helt säker – spelar och runt dem fylkas Marlon Brando i svart skinnpaj från *Vild Ungdom*, Helan&Halvan, Fred&Ginger, Chaplin, Clark Gable och ett tjugotal andra personer från filmens värld.

När jag säger att jag bor på Schivelbeiner Strasse för att jag vill slippa de hektiskt kommersiella kvarteren kring Kurfürstendamm kramar Monika mig spontant, och Klaus konstaterar bittert att de har fått det sämre ekonomiskt efter återföreningen, och så kommer vi sakta in på hösten 1989.

Monika pekar mot Gethsemanekirche på andra sidan gatan, den plats jag flyktigt hört talas om som en av oppositionens samlingsplatser för tjugo år sedan, berättar att kyrkan från och med den andra oktober höll öppet dygnet runt för diskussioner, varefter polisen på DDR:s nationaldag den sjunde oktober grep och misshandlade minst femtonhundra demonstranter på Schönhauser Allee, och att de som kunde tog sin tillflykt till kyrkorummet.

Prästen tände hundratals ljus utanför och två dagar efter polischocken kom biskop Gottfried Forck till Gethsemanekyrkan, krävde offentligt att DDR måste transformeras till en demokratisk rättsstat, och protesterna i och utanför kyrkan fortsatte i veckor. Fler ljus tändes, och i samband med en Beethovenkonsert den femte november – dagen efter massmötet på Alexanderplatz – utropade den komiska operans förre konstnärlige ledare Rolf Reuter att *die Mauer muss weg*.

Mod, och jag fylls av beundran; precis som när befrielse-

teologerna i Latinamerika tar strid mot sociala orättvisor och politiskt förtryck. Dessutom har jag läst att Gethsemanekirche stöttade förföljda judar under kriget, samtidigt som det förelåg motsättningar bland Berlins kyrkor – inte minst kring dop av judar och halvjudar.

- Gethsemanekirche var en sambandscentral, tillägger Klaus, och dom gripna demonstranterna kallades politiska fångar... något sånt hade vi aldrig tidigare hört talas om *unser Republik*... politiska fångar var för oss något som fanns i andra länder, inte här.

Och jag tänker tyst på informationsbristen i DDR, på hur effektivt myndigheterna sminkade förhållandena i det egna landet för alla som inte aktivt tog risken att skaffa sig kunskap.

Men grupperna kring Gethsemane och andra kyrkor var inte de enda som protesterade mot regimen vid den här tiden.

Den nionde/tionde oktober bildade Katja Havemann *Neues Forum*, som – liksom bland andra författarinnan Christa Wolf – motsatte sig en kommande återförening, pläderade istället för en demokratisering av DDR men deras vision kom snart att drunkna, när händelseförloppet med accelererande fart rusade mot murfall.

Och Katja Havemann var änka efter kemisten Robert Havemann, DDR:s kanske mest kände dissident: medlem i KPD 1932, gripen av Gestapo och dömd till döden 1943, fick dödsdomen omvandlad till tvångsforskning i fängelset eftersom det tredje riket behövde hans insats som vetenskapsman, administrativ chef för ett forskningsinstitut i Västberlin efter kriget men avskedad efter amerikanska påtryckningar 1950, härefter uppburen forskare vid Humboldtuniversitetet i Östberlin och ledamot av *Volkskammer*, utesluten ur partiet för sin samhällskritiska hållning, och placerad i husarrest från 1976 till sin död 1982. På svenska finns hans bok *Imorgon*, utgiven 1981.

Två glas senare tar jag farväl av vännerna i baren, går ut på Stargarder Strasse, tar fram kameran och blocket.

Det är en vacker gata, har blivit en vacker gata, det är snyggt och välhållet med fint putsade fasader, gamla arkitektoniska de-

taljer och höga träd som fingrar mot himlen. Fast det finns de som beklagar sig över de senaste årens gentrifiering, som menar att kvarteren i Prenzlauer Berg förborgerligats på bekostnad av det genuina, samtidigt som hyrorna rusat i höjden. Och det har demonstrerats, som vid det lyxsanerade Marthashof på Schwedter Strasse – namngiven efter staden Schwedt 1862, tidigare Verlorener Weg – med brinnande bilar i början av 2009.

Sveper med blicken, ser videohörna, Hamid Mohammadis butik Chapati med designkläder, FELLAS restaurang, lotto-toto, vietnamesisk snabbmat, apotek, damkläder, Max Werks järnhandel, glassbaren Lilla Istiden och frisören Kopfgeldjäger

Snett över hörnet från kyrkan står en minnespelare av järn, lik den på Bornholmer Strasse, och denna pelare talar – rymmer ett band som berättar om den fredliga revolutionen, läser den upplysande texten:

Gethsemanekirche. Im Herbst 1989 wurde die Gethsemanekirche zum wichtigsten Informationszentrum der DDR, zu einem Zentrum des Widerstandes gegen die kommunistische Diktatur und einem Brennpunkt der Revolution.

Ab Anfang Oktober forderten hier junge Menschen mit einer Mahnwache die Freilassung von politischen Gefangenen. Hunderte Kerzen brannten direkt vor der Kirche. Sie wurden zum Symbol des friedlichen Protestes.

Mit einem Kontakttelefon trugen oppositionelle Informationen aus den ganzen DDR über Demonstrationen, Verhaftungen und staatliche Übergriffe zusammen. Gedächtnisprotokolle legten Zeugnis vom brutalen Vorgehen der Staatsmacht ab. Allabendlich fanden Gottesdienste sowie Informationsveranstaltungen statt. Zehntausende Flugblätter wurden verteilt, und Oppositionsgruppen konnten ihre Forderungen und Ziele vorstellen. Tausende Kirchenbesucher diskutierten die Lage im Land, die internationalen Medien sendeten Berichte und Bilder von hier in die Welt und vor allem in die DDR.

Am 7. und 8. Oktober wurden rund um die Kirche Demonstranten von Sicherheitskräften eingekesselt, inhaftiert und

misshandelt. Es kam zu etwa 1500 Festnahmen. Anwohner solidarisierten sich mit den Verhafteten, indem sie Kerzen in die Fenster stellten. Das Entsetzen über das Ausmass staatlicher Gewalt gegen friedlich protestierende Menschen erfasste weite Bevölkerungsteile und wurde so selbst zu einer Triebfeder der Revolution.

Kyrkan är låst med järngrindar, och utanför vakar två statyer, en välkomnande och vitmenad Jesus och en ärkeängel av brons – jag tror det är en ärkeängel – med draget svärd och stående på en varg; avgjuten efter ett verk av Ernst Barlach från 1928.

Den senare symboliken förstår jag inte, vet bara att här påskyndades historien; och det räcker.

TAGGTRÅDSMODER

Tre gånger gjöt Fritz Cremer bronsstatyn *Deutschland bleiche Mutter*. Och *bleich* betyder ”blek”, knappast en egenskap eller ett sinnestillstånd som hyllades av presussare och national-socialister; det storvulnas motsats.

Originalen, med namn efter en dikt av Brecht från 1933, skapades i mitten av sextiotalet till åminnelse av det mänskliga lidandet i Mauthausen där mer än hundratusen dödades, eller dog av umbäranden; manar till eftertanke i det museifierade koncentrationslägret tjugo kilometer öster om Linz i Österrike.

De två eftergjutningarna finns på Skogskyrkogården i Magdeburg och på Museumsinsel i Berlin.

Kopian av den senare skulpturen tillverkades på statligt uppdrag omkring, vill jag minnas, 1979 och har stått på flera olika platser i området – i Lustgarten från 1987 och några år framåt, i trädgården framför Nationalgalleriet, och därefter bakom Berliner Dom – innan den 2004 fick sin nuvarande placering på gräset mellan Altes Museum och domkyrkan; med ryggen vänd mot Spree.

Brecht-citatet blev för övrigt också titeln på en mycket personlig film om Tyskland före, under och efter andra världskriget av Helma Sanders-Brahms (1980), som fyra år tidigare gjorde den finstämda och skrämmande *Shirins Hochzeit* om en turkisk flicka och hennes kärlek; i hemlandet och som utvandrad till Förbundsrepubliken.

Jag går fram till statyn, fascinerad både av det skulpturala uttrycket och av titeln, tar några bilder av den sittande – nästan utmärglade bronskvinnan, av modern svept i taggtråd.

Det finns ett litet stråk av Giacometti i gestaltningen, fjärran det tredje rikets valkyriska/wagnerska kvinnoideal med yppiga kroppar redo att avla renrasiga arier, och det var säkert mycket

medvetet från Cremers sida. Och den gjutna taggtråden förmedlar sitt eget tydliga budskap, brutalt inneslutande och omvärvande.

Men frågan om vem som fjättrade henne har , beroende på betraktaren, minst tre svar: dåtidens nazister, kommunister – inkluderande den stat som föddes i östra Tyskland ett par år efter kriget, eller samhällets patriarkala och kvinnoförtryckande strukturer. Och därmed blir hon – åter beroende av betraktaren – lika dubbeltydig som namnet Bösebrücke; den gamla gränsbron till eller från ondskan.

Jag älskar den här statyn, beundrar det skulpturala uttrycket, trollbinds av den symbolik som ryms i taggtråden, och av möjligheterna till olika tolkningar. För Cremer var taggtråden tveklöst brun men det går att betrakta symboliken på olika sätt, och hon låter sig lätt överföras till samtid och kvardröjande obsolet syn på kvinnan; blir därmed en allmängiltig bild. Och ett exempel på stor konst – med ständig aktualitet.

Och denna brons av Cremer har en svensk släkting, gjuten ungefär samtidigt som den första bleka modern skapades – signerad Carl Fredrik Reuterswärd och med det märkvärdiserade namnet *Mascot för rörelse i konsten*: en sittande kostymklädd man, bunden med rep vid stolen, och då uppstår frågan om vem som eventuellt sneglat på vem. Fast Reuterswärds man saknar den bleka moderns smärtfyllda uttryck, känns vid en subjektiv jämförelse utan själ.

Blickfånget där jag står är gräsmatta och träd, följt av vatten mellan murverk och gjutjärnsstaket, enstaka utflyktsbåtar med fotograferande turister, en lätt välvd stenbro, och på andra sidan reser sig senare tiders ljusa glasfönstrade palats, en liten servering med röd-vita parasoller som flugsvampar på trottoaren, DDR-museet, och längst bort i fonden – som en svävande kula – TV-tornet vid Alexanderplatz; för tillfället prydd med handskrivna kärleksmeddelanden inför tjuugoårsjubileumet av den fredliga revolutionen.

Och denne Fritz Cremer: född 1906 i Sauerland, fadern var ta-

petserare, och Fritz utbildade sig i stensulptur i Essen 1921-1925, blev medlem i KPD 1928, fortsatta studier i Berlin – där han delade ateljé med Kurt Schumacher – och i Rom, träffade Brecht i London, knöts till motståndgruppen Röda Kapellet, soldat i *Wehrmacht* 1940-1944 – stationerad i Grekland och på Kreta, krigsfånge i Jugoslavien, åter till Tyskland 1946, professur i Wien, flyttade till DDR 1950, vice-president för Konstakademien, väl sedd av regimen, studieresor i Sovjetunionen-Egypten-Kina, utställningar utomlands, protesterade mot exileringen av Wolf Biermann 1976 men återkallade sin underskrift; död i Berlin 1993.

I hans produktion märks gestaltningarna av *Der befreite Mensch*, *Trauernde* och *Anklagende* – på Centralkyrkogården i Wien 1947/48 till minne av fascismens offer, de kraftfulla monumenten i Buchenwald, Ebensee och Ravensbrück, statyn *Aufsteigenden* från 1975 – tillägnad folkens befrielsekamp – vid FN-högkvarteret i New York, statyer av bland andra kulturministern och författaren Johannes Becher, Brecht, Marx, tyska Spanienkämpar, mödrar med barn, nakna kvinnokroppar och arbetare i socialismens tjänst; dessutom litografier och teckningar

Strosar i taggtrådsmoderns närhet. Här ruvar massivt Berliner Dom, byggd i italiensk renässans och barock 1895-1905 på plats där kyrkor legat tidigare, bombad och återuppbyggd 1975, interiört restaurerad från 1984, och återöppnad 1993.

Människor slöar på gräset, lapar sol och äter glass, turistbussar fylls och töms, och glassen är naturligtvis multinationell och av fabrikat Langnese – GB Glass på svenska, och det var den första glass från den kapitalistiska världen som gjorde sitt intåg i det sönderfallande DDR efter *die Wende*; producerad av Unilever som bildades 1930 när holländskt margarin och brittisk tvål smälte samman med kolonial palmolja som gemensam nämnare.

Hela detta område – med början fjortonhundra meter öster om den rivna muren – kallas Museumsinsel, en kulturhistoriens ö

med oskattbara samlingar; bombad under kriget och restaurerad i omgångar från 1949 och fram till dags dato.

På nordsidan ligger Bodemuseum från 1904 med bysantinska fynd, och på andra sidan S-Bahn Pergamonmuseet från 1930 med ditfraktade monumentala miljöer från Mellanöstern, Altes Museum från 1830 med sin *Antikensammlung*, Neues Museum från 1855 med egyptiska föremål – och sedan nyligen hemvist för Nefertiti som Egypten nu kräver tillbaka, och Alte Nationalgalerie från 1876 med måleri. Och nu renoveras Neues Museum som varit stängt sedan 1939, ställningar och fladdrande plastsjok över fasaderna, och en av arkitekterna är David Chipperfield som tillsammans med Antony Gormley installerade ett högt asymmetriskt torn av grå betong i bokskogen vid Lilla Stenshuvud på Kivik 2008.

Mark fylld av gårdagens händelser, rekapitulerar det omgivande. Lustgarten – mellan Altes Museum, Berliner Dom och Karl-Liebknecht-Strasse (tidigare Kaiser-Wilhelm-Strasse) – med anor från femtonhundratalet, var ursprungligen stadsslottets köks-trädgård, förvandlad till militär paradplats 1713, åter park 1790, exercisområde för Napoleons trupper 1806, omskapad med fontän sedan Karl Friedrich Schinkel byggt museet i neoklassicismisk stil, och under Weimarrepubliken platsen för stora kommunistiska och socialistiska demonstrationer.

Här protesterade till exempel en halv miljon människor i augusti 1921 mot extremhögerens våld, och i juni påföljande år samlades en kvarts miljon efter mordet på utrikesminister Walther Rathenau – dödad av ultra-nationalistiska officerare som senare hyllades som hjältar av nazisterna, och i februari 1933 visade ett par hundratusen sin avsky mot den nya regim som leddes av Hitler. Varefter nazisterna nyttjade platsen för sina propagandamöten med upp till en miljon jublande deltagare, medan mörkret sänkte sig över Tyskland.

Men motståndet fanns, buret av – vilket förtjänar att upprepas – kommunistiska och socialdemokratiska arbetare - varav

många var aktiva i fackföreningsrörelsen - och intellektuella, ett antal präster, jämte en handfull aristokratiska officerare.

Mot slutet av andra världskriget hade Lustgarten förvandlats till grus och jordhögar, innan de östtyska myndigheterna gradvis började plantera träd och sanera. Då gavs området namnet Marx-Engels-Platz, omdöpt 1994 till Schlossplatz.

Stadsslottet i parken uppfördes i omgångar från fjortonhundratalets mitt och framåt, var residens för markgrevar, kurfurstar, kungar och kejsare, tjänade som museum och centrum för Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft (senare Max-Planck-Institut) på tjugotalet, blev delvis bombat under kriget, och slutligen sprängt av Ulbricht den trettonde december 1950, eftersom det ansågs representera adel och militarism. Men nu finns planer på en rekonstruktion av en del av det yttre, ett Humboldtforum med bland annat utomeuropeiska kultursamlingar. Kostnadsberäknat till femhundrafemtio två miljoner euro.

På andra sidan gatan där stadsslottet legat uppfördes 1973-1976 – med svensk medverkan – Palast der Republik som bland annat rymde *Volkskammer*, det östtyska parlamentet.

Palast der Republik var ett märkligt bygge, nästan lika oförstörbart som skapelsen i Horatius dikt med de inledande orden *exegi monument'*, en stor ljus kropp med från utsidan ogenomsiktiga koppartonade fönster.

Rivningen tog omkring två år, försvårad av komplicerad asbestsanering, och i maj 2009 hade platsen schaktats till slät mark. Därmed försvann också den sista fysiska resten av den förment demokratiska republik som vandrat från socialistiskt hopp till fiasko.

Ser ut över den tomma ytan, åter kamera och anteckningsbok, bulldozers efterarbetar planen mellan Karl-Liebknecht-Strasse och Rathausbrücke. Och ett stycke bort kan man hyra Trabant för astronomiska trettonhundra kronor i timmen och köra på *safari* genom det gamla Östberlin – med hjälp av karta som ingår i priset. Trabi:n har fått kultstatus, förkroppsligar för många begreppet *ostalgie*, renoveras och samlas, används i reklam och

marknadsföring av spetsiga företagare och entreprenörer.

I väster Unter den Linden med historiskt museum, universitetsbyggnader och vetenskapliga bibliotek, och här ligger också det strama Neue Wache med triangelfält över doriska kolonner, en pärla i tysk klassicistisk arkitektur. Och denna byggnad ritades 1816-1818 av Karl Friedrich Schinkel som vakthus och minnesplats för de stupade i Napoleonkrigen.

1931 skedde omgestaltningar och Neue Wache förvandlades till en minneshall över Tysklands stupade under första världskriget, och blev senare till stora delar förstört av bomber under nästa krig, följt av återuppbyggnad, och sedan 1960 *Mahnmal für die Opfer des Faschismus und Militarismus*.

1969 placerades en evig låga inuti byggnaden, och samtidigt lades kvarlevorna av en okänd koncentrationslägerfånge och en okänd soldat till den sista vilan i stensalens sakrala tystnad, och här stod hedersvakt från Folkarmén fram till 1990, varefter Neue Wache blev Förbundsrepublikens officiella minnesrum för det militära våldets offer. Hedrade med en brons av Käthe Kollwitz – vars make var fattigläkare precis som hans vän Döblin.

Och på andra sidan gatan residerar Operan vid Bebelplatz – den senare namngiven 1947 efter svarvaren August Bebel som var en av grundarna av den tyska socialdemokratin 1869.

Platsen hette tidigare Opernplatz, och det var här som nazisterna brände böcker 1933, och från denna öppna yta i gaturummet leder det breda paradstråket fram till Brandenburger Tor.

DDR gjorde upp räkningen med det tredje riket, förvandlade sin huvudstad till en urban minneslund där statyer gjutna metallplattor och gatunamn hyllade både det dåtida motståndet och nazismens offer. Dyligt såg jag sällan i gamla Västtyskland.

Men på Wittenbergplatz i västra Berlin finns sedan 1973 en påminnelse, dock skapad på privat initiativ, i form av en tavla med namnen på de *Orte des Schreckens*, skräckens orter, vi aldrig får glömma: Auschwitz, Stutthof, Maidanek, Treblinka, Theresienstadt, Buchenwald, Dachau, Sachsenhausen, Ravens-

brück och Bergen-Belsen. Plus Flossenbürg och Trostenez som efter kritik lades till på minnesmärket 1995. Däremot nämns inte lägren i Österrike och andra ockuperade länder . Och ett kort stycke söder om Brandenburger Tor, över Goebbels bunker på det som senare blev gränsland och spärrzon, restes 2005 tvåtusensjuhundraelva mörka lådformade betongmonoliter, formade av den amerikanske arkitekten Peter Eisenman, till hågkomst av Förintelsens döda. Den gesten borde Förbundsrepublikens styrande ha visat världen tidigare.

Samtidigt blundade DDR länge för Stalins brutalitet, bland annat för att Sovjetunionen medverkade till Östeuropas befrielse, blev en ledstjärna för den nya nationen i östra Tyskland.

Sammantaget ger det – som så mycket annat i DDR – en kluven bild, där brunsvart våld fördömdes medan rött förtegs.

För mig personligen övertrumfade dock de anti-nazistiska manifestationerna detta senare, och historiska, faktum. Minns att Döblin skrev redan i sent tjugotal att individen själv måste bekämpa hotet från kollektivet, stå upp mot den jublande ondskan, den ondska som då var arisk.

Mina barns mormor satt i Ravensbrück för att hon tillhörde ett förment underlägset slaviskt folk – ständiga våldtäkter och hårt kroppsarbete, och i Frankrike kämpade personer i min familjs närhet mot ockupationsmakten, medan min sons svärfar som barn såg grannar deporteras till förintelselägren.

Och med det bagaget var det under en period lätt att ta till sig somt, att styras av emotioner – och blunda inför sanningar som störde.

BÖCKER DÄR ENGELS HYRDE

Dorotheenstrasse, som återfått sitt gamla namn efter att under fyrtiofyra år ha hyllat kvinnorrättskämpen Clara Zetkin, sammanbinder Hegelplatz med Ebertstrasse, löper parallellt med Unter den Linden och mynnar ett par hundra meter norr om Brandenburger Tor, varefter fortsättningen – tidigare Simsonstrasse och Sommerstrasse – sedan 1965 heter Scheidemannstrasse efter den socialdemokratiska politiker som utropade Weimarrepubliken 1918: Philipp Scheidemann – flyktad undan nazisterna 1933 till Köpenhamn, där han avled knappt tre månader efter krigsutbrottet.

Och i detta område, nära fästningsmuren, fick Dorothea – född prinsessan av Holstein-Sonderburg-Glücksburg – ett stycke mark av sin make kurfursten 1670, och här planerades en ny stadsdel som elva år senare gavs namnet Dorotheenstadt. Och denna stadsdel växte med åren, blev en del av Mitte, bombades svårt under andra världskriget och återuppbyggdes, för att efter murfallet renoveras till prestigefyllda och ambassadtäta kvarter

Det var här jag gick den där dagen på sjuttioalet, och det var här jag hittade ett hotell som hette Genfer Hof i nummer 43 och som hade lediga rum, tills värdinnan insåg att jag inte var östtysk medborgare.

Gatans västligaste del består huvudsakligen av nybyggen, är fortfarande bitvis byggarbetsplats med spärrade körsträckor, maskiner och män i overaller, och här ligger *Presse- und Informationsamt der Bundesregierung*, lasagneria, vinotek, FDP-kontor, Maritim Hotel, tvättinrättning, och en överlevare från 1906 – Ambasaderna Rumänien; sliten romsk kvinna med barn i porten, väntar på att bli insläppt, litet grov och nästan svartmuslig i kort skinnjacka och blommiga byxor

Huset jag söker ligger kvar, ljusputsat som då, stilen närmar sig sentida empire, fem våningar högt plus vind med tre takkupor

men bortsett från det rent arkitektoniska jämte vidgjord fasad är inget – eller mycket litet – sig likt. Till och med den gjutna metallplatta som omtalade att Friedrich Engels 1842 hyrt ett privatrum i fastigheten, som på den tiden hade gatunumret 56, är borta. Däremot har en ny skylt kommit upp, berättar att den spanske författaren och diplomaten Enrique Gil y Carrasco bott i fastigheten samtidigt som Engels.

I gatuplanet – på ömse sidor om porten – ligger en del av Dussmans bokhandel och matserveringen SUPPENBÖRSE med *soup to go*, öppet måndag till lördag från lunch till klockan aderton, och båda etablissemangens dörrar och fönster är inramade av brunt – sannolikt gammalt – trä, och direkt efter soppan lyser Vodafones röda skylt. Dessutom har Kap Verdes ambassad flyttat in, självständig örepublik sedan frigörelsen från Portugal 1975.

Jag står på trottoaren, antecknar och betraktar, har litet svårt att känna igen mig i ett gaturum som förändrats, som lyfts från DDR-tidens slitenhet till absolut motsats, som fått nya inrättningar och verksamheter; som plötsligt blivit en del av västeuropeisk samtid med marknadsekonomi och multinationella företag. Visst, jag vet att miljarder formligen vräcks in i östra Berlin men minnesbilderna från tiden före *die Wende* dröjer ändå på näthinnan, och då känns hela denna massiva förändring plötsligt snudd på ofattbar.

Bokhandlar! Det är med bokhandlar som med bibliotek – det är svårt att låta bli att gå in, studerar skyltfönstret, ser titlar av Carlos Ruiz Zafón, Alan Bennett, Tania Blixen, Proust på tyska och Shakespeares samlade verk i en box.

Böcker var förhållandevis billiga i DDR, liksom i hela östblocket. Litteratur var egentligen aldrig en kostnad för dem som ville läsa, och jag bunkrade själv åtskilligt under DDR-tiden – framförallt lexika, språkvetenskap och tyska klassiker

Utbudet var gott men det fanns givetvis förbjudna titlar. Tyskland har alltid – i varje fall sedan tidigt adertonhundratalet – haft en tradition av bokförbud, har alltid stoppat böcker som misshagat makten. Och i DDR omfattade detta förbud pornografi, vålds-

skildringar, anti-socialistisk propaganda, Jehovas Vittens trycksaker, drogpositiva texter, volymer skrivna av pro-nazistiska författare, Karl Mays av Hitler beundrade indianböcker samt verk av Franz Kafka, Robert Musil, George Orwell, Max Frisch, Günter Grass och Stefan Heym. Jämte filmer och teaterpjäser med för regimen felaktiga budskap. Den intresserade kan gå till *Heimliche Leser in der DDR* utgiven av Siegfried Lokantis och Ingrid Sonntag (2008).

Ett flertal namnkunniga författare lämnade landet, andra fick sina böcker publicerade i BRD. Och allt detta skedde utan stöd i författningen, där man såväl 1949 (artikel nio, paragraf två) som 1968 (artikel tjugosju) gav medborgarna rätt till alla former av litterära uttryck.

Som ett resultat av myndigheternas litteraturpolitik skapades hemliga bibliotek, ofta i anslutning till kyrkor, och det handlade om insmugglade böcker, om volymer som på något sätt lyckats passera den hermetiskt tillslutna gränsen med sina vakande argusögon, minns att det uttryckligen stod i viseringshandlingarna att man inte fick medföra ”litteratur och andra trycksaker vars innehåll riktas mot freden eller på annat sätt mot den socialistiska statens och dess medborgares intressen”. Jämte tidningar och andra periodiska tryckalster som ej fanns upptagna i DDR:s posttidningslista; samt frimärkskataloger, kalendrar, almanackor och årsböcker.

Sätten att ändå hålla sig i fas med det västliga litterära landskapet var många. Man lyssnade på västtyska radioprogram, såg västtysk TV, samtalade med utlänningar som man kunde lita på, och gick på de hemliga läsningar som till exempel Günter Grass ordnade när han besökte DDR.

Bokbålet på Opernplatz – idag Bebelplatz – 1933 upprörde hela den civiliserade världen men i den demokratiska republik som bildades i öst efter kriget talade man mycket tyst om händelsen, eftersom regimen agerade på ett likartat sätt med såväl förbud som censur. Således gavs den brända litteraturen aldrig någon

minnesplatta men väl ett *Mahnmal* 1995, då den israeliske skulptören Micha Ullmann installerade fyra tomma bokhyllor i ett schakt på torget framför operan – att betraktas genom en glasskiva i stenläggningen. Och invid denna påminnelse finns ett citat av Heinrich Heine, vars skarpa och ironiska penna gjorde honom stundtals förbjuden i Tyskland under hans livstid, en känd rad ur tragedin *Almansor* från 1821: där man bränner böcker kommer man också att bränna människor Vilket hundra-tolv år senare fick en kuslig aktualitet när hans och andras skrifter kastades på bålet, följt av Förintelsens lågor

Autodafé. Ray Bradbury definierade sin *Fahrenheit 451* (1954) som *a novel of a strange and weird future*. Men då var hans *future* redan passerad tid i det bruna Tyskland; och metaforiskt pågående i DDR.

Bokhandeln kallar sig *Kulturkaufhaus*, har legat här sedan 1997, och en man i butiken berättar att huset byggdes 1886, och då frågar jag naturligtvis om Engels; om hur han kunde ha bott här 1842 – eller om den uppgiften var ytterligare ett exempel på öst-tysk historieskrivning.

- Det var i en tidigare och äldre fastighet som låg precis här men som revs, säger han, och minnesskylten över Engels togs visst bort redan 1990.

Kanske ett av de ursprungliga husen i Dorotheenstadt, tänker jag. Sannolikt tidigt sjuttonhundratal, tackar och går

Det var inte bara Engels som hade adress på Dorotheenstrasse, ty här bodde också filosofen Arthur Schopenhauer, diktaren Wilhelm Bornemann, kemisten Emil Fischer, orientalisterna och motståndsmannen Philipp Schaeffer, filologen August Boeckh, författaren Kurt Tucholsky och medicinaren Robert Koch – och här tillverkades även Hanaks patenterade rakdon: knivar, blad och *Säkerhets Rak-Apparaten* ”Klöverbladet”.

Hemfärd till Prenzlauer Berg med U-Bahn för att vila fötterna, och på perrongen på Friedrichstrasse står en yngling och bjuder ut biljetter till underpris – en entreprenör som uppenbarligen ska-

pat en egen nisch, kanske kommit över biljettpapper som han bearbetat hemma vid datorn. Jag avböjer och byter tåg på Alexanderplatz, fortsätter till Schönhauser Allee, läser en informationsskylt från trafikbolaget, får veta vandaliseringen av Berlins tåg årligen kostar över fem miljoner euro, att den som anger en vandal kan få upp till sexhundra euro i belöning.

Ett ord dyker upp, återföds i en mig okänd hjärnvindling: *Acht Groschenjunge*. Möjligtvis är det *berlinisch*, har säkert ett par hundra år på nacken, indikerar en tjallare – efter de åtta *Groschen* polisen betalade för tips; är idag synonymt med *Stricher*, manlig homosexuell prostituerad.

Och groschen, av latinets *grossus*, var ett medeltida mynt; senare liktydigt med tio tyska pfennig, alternativt ”småpengar” i allmänhet – används fortfarande i dagligt tal.

Går in till Oscar och lånar datorn, kontrollerar fakta på officiella sajter; noterar hur ett par egennamn och gator stavas – särskrivning eller inte, bindestreck eller inte.

Det har aldrig någonsin i mänsklighetens historia gått så fort och varit så enkelt att ta reda på okomplicerade basuppgifter som nu i vårt uppkopplade samhälle, och ändå har antalet fel i svenska media ökat lavinartat i takt med åtkomligheten. Således skrev till exempel Dagens Nyheter 2006-12-28 att Berlinmuren föll 1999, varefter man i två *faktaartiklar* 2010-05-02 lyckades stava fel på Niederkirchnerstrasse, Potsdamer Platz och arkitekten Peter Eisenmans namn; samtidigt som skribenten – presenterad som expert – beskriver hans Förintelsemonument som ett parallelogram i grå skiffer. Och detta slarv är snarare regel än undantag.

Som skrivande person blir jag vansinnig när jag läser dylikt, vet att det tar en minut och ett par musklick för att få det rätt; vet dessutom av erfarenhet att sådana här uppgifter hamnar i C-uppsatser, för att senare bli sanningar i nationalencyklopedi och liknande.

Kväll i mitt rum på Schivelbeiner Strasse...sitter på stolen med den rutiga dynan, funderar och skriver och dricker ett glasKorn, och denna brända dryck som är *echter Mecklenburger Doppelkorn* och håller trettioåtta procent heter Winkelhausen, och har tillverkats nära Güstrow sedan 1846, och är enligt reklamtexten på flaskan så ”utomordentligt ren att den tillfredsställer de alla högsta anspråk”.

Etiketten ser antagligen ut som den gjorde på DDR-tiden, ett färglito med en insjö i förgrunden, och bakom den en medeltida stad med åtta nio torn, befästningar och kyrkor. Det är idyll och pastoral, och det enda som egentligen saknas för att fullkomliggöra propagandans bild av igår är en arbetare som oegennyttigt och med uppkavlade armar hjälper odalmannen att reparera hans traktor; kanske en blålackerad Fortschritt ZT 300. Eller en gammal Brockenhexe RS02, tillverkad i nittonhundra-trettiofem exemplar vid Volkseigene Betrieb Schleppenwerk i brännvinsbrännarstaden Nordhausen i Thüringen 1949-1952. Vars befolkning – som en samtidshistoriens parentes – demonstrerade mot DDR-regimen den siste oktober 1989.

Klar vätska i glaset, känner ruset. *Ick hab mich ´nen Affen jekooft*. Ordagrant: ”jag har köpt mig en apa”.

Och tankarna ilar, kretsar kring det skrivna och tryckta ordet, ställer mig som alltid frågan om hur folk reagerade inför vetskapen att somt var förbjudet, att en bok man på något sätt hört talas om inte stod att skaffa – bannlyst av den stat som ändå miljoner medborgare tillskyndade...undrar vilka funderingar jag själv skulle gjort mig om jag levde i DDR och mötts av *ettjet*...och åter kommer min svenska omgivning i byn där jag bor in i tankeflödet: skulle mina grannar ens bry sig om boklådor och bibliotek inte hade Chomsky i hyllorna?

Jag tror inte det, gissar att de liksom medborgarna i arbetar- och bondestaten sätter annat före, håller bröd för viktigare.

Att förbud och censur blott upprörde – och upprör – en minoritet.

FENIX ÖVER MURLANDET

Berlin är Fenix, mytens brinnande fågel som purpurskimrande växte till nytt liv ur askan, metropolen som via bombkrattar och betong blivit metropol igen. Som slutit sin egen cirkel, och som går vidare.

Mellan Riksdagshuset och Potsdamer Platz skar muren, skapade randområden som åter blivit centrala och nyttjade efter decennier av isolering och träda, synbara mått på förändringen efter *die Wende*.

Ett kort stycke väster om Brandenbur ger Tor, uppförd som fredssymbol i sent sjuttonhundratals och efter Berlins delning helt belägen i öst, höll Ronald Reagan sitt berömda tal den tolfte juli 1987; avslutade med orden *Mr. Gorbachew, open this gate... tear down this wall*.

På ostsidan av den triumfbågeliknande äreporten låg sedan 1734 en plats som blott kallades Viereck efter dess fyrkantiga form – flankerad av ett antal förnäma adelspalats, och bombastiskt omdöpt till Pariser Platz när preussarna intog Paris och störtade Napoleon 1814, och här tog med tiden ett av stadens finaste torg form, för att mot slutet av andra världskriget raseras fullständigt av artilleri och bombflyg.

Med återföreningen inleddes en kombination av nybygge och rekonstruktion, en strävan att ge tillbaka platsen dess forna glans, och här fylkades tidigt försäljarna av DDR- och Sovjetsouvenirer medan en turistisk vallfart tog sin början då kvarter som länge varit stängda öppnades för besökare.

Och här glimmar idag det återuppståndna klassiska lyxhotellet Adlon, ursprungligen byggt 1907 och vars sista från kriget överlevda rest revs 1984, och bredvid Adlon – dörrvaktmästare i höga hattar och limousiner som lämnar och hämtar ligger Konstakademien med fint glasad fasad, medan resten av nybyggerna

helt saknar själ: DZ Bank ritad av Frank O. Gehry, Commerzbank, Dresdner Bank, Frankrikes och USA:s ambassader, Liebermannhaus – där konstnären Max med samma efternamn bott, den dyra restaurang Tucher med liten uteservering och Kennedy-museet, som passande nog även hyser Starbucks och Dunkin Donuts; därmed förkroppsligande orden *ich bin ein Berliner*. Som han sa *with pride*.

Byggnaderna, skokartonger i dåtidens skala, omskriver en stor öppen yta med gräs, springvatten och stenlagd mark, och över denna mittpunkt brusar folklivet: låtsassoldater patetiskt utklädda i östtyska och amerikanska uniformer låter sig fotograferas mot betalning – precis som vid resterna av Checkpoint Charlie, bemålade mimartister bjuder performances, och ett födgeni förser turisternas pass med äkta DDR-stämplor säljer dessutom äkta viseringsblanketter från tiden. Och högt över människorna drar ett fyrspann av brons genom luftrummet.

Ebertstrasse ner, förbi *Stelenfeld*, Förintelsens monoliter, ett stycke in till vänster i ett relativt nytt bostadsområde vid Gertrud-Kolmar-Strasse – anlagd 2001 och uppkallad efter en judisk lärarinna som dog i Auschwitz – låg Hitlers bunker, och efter åttahundra meter ännu ett klassiskt nav i det urbana landskapet: Potsdamer Platz med anor från sjuttonhundratalet, och efter järnvägsdragningen 1838 en knutpunkt för handel och samfärd. Här byggdes hotell och nöjeslokaler som Haus *Waterland* och Rheinterrassen, nattliv och prostitution blomstrade, och under tjugo- och trettiotalen var torget en av de mest trafikintensiva platserna i Europa – försedd med kontinentens första elektriska trafikljus, konstruerat av Siemens.

Under andra världskrigets sista dagar förstördes mer än hälften av byggnaderna, och Potsdamer Platz blev en sorts trerikesrös där de sovjetiska, brittiska och amerikanska sektorerna möttes, tillika centrum för svartabörshandel – samtidigt som öst och väst under några år bekrigade varandra med propagandaskyltar. Och efter murbygget stängdes platsen, förvandlades till ett öde

gränslandskap sedan åtskilliga hus rivits, när DDR utvidgade spärr-zonen.

Efter återföreningen beslöt Berlins ledning – trots massiv kritik – att sälja Potsdamer Platz till fyra ekonomiska investerare, bland dem Daimler-Benz och Sony, vilket förvandlade området till Europas största byggarbetsplats – och arena för några av världens ledande och dyraste arkitekter.

De övergripande ritningarna gjordes av Renzo Piano, och Potsdamer Platz blev efter något decennium ett genomkommersialiserat centrum med spektakulära landmärken som tingeltangel- och kontorspalatset Sony Center med solfjäderliknande tak – ritat av Helmut Jahn (och sålt till en sydkoreansk pensionsfond i maj 2010), Grand Hyatt Hotel – ritat av Rafael Moneo, och det hundratte meter höga Potsdamer Platz No 1 – skapat av Hans Kohlhoff för Daimler-Chrysler.

Allt är glas och stål, vräkiga tempel tillägnade penningen, och med huset Potsdamer Tors väldiga trompe l'oeilfasad – hus målat på hus – tangerar området vulgokitsch. Kolossala reklamskyltar för H&M – extrapris på tunikor , och Lavazza smyckar huskropparna, dansar i lätt bris.

Och prostitutionen har exploderat med lågprishoror från Östeuropa, och ett kort stycke härifrån, på Potsdamer Strasse, öppnade nyligen en jättebordell – skyddad av en lag från 2002. Här förbereds också, efter amerikanska förebilder, en Boulevard der Stars hyllande den tyska filmens storheter med stjärnor infällda i gatan.

Potsdamer Platz, Potsdamer Platz! Jag avfärdar Potsdamer Platz, Döblins babylonska sköka, dans kring guldkalv , köenskap som livsstil, som själva tillvarons saliggörande mål.

Av dåtidens byggnader finns inget kvar men utanför ingången till Balzac Coffee, nära den hypermoderna järnvägsstationen, står en stensockel på den plats där Karl Liebknecht protesterade mot första världskrigets vansinne, rest av DDR-regimen 1951 och tänkt att bära ett monument. Men muren gjorde att äreminnet aldrig fullbordades och fundamentet kom istället att hamna mitt i

spärrzonen, lyftes bort 1995 i samband med de stora byggarbetena, och återplacerades 2002 – försett med en metallplatta som berättar att *VON DIESER STELLE AUS RIEF KARL LIEBKNECHT AM 1. MAI 1916 ZUM KAMPF GEGEN DEN IMPERIALISTISCHEN KRIEG UND FÜR DEN FRIEDEN.*

Ett par hundra meter söder om Liebknechts sockel fortsätter den verkliga verkligheten, fri från kitsch och illusioner, och det är en tung verklighet, genomskuren av Niederkirchnerstrasse som löper mellan Stresemannstrasse och Wilhelmstrasse, och denna gata som tidigare hette Prinz-Albrecht-Strasse har fått sitt namn efter motståndskämpen Käthe Niederkirchner, och detta var en gång maktens kvarter, en del av *das Regierungsviertel*.

I Abgeordnetenhaus, färdigställt 1889, verkade den preussiska lantdagen fram till 1934, varefter byggnaden under nazitiden bland annat kom att rymma en domstol, och i grannhuset med tvåtusen rum – byggt 1935 i för tiden typisk och prisad tung neoklassicismisk stil – låg Riksluftfartsministeriet.

Under krigets slutskede bombades stora delar av området, och när gränsen drogs kom den att följa dagens Niederkirchnerstrasse, som då låg helt på blivande DDR-territorium.

Sannolikt var det här Stig Dagerman gick hösten 1946, ut-sänd av Expressen: ”Berlin har sina amputerade kyrktorn och sina ändlösa rader av krossade regeringspalats, vilkas halshuggna preussiska kolonnader vilar sina grekiska profiler på trottoarerna” (*Tysk höst*, 1947).

Abgeordnetenhaus skadades svårt men återuppbyggdes 1947, blev säte för olika östtyska regeringskanslier, medan den gigantiska kontorsbyggnaden bredvid klarade sig skäligen väl och fick ge plats åt den sovjetiska militäradministrationen, innan kolossen efter DDR:s grundande omvandlades till regeringskomplexet Haus der Ministerien. Och på andra sidan gatan ligger Martin-Gropius-Bau, ursprungligen museum för konsthantverk byggt 1877-1881 i italiensk renässansstil, bombat 1945, och efter gränsdragningen beläget i väst – som en skadad juvel i gräsbevuxet skräpland.

Murbygget 1961 klöv kvarteret, och den vackra institutionen kunde återöppna partiellt 1981, då fortfarande omgiven av försummad mark.

Efter *die Wende* följde stora förändringar. Martin-Gropius-Bau – idag med konstutställningar – renoverades ytterligare, Abgeordnetenhaus blev 1993 säte för Berlins parlament, och det massiva grannhuset togs över av flera BRD-ogan, däribland *Treuhand* som administrerade privatiseringen av statliga östtyska företag, varpå Finansministeriet flyttade in efter renovering.

Sedan 1992 heter huset officiellt Detlev-Rohwedder-Haus efter Treuhands förste president, mördad av den marxist-leninistiska stadsgerillan Rote Armee Fraktion i sitt hem i Düsseldorf året innan.

Statyer! Framför Abgeordnetenhaus står den preussiske statsmannen Freiherrn vom Stein på hög sockel, skapad 1867-1869 av Hermann Schievelbein (!) som också utsmyckat Vinterpalatset i Sankt Petersburg.

Friherren stod först på Dönhoffplatz – uppkallad efter en preussisk general som var Friedrich Wilhelm I:s förtrogne, och detta torg – beläget ungefär vid dagens Leipziger Strasse 55 – ströks ur stadsplanen för några decennier sedan, varefter man flyttade bronzen till Unter den Linden 1981, och vidare till dess nuvarande plats 1992. Och på trottoaren vid Finansministeriet finns sedan den nionde november 2007 Eberhard Foests metallskulptur med nästan stiliserade – eller karikerade – människor som kikar genom ett hål i muren, och några meter därifrån reser sig en räcka av kvarlämnad betong; inhägnad till skydd mot klåfingriga.

Efter krig och senare murbygge lämnades stora delar av de västliga ytorna mer eller mindre åt sitt öde. En del av marken uppläts till en byggskrotfirma som handlade med gammalt tegel, betong och trä från rivningar, och den fick under sjuttioalet sällskap av en *autodrom*.

Själv trodde jag, när jag gick här första gången, att det var en sorts go-kartbana men det visade sig istället vara en plats där

man kunde träna att köra bil utan körkort, *Fahren ohne Führerschein*, och bakom denna märkliga inrättning som gick ända fram till den västberlinska sidan av muren stod det kända originalet Strapsharry, kabaretman och transvestit som rörde sig i kretsarna kring Charlotte von Mahlsdorf; invandrad från Leipzig som ung, bländad av *die Szene*, och död vid nittiosju års ålder 2004.

Samtidigt visste man vad den bråtiga marken under byggskrot och bilbana dolde, ty exakt här där Prinz-Albrecht-Strasse en gång gått hade Gestapo, Reichssicherheitshauptamt och SS sina högkvarter – komplett med celler och tortyrkammare – och här huserade Kaltenbrunner, Himmler, Heydrich och Heinrich Müller.

Några år in på åttiotalet tömdes och rensades området, och efter utgrävningar öppnade man i samband med Berlins sjuhundra-femtioårsjubileum 1987 museet Topographie des Terrors som ett *Mahnmal* över det tredje rikets brutalitet.

Terrormuseet låg inledningsvis delvis under bar himmel, och här kunde man vandra över gräset och blicka ner i kusliga källarvalv – nästan höra de stelnade skriken från torterade människor, och utgrävningarna fortsatte med östtysk medverkan efter murfallet.

2007 beslöt man att bygga ett ordentligt hus över arkeologin och utvidga verksamheten till ett dokumentationscentrum, planerat att stå färdigt i maj 2010. Tills dess lyser ondskans bilder från de omgivande stängslan: stora svart-vita fotografier av män i uniform, och deras offer.

Hitlerbunkern, förresten – vars närhet jag nyss passerade: ryssarna försökte spränga den 1947 och Stasi genomförde en undersökning på sjuttiotalet, lär därefter ha fyllt igen den.

Under DDR-tiden fick det gräsbevuxna området vila i glömska, eftersom man ville undvika att det förvandlades till kultplats. Men efter *die Wende* blåste andra vindar, och inför VM i fotboll 2006 kom minnestavlor upp – till båtad för skinnskallar och huliganer.

Och ett par hundra meter söder om terrorns blottlagda domäner ligger Anhalter Bahnhof som en renoverad kuliss, en skärm av tegel: ursprungligen byggd 1841, senare en av Europas största järnvägsstationer, prydd med zinkskulpturerna *Dag och Natt* av Ludwig Brunow, deportationsstation för nära tiotusen av Berlins judar, bombad i november 1943 och i februari 1945, begränsad användning åren efter kriget, riven 1960-1961 med undantag för en bevarad fasadvägg – spöklik som katedralresten i Macao. Och ett minne från åttiotalet tränger upp, åttiotalet då allt fortfarande var övergivet, skräp och ogräs, och invid den sparade lämningen hördes en ensam saxofon, sugande – erogent vibrerande – toner från platsen för gärningar bortom allt mänskligt förnuft.

Idag: ansad mark, lövträd, propra bostadshus, parkerade bilar, lekande barn; normalitet.

Och slutligen: en kilometer öster om Anhalter Bahnhof vid den lummiga Lindenstrasse har den judiska historien fått sitt museala hem med den polsk-judisk-amerikanske arkitekten Daniel Liebeskinds asymmetriska och blankt plåtiga bygge, invigt 2007.

Därmed har metaforens Fenix blivit sitt eget bevis, låtit spektakulär arkitektur, vardag och blodiga minnen växa fram ur murlandet.

BERLIN ALFRED-DÖBLIN-PLATZ

Heinrich-Heine-Strasse låg tidigare helt i öst, rinner efter Jannowitzbrücke från Köpenickerhörnet tusen meter i sydlig riktning, anlagd 1843 som Neanderstrasse efter en teolog och namnbytt 1960, medan fortsättningen i väst alltjämt heter Prinzenstrasse efter Wilhelm I. Och dagens Jannowitzbrücke, färdigställd 1954, är den fjärde i ordningen sedan bomullsfabrikanten med samma namn finansierade den första 1822.

Jag följer gatan, har ett mål, och gatan är trist, rasande trist, bred och kantad på ömse sidor av tio våningar höga *Plattenbauten* – förmodligen från sjuttioalet och senare mildt färgsatta, planterade träd lättar upp, grusig cykelbana, cyklister plingardet är eftermiddag och det är sol, och jag har Spree och U-Bahnstationen med Heines namn i ryggen.

Bostäder och nästan bara bostäder, tills Lidl bryter synfältet, ropar ut sina ständiga extrapriser: grisfilet fyra och nittionio för fyrahundra gram, kaffe två och fjortonio för femhundra gram, borrmaskinen PARKSIDE – endast trettiofyra och nittionio. Kom och köp, *Lidl lohnt sich*.

Skrikande priser, tänker på när Biberkopf stod och sålde *Schleifen*, löskragar/slipshållare, utanför Fabischs Konfektion på Rosenthaler Platz för att kunna leva ett hederligt liv visualiserar honom idag, kan höra hans röst vid Lidl's entré.

- Kom och köp mina damer, kom och köp mina herrar, här finns prima körsbärssylt smaksatt med likör en och trettionio för trehunderttrettio gram, praktisk glasburk med skruvlock, körsbärssylt med doft av sprit, jag rekommenderar vår sylt av fabrikat Deluxe, en njutning på frukostfrallan!

Stannar upp och ser mig omkring, noterar att om DDR fortfarande existerat så vore denna arkitektoniskt enkla byggnad den sista före den inre muren, slutpunkten innan Ulbrichts be-

tong reste sig omänskligt mot kapitalismen i väst.

Och jag begår lågpristemplet, driven av törst, köper en plastflaska Holsten Pilsener för fyrtionio cent plus tjugofem i pant, mervärdesskatten är nitton procent, kö vid kassorna, kör ner flaskan i bakfickan, *vielen Dank für ihren Einkauf* står det på kvittot, låter blicken spana vidare, trampar på rakt fram, uppvikta blå Levi's, under stövlarna rusar tunnelbanan.

Kommunikation. Två U-Bahnlinjer skär under Berlin i nord-sydlig riktning, sexan från Tegel till Alt-Mariendorf, och åttan som – efter utbyggnader – sammanbinder Wittenau med Hermannstrasse i Neukölln.

U-Bahnstationen Heinrich-Heine-Strasse, ritad av Alfred Grenander och öppnad som Neanderstrasse 1928, ligger på linje åtta som ursprungligen hette GN efter sträckningen Gesundbrunnen-Neukölln.

Tunnelbanenätet iståndsattes skäligen snabbt efter andra världskrigets slut, och då kom dessa båda linjer att löpa från Västberlin, under Östberlin, och åter till Västberlin; med uppehåll på alla stationer. Även för östtyskar – såvida de inte medförde bagage, en omständighet som bland annat utnyttjades av konstnären Gerhard Richter i mars 1961.

När muren byggdes skedde en dramatisk förändring i trafiken. För att hindra flykt stängde DDR-myndigheterna ett flertal U-Bahnstationer: Walter-Ulbricht-Stadion, Nordbahnhof, Oranienburger Tor, Französische Strasse och Stadtmitte på nummer sex, och Bernauer Strasse, Rosenthaler Platz, Weinmeisterstrasse, en del av Alexanderplatz, Jannowitzbrücke och Heinrich-Heine-Strasse på linje åtta. De två linjerna blev därmed förbehållna västmedborgare, som färdades mellan norra och södra Västberlin.

Dock stannade sexans tåg på Friedrichstrasse, så att resenärer från väst kunde handla billigt för hårdvaluta i en särskild kiosk, eller passera gränskontrollen – kallad *Tränenpalast* – inne i stationskomplexet. Här fanns också en övergång, benämnd Ho

Chi Minh-leden, för järnvägsanställda som J som jag emellanåt träffar på Vita Hjorten – och för DDR-funktionärer som med ett kodtecken till gränstrupperna kunde förflytta sig mellan Öst- och Västberlin i hemlighet.

Resorna på linjerna sex och åtta förmedlade en märklig känsla när tågen rasande fort passerade de tillbommade underjordiska och öde östberlinska stationerna; rullade – med västpropagandans språk – från frihet till frihet via ofrihet.

Och på samma sätt stängdes S-Bahnstationerna Bornholmer Strasse, Nordbahnhof, Oranienburger Strasse, Unter den Linden och Potsdamer Platz eftersom de låg utmed linjer som började eller slutade i väst – en åtgärd som fick åtskilliga västberlinare att, med slagordet *kein Pfennig für Ulbricht*, bojkotta de av DDR skötta S-tågen.

De stängda stationerna gav också det tyska språket ett nytt ord: *Geisterbahnhöfe*, spökstationer.

Efter murfallet skedde ett gradvis öppnande, och den första juli 1990 var de flesta S- och U-Bahnstationer åter i bruk.

Men den nästan trettioåriga stängningen av stationerna i öst förde också en god sak med sig, bevarade nära nog intakt åtskilliga historiska miljöer från tjugo- och trettioitalen – varav många efter hand restaurerats och givits kulturskydd.

Direkt efter Lidl gick spärrzonen, sedan murfallet outnyttjat skräp-land med planerad sanering och byggnation efter sommaren 2010, en lång bred remsa av gräs, buskar och bråte, stor nog att rymma ett par bostadskvarter, och här finns en inrättning bakom stängsel, något förslummat som verkar vara i bilbranschen, stora skyltar med varning för *bissiger Hund*, någon eldar, lagar mat mellan trasiga husvagnar, hunden gör ilskna utfall när jag närmar mig, hindrar mig från att ta reda på vad det egentligen handlar om, kan lika gärna vara någons boende, en *camp* bland begagnade bilar och avfall, kanske ockuperad mark med ännu outredda ägoförhållanden, och långt borta i norr skimtar Berliner Doms kupol.

I gräset syns fortfarande rester av rostiga metallfundament nerborrade i jorden, betongplintar och murspår, innan man når den fysiska punkt där den yttre och först anlagda muren löpte, efter *die Wende* markerad med gatstenar infällda som en linje i körbanan, och här där Heinrich-Heine-Strasse slutar och öst mötte väst fanns en gränsövergång för öst- och västtyska medborgare och diplomater.

Snett till vänster efter den forna gränslinjen finns Motel One hopbyggt med krogen zum kleinen Mohr i hörnhuset Prinzenstrasse 39, numera med dart och enarmade banditer, och Marx kallades förresten *der Mohr*, moren, hemmavid på grund av en viss hyns mörkhet.

Rakt fram, likaså i dåvarande väst, ligger U-Bahnstationen Moritzplatz, invigd 1928 och ritad av Peter Behrens – arkitekt, målare, formgivare, typograf och föregångsman inom modern industridesign. Och torget Moritzplatz anlades 1849, uppkallat efter Moritz, prins av Oranien och general-amiral. Västsidan bombades i februari 1945, och idag är torget med sin gräsplätt i mitten en småtrist litet ödlig yta omgiven av putsade hus.

Moritzplatzstationen användes som skyddsrum under kriget, och var senare öppen för västresenärer när DDR stängde sina U-Bahnstationer på linje åtta; var under dessa år första eller sista stopp i Västberlin beroende på varifrån tåget kom.

Något hundratal meter söder om detta tog går Wassertorstrasse, namngiven 1849 efter kanalen som genomflöt stadsmuren, och beskriven av Isherwood – vars Berlinterexter från trettioalet senare blev musikalen *Cabaret* – som ”ett stycke av det gamla Berlin”. Här – i nummer fjorton – tillverkade nazisten Walther Sommerlath krigsmateriel sedan han 1939 övertagit, oklart hur, juden Ernst Wechslers fabrik *Wechsler&Hennig Metallwerkstatt*. Ägarbytet finns angivet i adressboken för Berlin 1940 med raden ”Sommerlath, W Metallfabrik”, medan Wechsler från och med detta år försvann ur registren – både under firmaadressen och som boende på Landshuter Strasse 11, där det gulputsade huset

alltjämt står kvar. Produktionen som sysselsatte trettioåttio personer fortsatte till omkring 1943, och under dessa år bodde Sommerlath i en storslagen ”tyrolervilla” (ritad 1901 av Reinhold Rodhe och idag kulturskyddad) på Prinz-Friedrich-Leopold-Strasse 26 i den sydvästligt belägna, flotta villastadsdelen Nikolassee.

Enligt Sommerlath (partimedlem med nummer 3592030 sedan den 1/12 -34) bombades fabriken, där han påstod sig ha tillverkat leksaker och senare gasmasker, av de allierade på hösten 1943.

Förvisso bombades åtskilliga hus på gatan detta år men huvudbyggnaden till nummer fjorton – ett industribygge i rödtegel från sent adertonhundratals – låg kvar intakt i oktober 1981. Varefter det revs några år senare, för att ge plats åt ett par skäligen enkla bostadshus. I Sommerlaths fabriksbyggnad fanns dessutom den judiska metallfirman *Rosemann&Jacubowski*, som sannolikt övertogs av arier under trettioåttio-talet.

Det fanns för övrigt – från sent adertonhundratals och framåt – gott om små fabriker (ofta i metallbranschen) på Wassertorstrasse och angränsande gator. Många ställde om till militärproduktion, judiskägda konfiskerades.

Tvångsrekryterad arbetskraft utnyttjades mellan 1939 och 1945 av minst sjuhundra fjorton företag spridda över hela Berlin, bland dem Sommerlaths granne i nummer nio *Fluggeräte KG Filter&Mann*, och dessa arbetare inkvarterades ofta – som i fallet Kreuzberg – i lägenheter omgjorda till logement. Dessutom låg det ett ”mini-ghetto” på Wassertorstrasse 64.

Moritzplatz! Här börjar Kreuzberg – med namn efter en till äminnelse av Napoleonkrigen korskrönt kulle i Viktoriaparken, arbetarstadsdel anlagd från omkring 1870 och framåt, då småstads-kvarter uppköpta av byggherrar som Paul Haberkern fick ge plats åt jättelika, kompakta hyreskaserner med mörka bakgårdar, ungefär som i Prenzlauer Berg; sedan några decennier invandrartäta kvarter med stor turkisk befolkning – så stor att stationerna har

informationsskyltar på turkiska. Eller Turkiet-turkiska som det rätteligen heter om man eftersträvar lingvistisk korrekthet.

Genom området skär Sebastianstrasse, anlagd omkring 1699 som Kirchgasse, omdöpt till Kirchstrasse 1723, och given sitt nuvarande namn 1839 efter den kyrka som Sebastian Nethe byggde här på sextonhundranittioalet; riven efter andra världskrigets bomber.

När gränsen drogs mellan öst och väst efter kriget kom tre fjärdedelar av Sebastianstrasse att ligga i den sovjetiska zonen, medan den sista fjärdedelen låg i den amerikanska.

Sebastianstrasse delades därmed i längsgående riktning – mitt i körbanan – mellan de båda blivande staterna, så att resultatet blev en rad bostadshus med trottoar och smal kluven gata i respektive land, på ömse sidor om gränslinjen. Och just så kom också muren att resa sig senare, som en surrealistisk betongridå mellan grannar – blott ett par meter från fönster och portar; ungefär som på Bernauer Strasse.

Det var en gruvlig syn, totalt överklig och makaber – och med en smal ränna mellan människor och förment skyddsvall; oavsett på vilken sida man bodde, och med den kalla grå betongen som enda utsikt i ett liv av skugga.

Efter uppförandet av den första muren tömdes de östtyska hus vars fasader vette direkt mot bygget, för att därefter rivras så att den breda spärrzonen skulle kunna anläggas. Medan de privata fastighetsägarna i väst lät de hus som låg närmast muren förfalla, bli bostäder åt penningsvaga grupper

Sebastianstrasse med en pilsner i bakfickan, till höger parallellt med skräpmarken uppfärskade hyreshus och små planteringar, människor kommer och går, någon bär ut sopor, någon är på väg till gräslandet med sin hund, en turkisk farbror med grått hår sopar trottoaren, tittar nyfiket, *salam* med högerhanden mot bröstet, viker av mot gatans vänstra del.

Nu terminus efter en lång vandring över murfallets ytor , över

mark som åter blivit central sedan spärrzoner utraderats och förfall sanerats.

Och här ligger Alfred-Döblin-Platz – invigd i september 1978 vid en dittills namnlös gatukorsning; med muren som närliggande fond. Varefter DDR två år senare också hedrade honom – med en gata i ett bostadsområde i den östliga Berlinförorten Marzahn.

Första gången jag gick här var året efter invigningen, Fassbinder hade börjat inspelningen av *Berlin Alexanderplatz* och jag flög ner från Kastrup sedan en tidskrift bett mig skriva om Döblin, och det jag mötte när jag kom gående precis som nu var skrikande slum – en stympad gata kantad av vanskötta hus vars nedre plan helt förmörkades av muren, fem sex våningar höga hundraåriga kolosser, huvudsakligen bebodda av turkiska invandrare. Kolstybben låg som svart snö på gator och trottoarer, skräp drev rasslande i vinden.

Och detta besök resulterade inte bara i artiklar om Döblin, blev också ett kapitel i boken *Städer och hotellrum* (1982) – med följande beskrivning av miljön vid skriftställarens torg.

- I kvarteren kring Alfred-Döblin-Platz har de privata hyresprofitörerna låtit förfallet växa ohämmat... Man vandrar i drivor av sopor på gatorna, jätteråttor huserar på gårdarna, stanken är outhärdlig och husen faller sakta sönder Fönsterrutor är utslagna och lagade med wellpapp och tejp, jättesprickor i fasaderna har proppats igen med lump för att hindra drag och insyn, och i de fuktiga källare som en gång rymt skomakare och låssmederöllager och småaffärer, bor turkar i våningssängar av järn. Jag har svårt att fatta att jag överhuvudtaget befinner mig i Europa; ännu svårare är det att inse att detta är ett av världens rikaste samhällen. Calcutta, Kabul och Kreuzberg har en sak gemensamt. Man trampar i lämningar av människor, i tömda tarmar och halvätta midagar.

Idag löper Sebastianstrasse obruten i hela sin sträckning, husen har snyggats upp, området gjorts beboeligt.

Ett tiotal byggnader från nummer åttioett och framåt står kvar

sedan sent adertonhundra- eller tidigt nittonhundratotal med fint restaurerade stuck- och skulpturarbeten på fasader och över portar och i nummer åttiosjus källare började en av de många flykt-tunnlar som grävdes under muren, av vilka just den här mynnade på Heinrich-Heine-Strasse. Tunneln stod klar i juni 1962 men avslöjades genom angivare av Stasi som sköt mannen bakom projektet, den tjugotvååriga muraren Siegfried Noffke.

Förra gången jag gick här var dessa fastigheter svårt nergångna, utgjorde delar av den slum jag då beskrev . Nu gläds ögat, fröjdas själen.

Alfred-Döblin-Platz, och jag slår mig ner , granne med det katolska St Michaelskomplexet och gamla Markthalle, och platsen är en liten ruta med en parksoffa, tre orangefärgade papperskorgar – *Corpus für alle Delicti*, två idegranar, ett par lindar och en gammal vattenpump av grönt gjutjärn. Och på marken under träden i leran intrampade kapsyler och tömda flaskor , samt de hopskrynkade kleenexnäsdukar som vittnar om sexuell aktivitet, om mekaniska buskknall och fylla. Så mycket mer finns inte att säga om det fysiska utsnitt av verkligheten som hyllar Döblins gärning och minne.

Sociogram. Alla tycks ha känt alla, vägar korsades: Döblin grundade tidskriften *Der Sturm* tillsammans med Herwarth Walden – född Georg Lewin och namnbytt inspirerad av Thoreau, flyktad till Moskva, död i ett av S talins läger 1941 – och Walden var konstnär, musiker, kritiker, förläggare och galleriägare, publicerade såväl illustrationer av medlemmarna i *Die Brücke* och *Der Blaue Reiter* som det futuristiska manifestet, och ordnade bland annat den första stora futuristutställningen i Berlin. Och kring tidskriften och galleriet växte en krets, möttes personer som George Grosz, John Heartfield, Otto Dix, Kurt Schwitters, Vladimir Nabokov, Hugo Ball, Erwin Piscator och Oskar Kokoschka med flera. Dessutom passerade Elias Canetti 1928 – med planer på en romansvit om mänsklig ondska, träffade Isaak Babel, Brecht och Grosz, och blev äcklad när den senare visade honom en serie

bilder vars motiv sannolikt emanerade från kvarteren kring Mulackritze.

Öppnar min bruna plastflaska med pilsner, det skummar litet när korken åker av och jag halsar begärligt, tänder en dansk *cerut*, ser människor och bilar, antecknar, hör musik från någons öppna fönster.

Döblins söner Claude och Stefan var här när platsen invigdes, tyckte kanske som jag att fadern vore värd en mer framträdande yta. Men detta är och förblir en gissning. Dock, och med risk att låta förnumstig, framstår valet av plats en aning pliktskyldigt. Fast å andra sidan – jude, radikal, och introduktör..en knuten näve riktad mot våldsideologi och självgod borgerlighet.

Subjektivt, subjektivt! För mig är Döblin en av den tyska litteraturens portalgestalter, en man som bearbetade frågor med ständig aktualitet; då som nu. Och som med intellektuell skärpa protesterade mot tidens ondska, en expressionist som berättarteckniskt och stilistiskt fulländade den tyska romankonsten.

Eine Handvoll Menschen um den Alex, har läst detta opus ett tiotal gånger, återvänder ständigt till denna text, tar fram boken med jämna mellanrum och läser tio tjugo rader högt, ett stycke här och ett stycke där låter mig fångas; som när andra vederkvicks av passager i Bibeln.

Widebum, widebum; Döblins avslutande ord i *Berlin Alexanderplatz*. Och *widebum* är liktydigt med ramsans ”filibom” på svenska, föregånget av – i Ulrika Wallenströms utmärkta översättning från 1978 – en kusligt blixtrande strof, om än i för dagens läsare måhända gammalmodigt rimmad form.

- Marschera, marschera. Med fasta steg vi ut i kriget dra, och med oss hundra spelemän vi ha, morgon röd, afton röd, lyser oss mot tidig död.

Alexanderplatz, romanens fysiska fokus! Jag gick där häromdagen, bedövad av en pockande kommersialism som inte fanns tidigare, total ansiktslyftning efter murfallet, turkiska pizzerior,

döner, *coffee to go*, uteserveringar, McDonald's, Burger King, Galeria Kaufhof, gallerian Alexia, foto och digital bildbehandling, banker, mode, torghandel, gatuförsäljare...diskotek, ungdomar med Che Guevara på bröstet, punkare som tigger och bälgar öl, hundar och nitarmband, och överallt turister: rutiga, randiga, gröna, vita och blå.

Folkli och etnologi. Max Skladanowsky filmade det dagliga livet 1896, gjorde en några minuter lång reportagedokumentär - tillika en av världens första filmer: *Leben und Treiben am Alexanderplatz*.

Torget storhetstid inföll åren före och efter Biberkopfs vandringar...här låg de eleganta judiskägda varuhusen Tietz, Wertheim och Hahn...krogen Aschinger som blev ett verb - "gå ut och dricka"...Berolinastatyn *ein kolossales Weib* av koppar signerad Emil Hundrieser 1896, flyttad 1927 i samband med U-Bahnbygget, varvid Döblin lät Biberkopf anta att den skulle förvandlas till medaljer, återuppsatt i närheten 1933, nedsmält 1944 - förmodligen för att föda krigsindustrin...minns min styvmors berättelser om när folk uppmanades att byta sina guldsmycken mot järn...

Och denna väldiga plats blev nästan helt sönderbombad under kriget. Peter Behrens Berlinahaus och Alexanderhaus från 1929 kunde restaureras omkring 1950 - rymde därefter förvaltning, HO-varuhus och post, Automat Imbiss i källarplanet med nattmat i automater - en modernitetens triumf när den öppnade 1954 bakom giftgrälla neonskyltar, området fullbordat med kylig renhet under sextiotalet, samlingspunkt i Östberlin, 1970 invigdes det trettiosju våningar höga Interhotellet, tusen rum för gäster med valuta...och vidare valutabutiker, kiosker och matställen som Goldbroiler, snålblåsten runt hörnen under den kalla årstiden, *Wind gibt es massenhaft am Alex*, skrev Döblin... TV-torn trehundra sextiofem meter högt och världsurr från 1969 - det senare renoverat 1997 varvid de tidigare politiskt omöjliga huvudstäderna Jerusalem och Kapstaden infogades i tidszonerna; jämte ett bortglömt Oslo.

DDR-tidens politiska monument står kvar , Brunnen der Völkerfreundschaft och Socialistiska Arbetare, och borta vid Forum – idag en park som ersatt gamla stadskvarter – tronar sedan 1986 Ludwig Engelhardts kolossalstaty av sittande Marx bredvid stående Engels i brons. Båda ihåliga, rymmer luft.

Röda Rådhuset från adertonhundrasextiotalet är antagligen den enda byggnad som Biberkopf skulle känna igen.

Folkliv och puls. En enda gång har jag sett ystra folkpolicer, och det var just på Alexanderplatz. Det var den trettionde april 1975, människor dansade av glädje, och från högtalarbilarna kom uppmaningen *Alle auf die Strassen*, följt av *Saigon ist frei!* Var-efter Ho-Chi-Minh fick namnge en gata i Lichtenberg; omdöpt 1992 till Weissenstrasse.

Och storstaden gestaltades åter av Döblin i den självbiografiskt förankrade ”familjeskildringen” *Pardon wird nicht gegeben*, skriven i Paris 1934 – direkt efter flykten: om den hårda tiden i början av nittonhundratalet, kampen för bröd, ekonomisk kris, politiska motsättningar och ställningstaganden...

Hem till Schivelbeiner Strasse, hem och skriva, bearbeta nedtecknade intryck, gatornas antropologi, låta dagen bli kväll.

Berlin Alfred-Döblin-Platz. Det skulle kunna fungera som en boktitel, ler åt tanken, tre slöjkvinnor korsar synfältet.

Dricker ur min flaska, lägger den snyggt i papperskorgen, går till Moritzplatz och köper biljett, sliten vitkaklad underjord, *Einzelfahrausweis* två euro och tio cent; *bitte hier entwerten*. Och maskinen säger *dumpf*, lämnar metalliskt sitt stämplade avtryck.

Vänder väst ryggen. Jag har sett det jag kom för att se.

SCHIVELBEIN EXPRESS

Morgon, lastad motorcykel, tid har gått, Berlin är ett avslutat kapitel – för den här gången, och jag kör från Schivelbeiner Strasse mot den sista utsikten, följer Schönhauser Allee upp till Wisbyer Strasse, fortsätter Ostseestrasse – som fick sitt namn 1913 – till Berliner Allee; riktning Bernau och A 11/E 28. Och Berliner Allee, anlagd 1884 som Berliner Strasse och Königschaussee, hade ett svårt belastat namn under DDR-tiden: Klement-Gottwald-Strasse efter den tjeckiske stalinist som med Pragkuppen 1948 förde in landet i det moskovitiska blocket.

Hjulen rullar mot öster, *Hopp hopp hopp, Pferdchen macht wieder Galopp*, gatorna har vaknat, färd mot ett ortnamns förklaring, till staden som namngivit gatan där jag bott i Prenzlauer Berg. Och därmed också stillandet av den nyfikenhet som drabbade mig när jag första gången rullade in i kvarteret där Oscar och hans familj hyr ut rum. *Ty wat ist ein Schivelbein?*

Autobahn, rakt blås, cykeln är ett landsvägslokomotiv, och denna väg var nästan omöjlig för en individuell resenär före *die Wende*, krävde viseringar och tvångsväxling; nu kan man köra som man vill, det ultimata resultatet av den frihet som murfallet gav. Medan Polen var förhållandevis öppet redan från mitten av sextiotalet.

Den tyska gränspolisens vill veta varifrån jag kommer, konverserar en stund, kommenterar min Harley, vill höra det patenterade ljudet, och sedan står det *Rzeczpospolita Polska* på skylten, och den första macken heter Orlen – låter som ett syntetmaterial, säljer bensin per kubikdecimeter

Pommern under motorcykelns däck, en gång tyskt, över Oder rundar Szczecins utkanter, Döblins födelsestad, omnämnd av Churchill med de sedan dess klassiska orden *from Stettin in the Baltic to Trieste in the Adriatic, an iron curtain has descended*

across the Continent, viker av på väg nummer tio som går till Bydgoszcz – tidigare Bromberg, gröna skyltar, kör mot Stargard Szczecinski som namngivit en tvär gata till Schönhauser Allee, och vägen är sönderkörd, blir hela tiden värre, gles trafik, fortsätter på nummer tjugo, Chociwel med medeltida anor – tidigare Freienwalde, ser sjöar mellan träden, området är känt för friluftsturism, genom slitna byar, stora hål i beläggningen, livsfarliga hål, hojen rullar över asfaltåsar, tvåans växel och koppling, genomslag i framgaffeln, biter samman, känner rädsla, obehaget fortplantar sig fysiskt upp genom kroppen.

Dricker en mugg kaffe i Wegorzyno – likaså medeltida och tidigare Wangerin, pustar, kvinnor kommer ut ur husen och tigger cigaretter, grovhuggna kvinnor i gamla kläder, ropar bedjande *papyross-papyross*, dåliga tändar, bruna höns springer på gatan, armod armod, varning för lösgående boskap, språkförbistringen är total, femtio polska glosor dröjer från mitt första äktenskap, rådblåkar dessutom min minimala ryska, och sedan en ännu sämre väg, heter hundrafemtioett, skumpar över järnvägsspår, genom Lobež – tidigare Labes, tjugo kilometer i timmen, vägbeläggningen är en ål som böljar Slonowice – tidigare Schlönwitz, och slutligen kommer skylten som säger Swidwin, Schivelbein när det begav sig, och det första jag ser är en väldig industriruin av rödtegel; sannolikt från sent adertonhundratalet.

Minns vad jag läste på Oscars skärm innan jag körde: *Schivelbein, Stadt in der früheren Provinz Pommern, Regierungsbezirk Köslin, Kreis Belgard; heute Swidwin, Kreisstadt in der Woiwodschaft Zachodniopomorskie (Westpommern, Hauptstadt Szczecin), Polen.*

Och vidare: ursprungligen byn Schiwe vid floden Rega, beskyddad av en vendisk borg och askaniska markgrevar, förlänad brandenburgska stadsrättigheter omkring 1296, och därefter underställd olika brandenburgska maktätter, bränd av svenskarna 1630; betydande bryggerier, jordbruksbygd och handelsplats med huvudsakligen tysk befolkning. Dessutom fanns en judisk församling i staden – med omkring fyrahundra medlemmar år 1900.

1859 byggdes järnvägen, och med tiden utvecklades industriella verksamheter – först textil, skor och trä, senare kemi. Femtusen invånare 1875, åttatusen 1925, knappt tiotusen 1939.

Första världskriget satte inga nämnvärda avtryck till skillnad från nästa stora – och av Tyskland startade – krig: tidigt på våren 1945 närmade sig Röda Armén, befolkningen flydde, hårda strider förstörde stora delar av stadskärnan, varefter staden tillföll Polen, bytte namn till Swidwinpåföljande år, polsk och ukrainsk inflyttning; idag omkring sextontusen invånare.

Ytterligare en läsefrukt gör sig påmint, ty här föddes Rudolf Virchow (1821-1902), av många kallad ”patologins fader”. Han studerade till militärläkare i Berlin, blev medicine doktor 1843, varefter en tyfusedepidemi i Oberschlesien fick honom att göra ekonomisk-historiska kopplingar – resulterade i en bok med skarp kritik av det preussiska styret.

1858 kom hans banbrytande arbete *Die Cellularpathologie* i vilket han hävdade att sjukdomar uppkommer genom rubbningar i cellernas funktioner. Och denne Virchow var vidare liberal-demokratisk ledamot av Abgeordnetenhaus, uttalat anti-klerikal, och verkade flitigt för bättre sanitära förhållanden – hedrad för sina insatser med en gata i Friedrichshain 1891; borde ha fått Nobelpriset om han levtt några år till.

Från Schivelbein kom dessutom seriemördaren Willy Roloff, vars våldsamma framfart under trettioalet satt avtryck i den tyska kriminalhistorien.

Infart efter sex dryga timmar. Parkerar på en öppen plats någonstans i centrum, snyggt och fejat, nästan all bebyggelse av senare dato, bilparken blandar risigt sjuttioal med moderna farkoster i silvermetallic, och de båda nyplastiga hotellen – varav det ena med äventyrsavdelning för barn – är märkligt nog fullbelagda, småsvär irriterat, svettas i lädret. Står där villrådig med hjälmen i handen.

Och så dyker en vänlig man i röd jacka upp, och jag säger hotell-hotell och han svarar *girlfriend*, ritar en liten karta och

telefonerar, smattrande polska och jag befarar fördomsfullt det värsta men kör i alla fall enligt hans anvisningar , följer ulitsa Szczecinska och i utkanten av staden finns mycket riktigt en *girlfriend*, förestår ett litet men utmärkt motell, säger på knagglig tyska att jag är välkommen, ger mig en stor pilsner av märket Tyskie – krönt etikett i guld-vitt-rött, bryggd sedan 1629 i sydpolska Tychy, frågar om jag ska *essen heute Abend*, och jag nickar.

Terminus, terminus; målgång. Går till fots efter den starka ölen, och detta är Swidwin, namnet som kittlat, och stadens upptakt är den massiva borgen, till stora delar byggd av flyttblock, omfluten av floden Regas vatten och med bastant torn, läser informationsskyltar och broschyrer; ser ett par överlevare, små hundraåriga patricierhus som en gång varit vackra.

Fram till torget, och här står monumentet över fascismens och stalinismens offer – minnestavla och två ansikten huggna i grå granit under den polska örnen, en civil och en soldat med hjälm. Noterar ordet *STALINIZMU* minnande om – bland annat – Sovjets massmord på mer än tjugotusen polska officerare och intellektuella våren 1940; i Katyn och annorstädes.

Och runt detta torg med gräsmattor och planteringar ligger ett hundraårigt fyravåningshus som restaurerats, kommunalkontoret, och ett par generationers stora *Plattenbauten* uppfräschade i mild pastell, och bakom dem strävar ett ståltorn med antenner mot himlen.

Ett stycke därifrån lyser något nyare och genomtänkt i imiterat korsvirke, vit puts och tegel – rymmer butiker och drickeri, och vid kyrkan hyllas Johannes Paulus med hundra brinnande lyktor; papistiskt hjärtland.

Tar ut stegen, går genom Brama Kamienna – stadsporten från trettonhundratalet och liksom borgen och kyrkan skonad av ryssarna, in i den gamla stadsdelen, nästan helt demolerad 1945, återuppbyggd efter kriget, enstaka överlevda köpmanshus från tidigt nittonhundratals. Stannar upp och fotograferar ett av dem, ett riktigt borgarhus med antikiserande detaljer, fönsteravslut i empire, tandade gesimser och pilastrar med korintiska kapital,

numera modeaffär med bokstäverna *GALERIA* i rött fästade på fasaden.

Bostadskvarteren är till stora delar slitenhet och förfall, träsiga fönster, lappade väggar, skalan låg, bakgårdarna schaviga upplag för bråte, gropiga och ogräsbevuxna; som om allt stått orört i decennier, påminner starkt om samhällena på östtysk landsbygd för trettio fyrtio år sedan.

Blott enstaka hus har bytt fönster och renoverats, överallt gula plåtluckor med ordet *GAZ* i svart, fasaderna är grå, det mesta försummat, bär fortfarande fattigdomens stämpel, speglar statistiskt bakvatten.

Av det judiska finns dock inget synligt men här uppfördes en synagoga av rödtegel 1880, följt av en anti-semitisk pogrom 1881. Och synagogan förstördes i samband med kristallnatten 1938, varefter de kvarvarande judarna deporterades till Lublin.

Miljöerna gör mig beklämd, som om samtiden passerat obemärkt, som om ungdomarnas trendiga jeans och trainers, och Orlenmackarnas American Express-terminaler, vore det enda som följt på den polska folkrepublikens hädanfärd.

Tid. Det kommer att ta minst en generation för dessa pommerska byar och småstäder att komma ikapp, och den vetskapen föder ett strindbergskt *synd om människorna*. Och jag känner en viss privat frustration, skulle gärna vilja samtala med de unga och gamla som passerar men det går inte; gör förgäves mina försök på tyska och engelska, möts av beklagande miner.

Och det blir återgång, fallande *Abend* och stundande *Essen*, motellet byggdes 2004, matsalen är borgerligt småkitschig, jugendslingor med stiliserade blommor i grönt på det nytillverkade ljusa kakelgolvet, oljemålningar och stoppade stolar, och jag får ett glas holländsk (!) vodka i väntan på maten, fokuserar en skylt på väggen, inser att *Wyjście ewakuacyjne* måste betyda nödutgång, och över baren – välförsedd med västlig sprit – hänger ett enkelt krucifix.

Fast vodkan: jag bad om det bästa de hade och serverades droppar från Bols – som om ”fint” är liktydigt med ”utländskt”; produkter från väst.

Sitter med mina anteckningar och smuttar , polska övre medelklassfamiljer dinerar vid ett par av borden, och av uppgifterna som gavs i borgen vet jag nu att ordets *schivelbein* kommer från gammalpommerskans *skwilbin* eller *skwielbin* som betyder något ”runt och upphöjt i kärmark”, blir därmed liktydigt med platsen för den vendiska stenjätten vid Rega. Och gammalpommerskan är sedan länge utdöd i Polen, medan en äldre pommersk dialekt överlevde genom utvandring under mitten av adertonhundratalet i Brasilien; lär fortfarande talas av tyskättlingar i Rio Grande do Sul och Santa Catarina – som en parallell till den ålderdomliga svenskan i Ukraina.

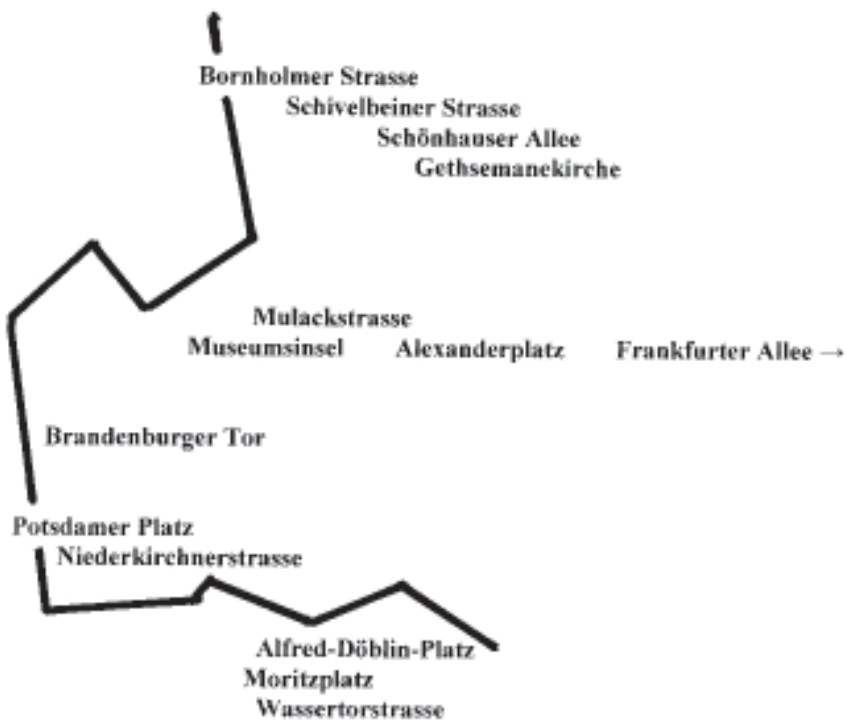
Sommarhösten 2006 körde jag motorcykel i Flandern, letade efter förklaringen till suffixet *donk* i åtskilliga ortnamn, skrev där efter boken *Hazeldonk Express* (utgiven 2007) – vars sista rader definierar glosan ungefär som en ”dynliknande sandkulle i våt omgivning”, alltså en sorts flandrisk *schivelbein*, och denna nästan osannolika tillfällighet kommer med tiden att bli en god historia.

Stasiarkivet slutligen. Brevbäraren levererade ett avlångt grått kuvert igår, återvunnet papper, lät mig därmed få veta att det inte förelåg några *Hinweise auf Unterlagen*, vilket faktiskt förvånade mig; betyder – mindre smickrande – att jag antagligen hölls för ”vänligt sinnad”.

Maten kommer, en stor viken lövbif f fylld med svamp, ost och sparris för trettio *złote* – ordet betyder ”guld” efter ett senmedeltida mynt, rött vin i glaset, bubblande mineralvatten med citronklyfta, lägger undan block och penna; sätter punkt.

Återfärd imorgon. Fågelvägen är det tio mil till färjan i Swinoujscie; på andra sidan vattnet väntar Ystad och trettiofem kilometer landsväg, hustru och arbetsrum.

Slutar med Döblins ord. Filibom, filibom.

© C-J Charpentier 2010

Denna bok har av Läs en bok också utgivits som pappersbok.

Den kan beställas direkt från författaren för 120:- inkl. porto. Enklast genom insättning på pg 285834-8.